เทพศรีหริศ
หนายความ
DEBSRIHARIS
ADVOCATES
特是哈烈大律師

พระยาเทพวิทุร 披耶特威呑 PHYA DEB VIDURA

พระยาศรีวิสาร 披耶是威訕 PHYA SRIVISAR

พระยาหริศจันทร์ 披耶哈烈曾 PHYA HARISCHANDRA

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในการพระราชทานเพลิงศพ

พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๑๑

เทพศรีหริศ
หนายความ
DEBSRIHARIS
ADVOCATES
特是哈烈大律師

พระยาเทพวิทุร 披耶特威呑 **PHYA DEB VIDURA**
พระยาศรีวิสาร 披耶是威訕 **PHYA SRIVISAR**
พระยาหริศจันทร์ 披耶哈烈曾 **PHYA HARISCHANDRA**

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในการพระราชทานเพลิงศพ

พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา ป.ฉ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๑๑

DEBSRIHARIS
BARRISTERS-AT-LAW BANGKOK
特昱哈烈法律師
暹京

คำนำ

ท่านเจ้าคุณศรีวิสารวาจา เป็นผู้ก่อตั้งสำนักงานเทพศรีหริศ ทนายความขึ้นเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ณ ตึก บี.เอ็ม.ซี. เชิงสะพานพิทยเสถียร ตลาดน้อย จังหวัดพระนคร โดยร่วมกับพระยาเทพวิทุร อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และพระยาหริศจันทร์ อดีตกรรมการศาลฎีกา ดังได้นำรูปป้ายชื่อสำนักงานแผ่นแรกมาพิมพ์ไว้ที่หน้าปกหนังสือเพื่อเป็นอนุสรณ์ ต่อมาเมื่อท่านผู้ร่วมก่อตั้งทั้งสองท่านดังกล่าวถึงอนิจกรรมไปแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ จึงได้ย้ายสำนักงานมาตั้งอยู่ที่ตึกเลขที่ ๓๔ อาคาร ๕ ถนนราชดำเนินกลาง อันเป็นที่ตั้งปัจจุบัน ความเจริญก้าวหน้าของสำนักงานในตอนหลังนี้ ได้อาศัยชื่อเสียงและเกียรติคุณของท่านเจ้าคุณเป็นมูลฐานสำคัญตลอดมา การจากไปของท่านผู้มีพระคุณโดยกระทันหันเช่นนี้ ย่อมนำความเศร้าโศกสลดใจมาสู่ผู้ร่วมงานทุกคน และนับว่าเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวงของสำนักงานนี้ ในโอกาสที่ได้มีการพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณ คณะทนายความในสำนักงานนี้ จึงเห็นเป็นการสมควรที่จะพิมพ์หนังสือเป็นอนุสรณ์ และเห็นว่าคำสอนกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลที่ท่านเจ้าคุณเรียบเรียงขึ้นในระหว่างที่สอนกฎหมายแผนกนี้เมื่อครั้งโรงเรียนกฎหมายและบทความเรื่อง The Revolution of 1932 ที่ให้ลงพิมพ์ในหนังสือ Thailand Official Year Book 1964 นอกจากนั้นก็มีบันทึกความจำในการปฏิบัติราชการของท่านเจ้าคุณในหน้าที่ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี และประธานคณะที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี ของคุณชิน ชุมรุม ข้าราชการตำแหน่งวิทยากรพิเศษ กรมวิเทศสหการ กระทรวง

พัฒนาการแห่งชาติ ซึ่งเดิมเคยดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองงานปลัดบัญชาการในสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี และได้กระทำหน้าที่เลขานุการโดยใกล้ชิดกับท่านเจ้าคุณในหน้าที่ปลัดบัญชาการ และประธานคณะที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีอยู่หลายปี จึงเป็นผู้รู้เรื่องการปฏิบัติราชการของท่านเจ้าคุณในระหว่างนั้นเป็นอย่างดีคนหนึ่ง เรื่องเหล่านี้เป็นที่น่าสนใจและไม่ควรจะให้สูญหายไปเสีย จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อแจกเป็นบรรณาการแก่ผู้ที่มาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณ คณะทนายความในสำนักงานเทพศรีหริศขออุทิศวิทยาทานนี้ จงเกิดอานิสงส์แด่ท่านเจ้าคุณศรีวิสารวาจาในสัมปรายภพด้วย เทอญ.

(นายวิพัฒน บุนนาค)

สำนักงานเทพศรีหริศ

๘ มิถุนายน ๒๕๑๑

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานแด่ พระยาศรีวิสารวาจา และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างประเทศ

ชีวประวัติ พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา

พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล) เป็นบุตรคนที่ ๗ ของนายอุ่นตุ้ย และ นางทองคำ ฮุนตระกูล มีพี่น้องร่วมบิดามารดา คือ :–

๑) นายโกศล ฮุนตระกูล ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒
๒) นายเกื้อ ฮุนตระกูล ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘
๓) นางกิมเหลี่ยน กังเปงเสง ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔
๔) พระภิกขุเย็นเกียรติ (ลิขิต ฮุนตระกูล หรือ หลวงรัถภาระพิทักษ์) ซึ่งขณะนี้อุปสมบทเป็นภิกขุในนิกายมหายาน
๕) นางประมวลวินิจฉัย (สุดใจ สุวรรณทัต) ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙
๖) ด.ช. เทียนใช้ ฮุนตระกูล ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕
๗) พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๑๑
๘) ด.ญ. จิ้มลิ้ม ฮุนตระกูล ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔
๙) นายยง ฮุนตระกูล ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐
๑๐) หลวงสิทธิสยามการ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา เกิดเมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๙ เจริญวัยขึ้นในบ้านของคุณตาคุณยาย คือ นายบิ่น และ นางหุ่น จันตระกูล ผู้เป็นเจ้าของตลาดน้อย ต่อมาก็ได้กลับไปอยู่กับบิดามารดา ณ ตึกซุยโห เชิงสะพานพิทยเสถียร เมื่ออายุได้เพียง ๗ ปี บิดาก็ถึงแก่กรรมลง มารดาและพี่ชายใหญ่ ๒ คนก็ได้รับหน้าที่ปกครองและดูแลท่านเจ้าคุณต่อมาเป็นอย่างดี ได้ให้เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนอัสสัมชัญ ตั้งแต่ พ.ศ.

๒๔๔๗-๒๔๕๔ เป็นนักเรียนเลขประจำตัวที่ ๑๖๗๙ ท่านเจ้าคุณเรียนจบชั้น ๖ ภาษาอังกฤษเมื่ออายุได้ ๑๕ ปี มารดาและพี่ชายก็ได้ส่งไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษโดยทุนส่วนตัว เมื่อแรกไปถึงกรุงลอนดอนได้เข้าศึกษาในโรงเรียนอินเตอร์แนชชั่นแนล คอลเลช (The International college) เป็นเวลา ๑ ปี โดยอยู่ในความปกครองของนายห้าง ฮัสก็ แอนปิกเกอริง (Messrs. Hasche and Pickering) ผู้เป็นเอเย่นต์ของห้างฮุนซุยโห ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ นายบริกเฮ้าส์ (Mr. Samuel Brighouse) ทนายความประจำห้างได้กลับไปบ้านในประเทศอังกฤษ จึงได้เป็นธุระจัดการให้ย้ายจากโรงเรียนเดิมเข้าศึกษาในชั้นสูงของโรงเรียนดัลลิช (Dulwich College) ตามคำขอร้องของผู้ปกครองทางบ้าน และในปีสุดท้ายของการศึกษาที่โรงเรียนดัลลิช (Dulwich College) ทางโรงเรียนได้จารึกชื่อของท่านเจ้าคุณเป็นอักษรตัวทองในหอประชุมของโรงเรียนว่า T.L. Hoon ทั้งนี้เพื่อเป็นเกียรติในฐานะที่ท่านเจ้าคุณเป็นนักเรียนที่สอบได้เป็นที่ ๑ ตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษาที่โรงเรียนนี้มา ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ทางโรงเรียนได้ส่งท่านเจ้าคุณเข้าแข่งขันชิงทุนเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยอ๊อกซฟอร์ด พร้อมกับนักเรียนชาวอังกฤษอีก ๒ คน ปรากฏว่าได้ทุนทั้ง ๓ คน ตัวท่านเจ้าคุณเองได้รับทุนของวิทยาลัยลินคอล์น (Lincoln College, Oxford University) ปีละ ๕๐ ปอนด์ เป็นเวลา ๔ ปี

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ท่านเจ้าคุณก็สอบได้ปริญญา B.A. ของมหาวิทยาลัยอ๊อกซฟอร์ด โดยได้เกียรตินิยมอันดับ ๑ (School of Jurisprudence)

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับเกียรตินิยมอันดับ ๒ ในการสอบเพื่อรับปริญญา B.C.L. ของมหาวิทยาลัยอ๊อกซฟอร์ด และในปลายปีนั้นเอง ท่านได้สอบผ่านภาคสุดท้ายของการสอบเนติบัณฑิตโดยได้รับเกียรตินิยม

พระยาศรีวิสารวาจา ถ่ายขณะที่อยู่ในประเทศอังกฤษ
อายุได้ ๑๕ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

อันดับ ๒ เช่นกัน (English Barrister at Law, Middle Temple) ทั้งนี้ โดยท่านเจ้าคุณมีเวลาเตรียมสอบเพียงเดือนเดียวเท่านั้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๓–๒๔๖๔ ท่านได้เข้าฝึกงานทางด้านกฎหมายกับ เซอร์ ฮิว เฟรเซอร์ (Sir Hugh Fraser) ในกรุงลอนดอน และในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ท่านก็ได้เริ่มเข้ารับราชการเป็นเลขานุการตรีในสถานอัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีสโดยไม่ได้กลับมาประเทศไทยก่อนเลย ขณะนั้นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร เป็นอัครราชทูต

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ท่านเจ้าคุณได้กลับไปรับปริญญา B.C.L. และปริญญา M.A. จากมหาวิทยาลัยอ๊อกซฟอร์ด เพราะตามกฎของมหาวิทยาลัยนั้น ผู้ที่สอบได้ปริญญานี้จะได้รับปริญญาก็ต่อเมื่อได้มีชื่อเป็นนักศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยแล้วเป็นเวลา ๗ ปีเต็ม

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ท่านเจ้าคุณได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศรีวิสารวาจา เมื่อขณะรับราชการอยู่ ณ กรุงปารีส แล้วจึงได้ย้ายกลับมารับราชการในกรุงเทพ ฯ ในปีต่อมา ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระศรีวิสารวาจา และในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ท่านก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นมหาอำมาตย์ตรี พระยาศรีวิสารวาจา และเข้ารับตำแหน่งปลัดทูลฉลองในกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อมีอายุเพียง ๓๒ ปี เท่านั้น

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านเจ้าคุณก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในคณะรัฐบาลชุดแรกของการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี คณะรัฐบาลชุดนี้มีอายุเพียง ๓๖๑ วัน ต่อจากนั้นท่านก็ได้ออกจากราชการมาทำงานส่วนตัว โดยร่วมกับพระยาเทพวิทุร และ พระยาหริศจันทรสุวิท ตั้งสำนักงานทนาย

ความขึ้นใช้ชื่อว่า "เทพศรีหริศ" ดำเนินกิจการทนายความมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๙ จึงได้กลับมาสู่วงการเมืองอีกครั้งหนึ่งจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๕ จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ท่านเจ้าคุณมีความชื่นชมและภาคภูมิใจเป็นอันมาก แม้ว่าต่อมาจะได้กราบถวายบังคมลา (โดยถูกยืมตัว) มาดำรงตำแหน่งประธานที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี และปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อรับใช้ประเทศชาติในอีกด้านหนึ่งก็ตาม ท่านเจ้าคุณก็ยังได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถต่อมาอยู่ดังเดิม จนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต

การรับราชการ

เม.ย. ๒๔๖๔–ก.พ. ๒๔๖๘

เริ่มด้วยตำแหน่งเลขานุการตรี สถานอัครราชทูตไทย กรุงปารีส ได้ร่วมปฏิบัติงานในแผนกสันนิบาตชาติ

๒๔๖๙ กลับประเทศไทยเป็นครั้งแรก แล้วได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ

๒๔๗๐ รักษาการในตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ

ม.ค. ๒๔๗๑ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้แทนไทยคนที่ ๒ ในคณะกรรมาธิการ Franco-Siamese Mekong High Commission

๒๔๗๑–๒๔๗๕ ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ

มิ.ย. ๒๔๗๔ ได้เลื่อนเป็นผู้แทนไทยคนที่ ๑ ในคณะกรรมการ Franco-Siamese Mekong High Commission

๒๔๗๔ ได้รับตำแหน่งเป็นผู้แทนไทยคนที่ ๑ ในการประชุมเรื่องฝิ่นสากลที่กรุงเทพฯ และได้รับเลือกเป็นประธานในที่ประชุม

๒๗ มิ.ย. ๒๔๗๕ ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว มิถุนายน ๒๔๗๕

๒๔ มิ.ย. ๒๔๗๕–๒๐ มิ.ย. ๒๔๗๖
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

๙ ก.พ. ๒๔๘๙–๒๖ มี.ค. ๒๔๘๙
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

๒๔๘๙–๒๔๙๐ ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

๑๑ พ.ย. ๒๔๙๐–๖ เม.ย. ๒๔๙๑
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

๒๔๙๒ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้แทนที่ ๑ ของประเทศไทยในคณะกรรมการ ECAFE และได้รับเลือกเป็นประธานในการประชุม ซึ่งจัดให้มีขึ้นที่กรุงเทพฯ

๒๔๙๓ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้แทนที่ ๑ ของประเทศไทยในการประชุม ECAFE ครั้งที่ ๖ และได้รับเลือกเป็นประธานในที่ประชุมซึ่งจัดให้มีขึ้นที่กรุงเทพฯ

มิ.ย. ๒๔๙๒–พ.ย. ๒๔๙๔
สมาชิกวุฒิสภา

๒๔๙๒–๒๔๙๔ ได้รับเลือกจากรัฐสภาให้เป็นกรรมการตุลาการรัฐธรรมนูญ

๒๔๙๔ ได้เดินทางไปกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ในฐานะอนุญาโตตุลาการฝ่ายประเทศไทย เกี่ยวกับคำเรียกร้องค่าเสียหายของคนอเมริกันในมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒

๓๑ ส.ค. ๒๔๙๔–๖ ก.ย. ๒๔๙๔
เป็นผู้แทนไทยเข้าร่วมประชุม Inter-Parliamentary Union Conference ครั้งที่ ๔๐ ที่กรุงอิสตันบูล

๘ เม.ย. ๒๔๙๕–๒๗ ส.ค. ๒๕๐๕
องคมนตรีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๒๔ ก.ค. ๒๕๐๒ กรรมการสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ

๒๗ ส.ค. ๒๕๐๕ สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

๒๘ ส.ค. ๒๕๐๕–๓๑ ต.ค. ๒๕๐๙
ประธานคณะกรรมการสินเชื่อการเกษตรแห่งชาติ (ยกเลิกเพราะดำเนินการเสร็จสิ้นแล้ว)

๒๘ ส.ค. ๒๕๐๕ กรรมการศึกษาการวางแผนและการบริหารงานพลังงานไฟฟ้า

๒๙ ส.ค. ๒๕๐๕–๘ ธ.ค. ๒๕๐๖
ประธานที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี (สมัย ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี)

๑๕ ก.ย. ๒๕๐๕ กรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติ

๑๕ ก.ย. ๒๕๐๕ กรรมการข้าราชการมหาวิทยาลัย (ก.ม.)

๑๕ ก.ย. ๒๕๐๕ ประธานคณะที่ปรึกษาส่วนองค์การของรัฐ

๑๕ ก.ย. ๒๕๐๕ รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ

๑๕ ก.ย. ๒๕๐๕ ผู้ควบคุมบังคับบัญชาผู้ตรวจสอบผลปฏิบัติตามแผนและโครงการพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ

๑๘ ก.ย. ๒๕๐๕ ประธานคณะกรรมการพิจารณาให้รางวัลแก่ผู้คิดค้นหรือประดิษฐ์ของใหม่ขึ้นใช้ในราชการ

๑๘ ก.ย. ๒๕๐๕ กรรมการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑๘ ก.ย. ๒๕๐๕ กรรมการธรรมชาติอุทยาน

๑๘ ก.ย. ๒๕๐๕ กรรมการพิจารณากำหนดนโยบายค่าไฟฟ้า

๑๘ ก.ย. ๒๕๐๕ กรรมการบัญญัติศัพท์ภาษาไทย

๘ ต.ค. ๒๕๐๕–๘ ธ.ค. ๒๕๐๖

ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี (สมัย ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี)

๙ ต.ค. ๒๕๐๕–๑๔ ม.ค. ๒๕๐๗

หัวหน้าคณะผู้แทนไทยเพื่อเจรจากับนายกัสซิง ผู้แทนเลขาธิการสหประชาชาติ เกี่ยวกับปัญหาไทย–กัมพูชา (ครั้งที่ ๑)

๑๒ ต.ค. ๒๕๐๕ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๒ ต.ค. ๒๕๐๕ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยศิลปากร

๑๖ ต.ค. ๒๕๐๕ กรรมการพิจารณาการขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

๑๘ ต.ค. ๒๕๐๕ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๒๐ ต.ค. ๒๕๐๕	ที่ปรึกษาของคณะกรรมการสถิติ
๒๓ ต.ค. ๒๕๐๕	ประธานคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติ-ศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
๓ พ.ย. ๒๕๐๕–๒๙ ก.ย. ๒๕๐๗	ประธานคณะกรรมการไฟฟ้าตะวันออกเฉียงเหนือ (ขอลาออกจากตำแหน่ง)
๒๓ ธ.ค. ๒๕๐๕	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยเกษตร-ศาสตร์
๒๕ ม.ค. ๒๕๐๖	ประธานคณะกรรมการจัดทำรายงานประจำปีของประเทศ
๓๑ ม.ค. ๒๕๐๖	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของการพลังงานแห่งชาติ
๗ ก.พ. ๒๕๐๖	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยแพทย-ศาสตร์
๑๘ ก.พ. ๒๕๐๖	โปรดเกล้าฯแต่งตั้งเป็น พันเอก ในกรมทหารราบที่ ๑ รักษาพระองค์
๙ มี.ค. ๒๕๐๖	ประธานคณะกรรมการเพื่อการศึกษาเกี่ยวกับทุนสำรอง
๑๙ มี.ค. ๒๕๐๖	ที่ปรึกษากองอำนวยการกลางรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ (กรป. กลาง)
๒๕ ก.ค. ๒๕๐๖	รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ในวิชาพาณิชยศาสตร์จากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
๒๕ ก.ค. ๒๕๐๖	กรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ

๓๐ ก.ค. ๒๕๐๖ ที่ปรึกษาคณะกรรมการโครงการกู้เงินเพื่อพัฒนาการศึกษา พ.ศ. ๒๕๐๘–๒๕๑๓

๑๗ ส.ค. ๒๕๐๖ ประธานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย

๒๐ ส.ค. ๒๕๐๖ กรรมการที่ปรึกษาเพื่อพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการไฟฟ้าแห่งชาติ

๒ ก.ย. ๒๕๐๖ ประธานคณะกรรมการยกร่างพระราชบัญญัติการตรวจเงินแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๐๖

๑๙ ก.ย. ๒๕๐๖ รับพระราชทานปริญญาบัตรกิตติมศักดิ์ และเข็มรัฐาธิปัตย์ของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

๑๓ ธ.ค. ๒๕๐๖ ประธานที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี (สมัย ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี)

๑๓ ธ.ค. ๒๕๐๖ ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี (สมัย ฯ พณ ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี)

๒๓ ธ.ค. ๒๕๐๖ สั่งและปฏิบัติราชการแทน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ในกรณีที่เป็นราชการประจำตามปกติ ร่วมกับ ฯ พณ ฯ รองนายกรัฐมนตรีอีก ๒ ท่าน (ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๒๗๗/๒๕๐๖ ลงวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๖ และคำสั่งที่ ๒๕๓/๒๕๐๙ ลงวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๙)

๒๔ ธ.ค. ๒๕๐๖ กรรมการในระดับนโยบายของคณะรัฐมนตรี

๑๔ ม.ค. ๒๕๐๗ – ๓๐ พ.ย. ๒๕๐๗

หัวหน้าคณะผู้แทนไทยเพื่อเจรจากับ นายกัสซิง ผู้แทนเลขาธิการสหประชาชาติ เกี่ยวกับปัญหาไทย – กัมพูชา (ครั้งที่ ๒)

๒๘ ก.พ. ๒๕๐๗ กรรมการควบคุมและกำกับดูแลคณะกรรมการบริหารและเจ้าหน้าที่อำนวยการสถานีวิทยุ "สองศูนย์"

๒๒ เม.ย. ๒๕๐๗ – ๒๑ เม.ย. ๒๕๐๙
อธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ครั้งที่ ๑)

๑๒ ส.ค. ๒๕๐๗ กรรมการอำนวยการต่อต้านการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ในราชอาณาจักรลาว

๑๕ ก.ย. ๒๕๐๗ ที่ปรึกษาคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ

๒๒ ก.ย. ๒๕๐๗ – ๑๓ ก.ย. ๒๕๐๙
ประธานคณะกรรมการเพื่อพิจารณากำหนดแผนพัฒนาเขาใหญ่ (ยกเลิกคณะกรรมการ)

๘ ต.ค. ๒๕๐๗ ประธานคณะกรรมการองค์การดุริยางค์นาฏศิลป

๒๖ ก.พ. ๒๕๐๘ – ๒๙ ก.พ. ๒๕๐๘
เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมเพื่อก่อตั้งสหภาพสมาชิกรัฐสภาเอเซีย ครั้งที่ ๑ (The Asian Parliamentarians' Union) ณ กรุงโตเกียว

๑ มี.ค. ๒๕๐๘ ประธานคณะกรรมการร้อยกรองงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ

๒๑ ก.ค. ๒๕๐๘ กรรมาธิการสามัญในคณะกรรมาธิการการต่างประเทศของสภาร่างรัฐธรรมนูญ

๖ ก.ย. ๒๕๐๙ กรรมการศึกษาปัญหาระหว่างไทย – กัมพูชา

๒๓ ม.ค. ๒๕๑๐ กรรมการช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติแห่งชาติ

๖ ก.ย. ๒๕๑๐ กรรมการพิจารณาเลื่อนเงินเดือน ขยาย และกำหนดอัตราเงินเดือนขั้นสูงของข้าราชการพลเรือนชั้นพิเศษประจำปี ๒๕๑๑

๒๘ พ.ย. ๒๕๑๐ – ๔ ธ.ค. ๒๕๑๐
เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมคณะมนตรีสหภาพสมาชิกรัฐสภาเอเซีย ครั้งที่ ๓ (The Asian Parliamentarians' Union) ณ ศาลาสันติธรรม กรุงเทพฯ

๑๐ ก.พ. ๒๕๑๑ – จนถึงอสัญกรรม
อธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ครั้งที่ ๒)

หมายเหตุ

ราชการพิเศษระหว่าง ๑๘ ธ.ค. ๒๕๐๒ – ๒๗ มิ.ย. ๒๕๐๕
ได้ร่วมในคณะข้าราชบริพารตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ ดังนี้

(๑) เวียตนาม ๑๘–๒๑ ธ.ค. ๒๕๐๒
(๒) อินโดนีเซีย ๘–๑๖ ก.พ. ๒๕๐๓
(๓) สหรัฐอเมริกา เยือนฮาวายตั้งแต่ ๑๔ – ๑๗ มิ.ย. ๒๕๐๓
เยือนสหรัฐ ฯ ตั้งแต่ ๑๘ มิ.ย.–๑๔ ก.ค. ๒๕๐๓

(๔)	สหราชอาณาจักร	๑๙–๒๑ ก.ค. ๒๕๐๓
(๕)	สหพันธรัฐเยอรมัน	๒๖ ก.ค.–๒ ส.ค. ๒๕๐๓
(๖)	ปอร์ตุเกส	๒–๒๕ ส.ค. ๒๕๐๓
(๗)	สวิตเซอร์แลนด์	๒๙–๓๑ ส.ค. ๒๕๐๓
(๘)	เดนมาร์ก	๖–๘ ก.ย. ๒๕๐๓
(๙)	นอรเวย์	๑๙–๒๑ ก.ย. ๒๕๐๓
(๑๐)	สวีเดน	๒๑–๒๔ ก.ย. ๒๕๐๓
(๑๑)	อิตาลี	๒๘ ก.ย.–๑ ต.ค. ๒๕๐๓
(๑๒)	นครวาติกัน	๑ ต.ค. ๒๕๐๓
(๑๓)	เบลเยี่ยม	๔–๗ ต.ค. ๒๕๐๓
(๑๔)	ฝรั่งเศส	๑๑–๑๔ ต.ค. ๒๕๐๓
(๑๕)	ลุกเซมเบอร์ก	๑๗–๑๙ ต.ค. ๒๕๐๓
(๑๖)	เนเธอร์แลนด์	๒๔–๒๗ ต.ค. ๒๕๐๓
(๑๗)	สเปญ	๓–๘ พ.ย. ๒๕๐๓
(๑๘)	ปากีสถาน	๑๑–๒๒ มี.ค. ๒๕๐๕
(๑๙)	สหพันธรัฐมาเลเซีย	๒๑–๒๗ มิ.ย. ๒๕๐๕

การดำเนินงานด้านกฎหมาย

๒๔๖๙–๒๔๗๑ เป็นผู้บรรยายวิชากฎหมายระหว่างประเทศแผกคดีบุคคลใน ร.ร. กฎหมายกระทรวงยุติธรรม

๒๔๗๗–๒๔๙๕ เป็นผู้บรรยายกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยเรื่องสัญญาและตั๋วเงิน ในคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๒๔๗๗-๒๔๙๕ รับว่าความ โดยตั้งสำนักงานทนายความ ร่วมกับ พระยาเทพวิทุร และ พระยาหริศจันทร์สุวิท ชื่อ "เทพศรีหริศ"

๒๔๙๒–ธ.ค.๒๔๙๕ เป็นผู้บรรยายวิชากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญาในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ด้านธนาคาร

๒๔๙๒ เป็นกรรมการธนาคารแห่งประเทศไทย

มี.ค. ๒๔๙๔–ต.ค. ๒๔๙๔
เป็นผู้จัดการธนาคารเกษตร จำกัด

มิ.ย.๒๔๙๔–๒๔๙๘ เป็นประธานกรรมการธนาคารเกษตร จำกัด

๑๒ มิ.ย. ๒๕๐๔–๒๘ ก.พ. ๒๕๐๙
เป็นประธานกรรมการบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

๒๐ ธ.ค. ๒๕๑๐– จนถึงอสัญกรรม
เป็นประธานกรรมการบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

ด้านการพาณิชย์

๑ มิ.ย. ๒๔๙๔–๑๖ ก.พ. ๒๕๐๔
เป็นประธานกรรมการบริษัทกรุงสยามประกันชีวิต จำกัด

๒๔๙๔–๒๕๐๒ เป็นประธานกรรมการบริษัท Anglo-French Drugs (Thailand) Co., Ltd.

๒๔๙๖ – จนถึงอสัญกรรม

เป็นกรรมการบริษัท The International Engineering Co., Ltd.

ด้านสภากาชาดและสถาบันการกุศล

๒๔๖๖ เป็นผู้แทนสภากาชาด ในการประชุมสากลกาชาด ครั้งที่ ๑๑ ณ กรุงเจนีวา

๒๔๖๘ เป็นผู้แทนสภากาชาด ในการประชุมสากลกาชาด ครั้งที่ ๑๒ ณ กรุงเจนีวา

๒๔๗๓ – จนถึงอสัญกรรม

เป็นกรรมการสภากาชาดไทย

๒๔๘๐ – จนถึงอสัญกรรม

เป็นเลขาธิการสภากาชาดไทย

๒๔๘๔–๒๕๑๑ เป็นสมาชิกคณะกรรมการมูลนิธิ โรงเรียนราชินี

๒๕๐๒–๒๕๑๑ เป็นเลขาธิการมูลนิธิอานันทมหิดล

ด้านงานทางโรตารี่

๒๔๗๓ เป็นสมาชิกของสโมสรโรตารี่กรุงเทพฯ

๒๔๘๐–๒๔๘๑ เป็นประธานสโมสรโรตารี่กรุงเทพฯ

๒๔๙๓–๒๔๙๔ เป็นประธานสโมสรโรตารี่กรุงเทพฯ

๒๔๙๗–๒๔๙๘ เป็นประธานโรตารี่สากลเขต ๔๖

๒๔๙๘–๒๕๐๐ เป็นสมาชิกคณะกรรมการวางแผนแห่งโรตารี่สากล

๒๔๙๙–๒๕๐๐ เป็นที่ปรึกษาสโมสรโรตารี่แห่งประเทศไทย เวียดนาม และพม่า

๒๕๐๐–๒๕๐๑ เป็นประธานโรตารี่สากลเขต ๓๓๐

มี.ค.–เม.ย. ๒๕๐๓ เป็นผู้แทนประธานโรตารี่สากลในการประชุมโรตารี่สากล ๗ เขตที่ออสเตรเลีย

๒๕๐๒–๒๕๐๔ เป็นผู้อำนวยการโรตารี่สากล

๒๕๐๒–๒๕๐๓ เป็นสมาชิกของคณะกรรมการเลือกตั้งประธานโรตารี่สากล ประจำปี ๒๕๐๔–๒๕๐๕

๒๕๐๓–๒๕๐๔ เป็นรองประธานโรตารี่สากลคนที่ ๒ และสมาชิกของคณะกรรมการเลือกตั้งประธานโรตารี่สากลประจำปี ๒๕๐๕–๒๕๐๖

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย

๑. ปฐมจุลจอมเกล้า

๒. มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก

๓. มหาวชิรมงกุฎ

๔. เหรียญรัตนาภรณ์ ภปร. ชั้นที่ ๑

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างประเทศ

๑. K.G.C. of the Victorian Order of Great Britain.

๒. G.C. of the Order of Merit of the Federal Republic of Germany.

๓. G.C. of the Order of Christ of Portugal.

๔. G.C. of Danebrog of Denmark.

๕. G.C. of the St. Olaf of Norway.

๖. G.C. of the North Star of Sweden.

๗. G.C. of the Order of Merit of Italy.

๘. G.C. of St. Gregory the Great of the Vatican.

๙. G.C. of the Order of Leopold of Belgium.

๑๐. G.C. of the Legion d'Honneur of France.

๑๑. G.C. of the Grande Chene of Luxemburg.

๑๒. G.C. of Orange Nassau of the Netherlands.

๑๓. G.C. of Isabella La Catholica of Spain.

๑๔. G.C. of the Million Elephants and White Umbrella of Laos.

๑๕. G.C. of the Propitious Clouds of the Republic of China.

การศาสนา และ การอนุเคราะห์

พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา เป็นผู้ปฏิบัติตนเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ได้จัดทำห้องประดิษฐานพระพุทธรูปไว้บูชาโดยเฉพาะ และได้ทำการกราบไหว้สวดมนต์เป็นกิจวัตรทุกเวลาเช้าและทุกคืน และได้ส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยการทำบุญกุศลและอื่น ๆ และได้ร่วมจัดการสร้างวัดศรีวิสารวาจาขึ้นที่ตำบลโพรงมะเดื่อ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

นอกจากนี้ ยังเพียบพร้อมไปด้วยความเมตตากรุณา จึงเป็นที่เคารพนับถือของบุคคลทั่วไป ได้อุดหนุนการศึกษาโดยบริจาคเงินค่าเล่าเรียนแก่บรรดาลูกหลานที่ยากจนให้ได้เข้าเรียนในโรงเรียนชั้นเตรียมอุดม เพื่อมีโอกาสสอบเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยอีกด้วย ทั้งนี้ ให้มารับเงินที่สำนักงานเทพศรีหริศ โดยจ่ายเงินบัญชีส่วนตัวให้ไปตลอดเวลาการศึกษา

ชีวิตในครอบครัว

คุณหญิงลิน ศรีวิสารวาจา (นามเดิม นางสาวมากาเรต ลิน ซาเวียร์) เป็นธิดาคนหนึ่งของพระยาพิพัฒนโกษา (นามเดิม C.M. Xavier ในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ พระยาพิพัฒนโกษาได้รับราชการในตำแหน่งปลัดทูลฉลอง กระทรวงการต่างประเทศ เป็นเวลานานประมาณ ๒๕ ปี ครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ต่อมาพระยาพิพัฒนโกษาได้รับแต่งตั้งให้เป็นอัครราชทูตไทยประจำประเทศอิตาลี และได้ถึงแก่อนิจกรรมที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี) เกิดเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ (ค.ศ. ๑๘๙๘) ที่บ้านเชิงสะพานพิทยเสถียร ฝั่งตะวันออก คลองผดุงกรุงเกษม ตำบลมหาพฤฒาราม อำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร

เมื่อคุณหญิงลินอยู่ในเยาว์วัย ท่านบิดาได้ส่งไปศึกษาในโรงเรียนเซค์เคร็ด ฮาท คอนแวนต์ที่ปีนัง (Convent of the Sacred Heart, Penang) และต่อมาท่านบิดาได้ส่งคุณหญิงลินไปศึกษาต่อในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยเข้าศึกษาวิชาแพทยศาสตร์ในมหาวิทยาลัยลอนดอน จนคุณหญิงได้รับปริญญา M.B., B.S., M.R.C.S. and L.R.C.P. และได้กลับประเทศไทยในต้นปี พ.ศ. ๒๔๖๗ (ค.ศ. ๑๙๒๗)

ตั้งแต่คุณหญิงลินได้กลับมาอยู่ประเทศไทยแล้ว ได้อุทิศเวลาส่วนหนึ่งเป็นกิจประจำวัน โดยสมัครเข้าปฏิบัติกิจการแพทย์ในสภากาชาดไทย ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และต่อมาได้เข้าช่วยดำเนินการแผนกความผาสุกของเด็กและทารก ในกองกลางหน่วยที่ ๑ โดยที่คุณหญิงลินได้อุทิศเวลาเพียงส่วนหนึ่งมาช่วยเหลือกิจการของโรงพยาบาลสภากาชาดไทยอยู่เรื่อย ๆ ทางกองอำนวยการโรงพยาบาลสภากาชาดไทยได้อนุญาตให้

คุณหญิงลินประกอบกิจการแพทย์ส่วนตัวได้ ฉะนั้น คุณหญิงลินจึงเป็นนายแพทย์หญิงคนแรกที่ได้ปริญญาแพทยศาสตร์จากมหาวิทยาลัยลอนดอนในประเทศอังกฤษ ที่ได้มาประกอบกิจการแพทย์ในประเทศไทย และชำนาญกับการรักษาโรคอย่างกว้างขวาง เป็นที่นิยมอย่างสูงของบรรดาคนไข้สตรีทั่วไป

ต่อมาพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนารถ ได้ทรงเป็นเจ้าภาพประกอบพิธีสมรส ระหว่างพันเอก พระยาศรีวิสารวาจา กับคุณหญิงลิน เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ณ ตำหนักเชิงสะพานเทเวศม์ ตอนปากคลองผดุงกรุงเกษมกับลำแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางขุนพรหม อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร หลังจากนั้นมา คุณหญิงลิน ศรีวิสารวาจา ก็ปฏิบัติการงานในสภากาชาดไทย และประกอบกิจการแพทย์ส่วนตัวตลอดมา

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕ (ค.ศ. ๑๙๓๒) คุณหญิงลิน ศรีวิสารวาจา เริ่มมีอาการบ่วยด้วยโรคมันสมองอักเสบ และมีไข้หวัดใหญ่เข้าแทรก บรรดานายแพทย์ที่ได้มาประชุมกันทำการรักษาในเวลานั้น ล้วนเป็นนายแพทย์ที่มีชื่อเสียงในวงการแพทย์ คือ นายแพทย์ทอม นายแพทย์คอตลิชกี้ นายแพทย์โนเบิล นายแพทย์เฮอร์เมต นายแพทย์พระยาดำรงแพทยาคุณ นายแพทย์พระอัพภันตราพาธพิศาล นายแพทย์หลวงนิตย์เวชชวิศิษฏ์ แต่ก็สุดความสามารถของนายแพทย์ คุณหญิงลิน ศรีวิสารวาจา จึงได้ถึงแก่อนิจกรรมในวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๗๕ (๑๙๓๒)

ท่านเจ้าคุณมีบุตรธิดากับคุณหญิง ๓ คน

๑) นายกิตติรัต ศรีวิสารวาจา สมรสกับ น.ส. สมสุข นันทาภิวัธน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ มีบุตรธิดา ๒ คน คือ ด.ช. ชัยภัทร และ ด.ญ. พัชราภา ศรีวิสารวาจา

๒) คุณหญิงมนัสนิตย์ (ศรีวิสารวาจา) วณิกกุล สมรสกับ นายอาบบุญ วณิกกุล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ มีบุตร ๑ คน คือ ด.ช. เกริก วณิกกุล

๓) คุณหญิงสาวิตรี ศรีวิสารวาจา สมรสกับ นายเสรี โอสถานุเคราะห์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙–๒๕๐๔ มีบุตรธิดา ๒ คน คือ ด.ญ ศรีสุมา และ ด.ช. ภาสุรี โอสถานุเคราะห์

นับตั้งแต่ คุณหญิงลิน ศรีวิสารวาจา ได้ถึงแก่อนิจกรรมลงแล้ว ท่านเจ้าคุณก็มิได้คิดมีภรรยาใหม่ คงอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดาทั้งสาม (ซึ่งขณะที่กำพร้ามารดานั้น มีอายุเพียง ๔ ขวบ ๓ ขวบ และ ๑๑ เดือนตามลำดับ) มาด้วยตนเองจนเป็นหลักฐานกันไปทุกคน ท่านได้เสียสละความสุขส่วนตัวให้กับลูก ๆ อย่างที่จะเรียกได้ว่าเป็นพ่อตัวอย่างทีเดียว และในบั้นปลายชีวิตของท่าน ความสุขของท่านก็คือ การที่ได้เล่นหัวกับหลาน ๆ ทั้ง ๕ ของท่านนั่นเอง

วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ท่านเจ้าคุณกลับจากที่ทำงานถึงบ้านราว ๑๘.๔๕ น. สุขภาพของท่านเสื่อมโทรมลงไปมากใน ๒ ปีหลังนี้ เวลาประมาณ ๒๐.๐๐ นาฬิกา ท่านเจ้าคุณก็มีอาการสิ้นสติด้วยโรคหัวใจเนื่องจากเส้นเลือดในหัวใจตันอย่างฉับพลัน หลังจากนำส่งโรงพยาบาลแล้ว นายแพทย์ก็ได้ช่วยกันแก้ไขจนฟื้นขึ้น เมื่อเวลาประมาณ ๒๑.๓๐ น. ก็พูดจาได้โดยปกติ และอาการก็ดีขึ้นตามลำดับ ต่อมาเมื่อเวลาประมาณ ๐๓.๔๕ นาฬิกา ก็กลับมีอาการสิ้นสติอีกเป็นครั้งที่สอง และได้ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อเวลา ๐๔.๐๐ นาฬิกา ของวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ สิริรวมอายุได้ ๗๑ ปี ๑ เดือน.

พระยาศรีวิสารวาจา และคุณหญิงศรีวิสารวาจา
ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

กฎหมายระหว่างประเทศ

แผนกคดีบุคคล

บทวิเคราะห์

กฎหมายระหว่างประเทศ คือ ขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎข้อบังคับต่าง ๆ ที่นานาประเทศใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างกัน

กฎหมายระหว่างประเทศเกิดขึ้นเพราะ (๑) มีประเทศเอกราชในอาณาเขตต่าง ๆ (๒) ความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ

ความเกี่ยวพันระหว่างประเทศมีอยู่ ๒ สถาน คือ ฐานรัฐ หรือประเทศต่อประเทศติดต่อกันโดยตรงทางรัฐบาล และฐานบุคคล หรือประเทศต่อประเทศติดต่อกันทางบุคคล

เมื่อความเกี่ยวพันระหว่างประเทศมีอยู่ ๒ ประเภทดังนี้ กฎหมายระหว่างประเทศก็พึงแยกออกเป็น ๒ แผนกดุจกัน คือ แผนกคดีเมือง และแผนกคดีบุคคล

กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง กล่าวถึงความเกี่ยวพันระหว่างประเทศฐานรัฐ หรือการเมือง

กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล กล่าวถึงความเกี่ยวพันระหว่างประเทศฐานบุคคล หรือประโยชน์แห่งเอกชน

ตามนี้กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล คือ ขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎข้อบังคับต่าง ๆ ที่นานาประเทศใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างกันฐานบุคคล

เนื่องจากประเทศเอกราชมีอิสรภาพครอบงำอาณาเขตของตน คดีที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลจึงจำต้องขึ้นศาลของประเทศที่คดีเกิดขึ้นในอาณาเขต การที่ศาลในอาณาเขตมีอำนาจชำระคดีในกระบวนนี้ เป็นสิ่งที่ชักจูงให้นักนิติศาสตร์บางจำพวกลงความเห็นว่ากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลนั้น หาใช่กฎหมายระหว่างประเทศไม่ เป็นแต่ส่วนหนึ่งของกฎหมายบ้านเมืองบัญญัติด้วยกฎหมายธรรมดาในอาณาเขต แต่เป็นที่พึงสังเกตว่าในการที่จะกำหนดผลปฏิบัติให้แก่คนต่างด้าวนั้น ประเทศเจ้าของอาณาเขตย่อมปฏิบัติตามหลักนิยมของนานาประเทศ

กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล
กล่าวถึงปัญหา ๔ ประการ

กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล กล่าวถึงปัญหา ๔ ประการ คือ

๑) สัญชาติ

๒) ฐานะของคนต่างด้าว

๓) กฎหมายขัดกัน

๔) คำพิพากษาของศาลนอกอาณาเขต

สัญชาติ

เอกชนที่ร่วมกันเข้าเป็นชุมนุมชนตั้งขึ้นเป็นประเทศนั้น เรียกว่าพลเมืองของประเทศ ส่วนคนนอกประเทศที่เข้ามาอาศัยอยู่ในอาณาเขตเรียกว่าคนต่างด้าว พลเมืองกับคนต่างด้าวมีฐานะผิดแผกกัน ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทราบว่าบุคคลนั้น ๆ เป็นคนสัญชาติของประเทศไหน

ฐานะของคนต่างด้าว

เมื่อความปรากฏว่า บุคคลใดมีสัญชาติต่างประเทศแล้ว ก็จำต้องรู้ว่าบุคคลผู้นั้นมีฐานะอย่างใดในอาณาเขต ตามธรรมดาคนต่างด้าวมีสิทธิและหน้าที่ผิดแผกกับพลเมือง สิทธิในการเมืองนั้นประเทศเจ้าของอาณาเขตย่อมสงวนไว้สำหรับพลเมืองเท่านั้น สิทธิแห่งประชาชนเช่นเสรีภาพในทาง กาย วาจา ใจ มักจะได้แก่คนต่างด้าวด้วย แต่ในส่วนสิทธิแห่งเอกชน เช่นสิทธิที่จะทำการสมรส สิทธิที่จะซื้อขายที่ดินเป็นต้นนั้น คนต่างด้าวมักจะได้รับผลปฏิบัติผิดแผกกันในอาณาเขตต่าง ๆ ทั้งนี้ แล้วแต่นโยบายของประเทศเจ้าของอาณาเขต

ปัญหาว่าด้วยสัญชาติ และปัญหาว่าด้วยฐานะของคนต่างด้าวเป็นปัญหาที่กระทบกระเทือนถึงกันอยู่มาก ประเทศที่มีอาณาเขตกว้างขวางแต่มีพลเมืองเป็นจำนวนน้อย ก็ใคร่จะเพิ่มจำนวนพลเมืองให้มากยิ่งขึ้นจึงมักจะจำกัดสิทธิที่จะได้แก่คนต่างด้าว และกำหนดเงื่อนไขในการแปลงชาติให้เป็นการง่ายและสะดวก ทั้งนี้ เพื่อชักชวนให้คนต่างด้าวแปลงชาติเป็นพลเมือง ส่วนประเทศที่มีอาณาเขตคับแคบ แต่มีพลเมืองมากมายก็มักจะให้คนต่างด้าวในอาณาเขตได้รับผลปฏิบัติเป็นอย่างดี และกำหนดเงื่อนไขในการแปลงชาติให้เป็นการยากลำบาก เพื่อกีดกันมิให้คนต่างด้าวแปลงชาติเป็นพลเมือง

กฎหมายขัดกัน

เมื่อความปรากฏว่าคดีที่เกิดขึ้น มีคนต่างด้าวเป็นคู่ความ หรือเกิดขึ้นระหว่างพลเมืองแต่นอกอาณาเขตแล้ว ปัญหามีว่า จะควรเอากฎหมายของประเทศไหนบังคับใช้ สมมตว่า คนชาวอังกฤษทำสัญญากับคนไทย

เมื่อคู่ความมีสัญชาติต่างกันดังนี้ สัญญานั้นจะควรเอากฎหมายของประเทศไหนบังคับใช้ หรือสมมตว่า คนไทยทำงานสมรสระหว่างกันในอาณาเขตฝรั่งเศส สมรสนั้นจะควรใช้แบบพิธีไทยหรือฝรั่งเศส ปัญหาในกระบวนนี้กล่าวถึงการเลือกใช้กฎหมายของประเทศต่าง ๆ ในคดีที่เกี่ยวกับคนต่างด้าวหรือมีลักษณะนอกอาณาเขตปะปนอยู่ด้วย คดีที่เกิดขึ้นเป็นคดีที่ศาลในอาณาเขตจะต้องพิจารณาตัดสิน แต่ในการนี้ศาลย่อมรับใช้ซึ่งกฎหมายนอกอาณาเขต ที่เป็นปัญหาอยู่นั้นก็คือจะควรรับใช้กฎหมายเช่นใดและเพียงใด ถ้านานาประเทศจะวางหลักการลงไปว่าศาลในอาณาเขตไม่จำเป็นต้องรับใช้ซึ่งกฎหมายนอกอาณาเขตประการใดเลยแล้ว ปัญหาว่าด้วยกฎหมายขัดกันก็ไม่อาจมีขึ้นได้

ปัญหาว่าด้วยฐานะของคนต่างด้าวกับปัญหาว่าด้วยกฎหมายขัดกันมีลักษณะผิดแผกกัน ๒ ประการ คือ (๑) ในลำดับเวลาที่ปัญหาเกิดขึ้น (๒) ในลักษณะกฎหมายที่จะใช้บังคับ

ปัญหาว่าด้วยฐานะของคนต่างด้าว เป็นปัญหาที่จะต้องพิจารณาก่อนปัญหาว่าด้วยกฎหมายขัดกัน

อุทาหรณ์: นายสมิทคนอังกฤษ ใคร่จะทำพินัยกรรม ณ กรุงเทพฯ ก่อนที่จะพิจารณาว่า พินัยกรรมนั้นจะควรทำอย่างใด คือโดยอนุโลมตามกฎหมายของประเทศไหน จำต้องพิจารณาเสียก่อนว่า ตามกฎหมายไทยคนอังกฤษมีสิทธิที่จะทำพินัยกรรมหรือไม่

กฎหมายที่ใช้บังคับคดีฐานะของคนต่างด้าวนั้น คือ กฎหมายในเมืองโดยตรง แต่กฎหมายที่ใช้บังคับคดีกฎหมายขัดกันนั้น อาจเป็นกฎหมายนอกอาณาเขตก็เป็นได้

คำพิพากษาของศาลนอกอาณาเขต

คดีที่เกิดขึ้น อาจเป็นคดีที่ศาลนอกอาณาเขตชำระเสร็จสิ้นไปแล้วก็ได้ ถ้าเช่นนั้น ปัญหามีว่าศาลจะรับรู้คำพิพากษานั้นเพียงใด

แท้จริงปัญหาว่าด้วยคำพิพากษาของศาลนอกอาณาเขตนั้น เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาว่าด้วยกฎหมายขัดกัน เพราะเป็นปัญหาในการรับใช้ซึ่งกฎหมายนอกอาณาเขตดุจเดียวกัน กฎหมายขัดกันมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) ในขณะที่จะทำนิติกรรม (๒) การรับรู้ซึ่งสิทธิที่ได้เกิดขึ้นโดยชอบธรรม คำพิพากษาของศาลนอกอาณาเขต เป็นส่วนหนึ่งของการรับรู้ซึ่งสิทธิที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม แต่มีลักษณะพิเศษเกี่ยวกับคดีความที่ศาลนอกอาณาเขตได้พิพากษาไปแล้ว

บ่อเกิด

บ่อเกิดของกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลมีอยู่สามประเภท คือ (๑) บ่อเกิดในประเทศโดยเฉพาะ (๒) บ่อเกิดระหว่างประเทศ (๓) บ่อเกิดทางนิติศาสตร์

(๑) บ่อเกิดในประเทศ

บ่อเกิดในประเทศมีคือ (๑) บทกฎหมาย (๒) ขนบธรรมเนียมประเพณี (๓) คำพิพากษาของศาล

บทกฎหมาย

บทกฎหมายที่กล่าวถึงกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลมีคือ กฎหมายว่าด้วยสัญชาติ เช่นพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้น แต่นอกจากกฎหมายว่าด้วยสัญชาติแล้ว โดยมากมักจะไม่มีบทบัญญัติในกระบวนอื่นนัก

ขนบธรรมเนียมประเพณี

ตราบใดที่กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลยังมิได้บัญญัติขึ้นเป็นประมวลกฎหมายแล้ว ขนบธรรมเนียมประเพณีก็ย่อมเป็นบ่อเกิดอันสำคัญตราบนั้น ในกรุงสยามเวลานี้ ประมวลกฎหมายในกระบวนนี้ยังมิได้บัญญัติขึ้น ขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก เฉพาะอย่างยิ่งในปัญหาเกี่ยวกับกฎหมายขัดกัน

คำพิพากษาของศาล

เมื่อมีคดีเกิดขึ้นในโรงศาล และศาลได้วินิจฉัยตัดสินเด็ดขาดไปประการใดแล้ว คำพิพากษาของศาลนี้ย่อมเป็นหลักสำหรับถือปฏิบัติต่อไปในพฤติการณ์เช่นเดียวกัน

(๒) บ่อเกิดระหว่างประเทศ

บ่อเกิดระหว่างประเทศคือ บ่อเกิดสามัญระหว่างสองหรือหลายประเทศด้วยกัน

บ่อเกิดที่มีลายลักษณ์อักษร หรือสัญญา

ความตกลงระหว่างประเทศมีผลเป็นกฎหมายในระหว่างประเทศที่เป็นภาคีแห่งความตกลงนั้น ความตกลงจะทำขึ้นเป็นสัญญา หรืออนุสัญญาระหว่างเพียงสองประเทศก็ได้ เช่นความตกลงระหว่างสยามกับอังกฤษว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษ ค.ศ. ๑๘๙๙ หรืออาจจะทำขึ้นระหว่างหลายประเทศด้วยกันก็ได้ เช่นอนุสัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๘๙๖ กับ ๑๙๐๒ ว่าด้วยวิธีพิจารณา การสมรส การอย่าร้างระหว่างสามีภรรยา และความพิทักษ์เด็กเยาว์ และในเวลานี้สันนิบาตชาติก็เตรียมการที่จะทำประมวลกฎหมายระหว่างประเทศในกระบวนนี้ขึ้น

ความตกลงระหว่างประเทศนั้น เมื่อได้รับสัตยาบันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จะถือว่ามีผลเป็นกฎหมายของประเทศที่เป็นภาคีแห่งความตกลงนั้นทันทีหรือไม่ ? บางประเทศถือเสียว่าจะใช้บังคับในประเทศไม่ได้เว้นไว้แต่จะออกกฎหมายประกาศใช้เสียก่อน อนึ่ง ถ้าความตกลงระหว่างประเทศนั้นมีความขัดกับบทกฎหมายในอาณาเขตแล้ว ศาลจะควรปฏิบัติอย่างไร ตามหลักนิยมในปัจจุบัน นานาประเทศมักถือว่า สัญญาหรือความตกลงระหว่างประเทศไม่เป็นแต่กฎหมายใช้บังคับในอาณาเขตเท่านั้น ยังเป็นกฎหมายอันมีน้ำหนักสูงสุดในอาณาเขตด้วย (supreme law of the land) ฉะนั้น ถ้าข้อความขัดกับบทกฎหมายธรรมดาในอาณาเขตแล้ว ก็ย่อมต้องถือความในหนังสือสัญญาระหว่างประเทศเป็นใหญ่เฉพาะกรุงสยาม ปัญหาในกระบวนนี้ได้เกิดขึ้นในเมื่อรัฐบาลได้ดำริจะออกพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖ ในที่สุดได้ตกลงว่า เมื่อรัฐบาลได้ทำสัญญากับประเทศหนึ่งประเทศใด หรือเป็นภาคีแห่งอนุสัญญา หรือความตกลงระหว่างประเทศแล้ว ในขณะที่จะให้สัตยาบันแก่สัญญา อนุสัญญา หรือความตกลงนั้น ให้ประกาศใช้บทบัญญัติในสัญญา อนุสัญญา หรือความตกลงนั้นด้วย แต่เป็นที่เข้าใจว่า สัญญา อนุสัญญา และความตกลงกับประเทศอื่นนั้น เป็นกฎหมายที่มีน้ำหนักสูงสุดในอาณาเขต

ขนบธรรมเนียมประเพณีระหว่างประเทศ

ขนบธรรมเนียมประเพณีระหว่างประเทศนั้น พึงมีขึ้นได้เช่นเดียวกันกับขนบธรรมเนียมประเพณีเฉพาะอาณาเขต กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมืองมักเกิดขึ้นโดยวิธีนี้เป็นส่วนมาก แต่กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลที่เกิดขึ้นโดยวิธีนี้ มีอยู่เป็นส่วนน้อย

อุทาหรณ์ ; การรับรู้ซึ่งคำพิพากษาของศาลนอกอาณาเขต

คำพิพากษาของศาล

ณ บัดนี้ยังไม่มีศาลที่มีอำนาจครอบงำถึงคดีระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นทั้งปวง แม้สันนิบาตชาติได้ตั้งศาลประจำยุติธรรมระหว่างประเทศขึ้นที่กรุงเฮกแล้วก็ดี ศาลนั้นก็ยังไม่มีสิทธิที่จะเรียกเอาคดีระหว่างประเทศไปชำระเสียได้ เว้นไว้แต่ประเทศที่เป็นคู่ความจะได้ตกลงหรือได้ตกลงไว้แล้วดังนั้น อย่างไรก็ดีคำตัดสินของศาลหรือบุคคลในฐานเป็นอนุญาโตตุลาการระหว่างประเทศนั้น ย่อมจะเป็นแบบอย่างสำหรับคดีที่มีลักษณะเช่นเดียวกันต่อไปได้

(๓) บ่อเกิดทางนิติศาสตร์

สำหรับปัญหาที่ไม่มีบทกฎหมายกำหนดไว้เป็นระเบียบแล้ว ความเห็นของนักนิติศาสตร์เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปซึ่งกำเนิดของกฎหมาย แท้จริงกฎหมายที่มีขึ้นในอาณาเขตต่าง ๆ ในชั้นต้นได้กำหนดไว้สำหรับบังคับคดีระหว่างพลเมืองที่เกิดขึ้นในอาณาเขต ฉะนั้น เมื่อความเจริญทางคมนาคมทำให้เกิดมีคดีที่คนต่างด้าวเป็นคู่ความ หรือที่มีลักษณะนอกอาณาเขต นักนิติศาสตร์จึงได้เอากฎหมายโบราณ เช่นกฎหมายโรมันเป็นอาทิมาดัดแปลงเรียบเรียงเป็นระเบียบขึ้น

สัญชาติ

สัญชาติ คือ เครื่องมัดโดยนิตินัยที่ผูกพันบุคคลไว้กับประเทศ

ประเทศตั้งอยู่ได้เพราะพลเมือง พลเมืองกับประเทศจึงมีส่วนได้เสียเช่นเดียวกัน ความเจริญของประเทศก็คือความเจริญของพลเมืองนั่นเอง ดังนี้ เพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศ จึงเกิดมีหลักกฎหมายขึ้นว่าพลเมืองจำต้องมีความจงรักภักดีสวามิภักดิ์ต่อประเทศ

คนต่างด้าวที่เข้าไปอาศัยอยู่ในอาณาเขตต่างประเทศ จำต้องมีความจงรักภักดีสวามิภักดิ์ต่อประเทศของตน แต่ในระหว่างที่อยู่ในอาณาเขตต่างประเทศต้องปฏิบัติการไม่ให้ขัดกับหลักการในประเทศนั้น หรืออีกนัยหนึ่ง ต้องมีความจงรักภักดีต่อประเทศนั้นด้วย หากแต่ว่าคนต่างด้าวพึงเปลี่ยนสถานที่อยู่ได้ตามใจสมัคร ก็พึงพ้นจากหน้าที่อันนี้ ในเมื่อได้เปลี่ยนเคหสถานแล้ว ส่วนพลเมืองนั้นแม้จะเปลี่ยนเคหสถานออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่นอกอาณาเขต ก็ยังหาพ้นจากหน้าที่ที่จะต้องมีความจงรักภักดีต่อประเทศของตนไม่

ปัญหาว่าด้วยสัญชาติเป็นปัญหาสำคัญที่จะพึงกระทบกระเทือนถึงความเกี่ยวพันระหว่างประเทศด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

(๑) ประเทศย่อมสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะป้องกันพลเมืองของตนนอกอาณาเขต

(๒) ประเทศเป็นผู้คุ้มครองผลประโยชน์ในทรัพย์สินของพลเมืองฉะนั้น เมื่อทรัพย์สินได้รับความเสียหายนอกอาณาเขต ก็พึงจัดการป้องกันทรัพย์สินนั้นได้ เจ้าของทรัพย์จะอยู่ในอาณาเขตหรือไม่ก็ตาม

(๓) เนื่องจากมีเครื่องมัดผูกพันพลเมืองไว้กับประเทศ แต่ละประเทศถือว่า พลเมืองของตนจำต้องปฏิบัติการนอกอาณาเขตมิให้ขัดกับกระบวนกฎหมายบางจำพวก

ในการออกกฎหมายบังคับการถือสัญชาติในอาณาเขตนั้น ควรจะอนุโลมตามหลักการ ๓ ประการ คือ

(๑) บุคคลควรมีสัญชาติ

การมีสัญชาตินั้นทำให้มีสิทธิและหน้าที่ประกอบติดอยู่ด้วย คนไม่มีสัญชาติจึงพึงหลีกเลี่ยงหน้าที่ในกระบวนนี้ได้ เช่น หน้าที่ที่จะเป็นทหารในเวลาศึกสงครามเป็นต้น อนึ่ง ปัญหาว่าด้วยกฎหมายขัดกัน มักกล่าวพาดพิงถึงสัญชาติของบุคคล การที่บุคคลไม่มีสัญชาติ ก็เท่ากับเพิ่มความลำบากขึ้นในปัญหาประเภทนี้ บุคคลไม่มีสัญชาติย่อมมีขึ้นด้วยเหตุหลายประการ

อุทาหรณ์ : (ก) บางประเทศมีกฎหมายบัญญัติว่าถ้าพลเมืองของตนได้ออกไปอยู่นอกอาณาเขตเกินกำหนดเวลานั้น ๆ แล้ว ก็ให้ถือว่าหลุดพ้นจากสัญชาติเดิม ทั้งนี้โดยสันนิษฐานว่า บุคคลเหล่านั้นไม่คิดจะกลับคืนมาสู่ประเทศของตน อาทิคือกฎหมายเยอรมัน วันที่ ๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๗๐ ข้อ ๑๓ (ข) บางประเทศยอมให้พลเมืองของตนสละสัญชาติเสียก่อนที่ได้รับสัญชาติใหม่

เพื่อจะป้องกันมิให้มีบุคคลไม่มีสัญชาติดังนี้ น่าจะวางหลักการไว้ต่อไปว่า สัญชาติที่บุคคลมีอยู่นั้นไม่ควรจะให้ละทิ้งเสียจนกว่าจะได้รับสัญชาติใหม่

(๒) บุคคลไม่ควรจะมีสัญชาติสองชาติในเวลาเดียวกัน

เมื่อพลเมืองย่อมต้องมีความจงรักภักดีต่อประเทศ และมีหน้าที่ที่จะเป็นทหารออกรบให้ประเทศของตนในยามศึก บุคคลที่มีสัญชาติสองชาติในเวลาเดียวกันย่อมอยู่ในฐานะอันยากยิ่ง เนื่องจากมีหน้าที่ขัดขืนต่อกัน ฉะนั้น เมื่อมีกรณีเช่นนี้เกิดขึ้น ควรจะเปิดโอกาสให้บุคคลผู้นั้นพึงเลือกรับสัญชาติได้ตามใจสมัคร

(๓) การถือสัญชาติไม่ควรเป็นการกดขี่

หลักการนี้ควรจะจำกัดลงแต่เพียงว่า บุคคลพึงเปลี่ยนแปลงสัญชาติได้ตามใจสมัคร ในชั้นต้นนานาประเทศมักถือเสียว่า พลเมืองจะเปลี่ยนแปลงสัญชาติไม่ได้ แต่ตามลักษณะการที่เป็นอยู่ ณ บัดนี้ นานาประเทศย่อมเปิดโอกาสให้พลเมืองของตนเปลี่ยนแปลงสัญชาติได้ เว้นไว้แต่จะเป็นการขัดกับความมั่นคงของประเทศ อนึ่ง คนต่างด้าวที่เข้ามาอยู่ในอาณาเขตนั้นไม่ควรจะกดขี่บังคับให้ถือสัญชาติของประเทศ หากเขาไม่ยินยอมหรือไม่มีความสมัครดังนั้น

เนื่องจากปัญหาว่าด้วยสัญชาติเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับอิสรภาพและการเมืองของประเทศ นานาประเทศจึงสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะออกกฎหมายตามแต่จะเห็นสมควร โดยเหตุนี้หลักกฎหมายในอาณาเขตต่าง ๆ จึงมีข้อความขัดกับหลักการที่วางไว้ เรื่องนี้สันนิบาตชาติได้ตั้งผู้เชี่ยวชาญการกฎหมายเป็นคณะกรรมการพิเศษศึกษาหาวิธีที่จะทำให้นานาประเทศถือหลักกฎหมายเช่นเดียวกัน ในเดือนกุมภาพันธ์ ปี ค.ศ. ๑๙๒๖ คณะกรรมการที่ว่านี้ได้รายงานว่า ปัญหาสัญชาติเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับการภายในของประเทศโดยเฉพาะ จึงยังไม่เป็นโอกาสที่จะทำประมวลกฎหมายเป็นแบบอย่างทั่วไป แต่คณะกรรมการได้ทำข้อแนะนำขึ้น สำหรับ

แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องจากบทกฎหมายในอาณาเขตต่างๆมีบทบัญญัติขัดขืนต่อกัน ข้อแนะนำของคณะกรรมการนี้ สันนิบาตชาติได้เสนอไปยังประเทศต่าง ๆ และนานาประเทศได้ประชุมกันที่กรุงเฮก ในปี ค.ศ. ๑๙๒๙

สัญชาติแต่กำเนิด

หลักกฎหมายว่าด้วยสัญชาติแต่กำเนิด มีคือ

(๑) หลักสัญชาติตามโลหิต ภาษาละตินเรียกว่า ius sanguinis คือสิทธิที่สืบจากโลหิต อธิบายว่า บุคคลจำต้องถือสัญชาติตามบิดามารดา

(๒) หลักสัญชาติตามอาณาเขต ภาษาละตินเรียกว่า ius soli คือสิทธิที่สืบจากอาณาเขต อธิบายว่า บุคคลจำต้องถือสัญชาติของประเทศที่ตนเกิดในอาณาเขต

หลักสัญชาติตามโลหิตเนื่องมาจากกฎหมายกรีกและโรมันแต่โบราณ ในสมัยนั้นคนต่างด้าวมีฐานะตกต่ำ สิทธิในฐานพลเมืองจึงเป็นสิ่งที่หวงห้ามตามกฎหมายกรีกบุคคลจะมีสัญชาติกรีกได้ ก็แต่เมื่อได้กำเนิดแต่บิดาและมารดาเป็นคนกรีกด้วยกัน จะเกิดในหรือนอกอาณาเขตก็ตาม กฎหมายโรมันก็มีบทบัญญัติในทำนองเดียวกัน

ส่วนกฎหมายเยอรมันแต่โบราณ มิได้ใช้หลักสัญชาติตามโลหิตหรือหลักสัญชาติตามอาณาเขตประการใดเลย ในสมัยนั้นชาติต่าง ๆ แยกกันอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่และมิได้ตั้งอยู่ในสถานที่มั่นคง การเป็นสมาชิกของหมวดหรือหมู่ไหน ย่อมต้องอาศัยความยินยอมของหมวดหรือหมู่นั้น ผู้ที่จะเป็นสมาชิกจะเป็นคนต่างชาติหรือกำเนิดในถิ่นที่อันใดก็ตาม ครั้นต่อมา คณะชนที่ตั้งอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่นั้นได้ตั้งอยู่ในถิ่นที่มั่นคง สมาชิกแห่งหมวด หรือหมู่ก็กลายเป็นสมาชิกแห่งชุมนุมชนที่ตั้งอยู่ในอาณาเขต

ทำให้เกิดนิยมไปในทางอิสรภาพเฉพาะอาณาเขต เนื่องจากได้รับผลประโยชน์ในเนื้อที่ดินกับได้รับความคุ้มครองป้องกันในอาณาเขต บุคคลที่กำเนิดในอาณาเขตของประเทศไหน ก็จำต้องมีความสวามิภักดิ์ต่อประเทศนั้น หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้ที่กำเนิดในอาณาเขตของประเทศไหนก็จำต้องถือสัญชาติของประเทศนั้น

หลักการสองประการที่กล่าวนี้ ย่อมมีคุณสมบัติและน้ำหนักแตกต่างกัน คนเราสืบสันดานจากบิดามารดา เมื่อบิดามารดามีสัญชาติของประเทศไหนก็เป็นธรรมดาที่บุตรจะสมัครรับสัญชาติของประเทศนั้น ส่วนกำเนิดในอาณาเขตก็อาจเป็นสิ่งที่ชักจูงให้บุคคลมีนิสัยรักใคร่ประเทศนั้นก็ได้ เฉพาะอย่างยิ่งถ้าได้เติบโตขึ้น และตั้งภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตนั้นตลอดมา

เมื่อปัญหาสัญชาติเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับการเมืองของประเทศ นานาประเทศจึงได้กำหนดบทบัญญัติในกระบวนนี้ตามแต่จะเป็นประโยชน์แก่ตนพึงแยกออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ประเทศที่ใช้หลักสัญชาติตามโลหิตเป็นพื้น คือ เยอรมนี ออสเตรีย ฮังการี นอรเวย์ กับ รูเมเนีย เป็นอาทิ

(๒) ประเทศที่ใช้หลักสัญชาติตามอาณาเขตเป็นพื้น คือ อาร์เยนไตน เบรสิล ชิลี และประเทศอื่น ๆ ในอเมริกาใต้

(๓) ประเทศที่ใช้หลักสัญชาติตามโลหิต และหลักสัญชาติตามอาณาเขตควบกัน คือ สยาม อังกฤษ ฝรั่งเศส สเปญ อิตาเลีย ญี่ปุ่น ปอร์ตุเกส ฮอลันดา เป็นอาทิ

กฎหมายไทยว่าด้วยสัญชาติแต่กำเนิด

กฎหมายไทยว่าด้วยสัญชาติ มีกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖ ตามความในมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัตินี้ คนไทยคือ

(๑) บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย แม้เกิดในพระราชอาณาจักรสยามก็ดี เกิดนอกพระราชอาณาจักรก็ดี

(๒) บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นคนไทย แต่ฝ่ายบิดาไม่ปรากฏ

(๓) บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม

(๔) หญิงต่างชาติผู้ได้ทำงานสมรสกับคนไทยตามกฎหมายประเวณี

(๕) คนต่างประเทศผู้ได้แปลงชาติมาถือเอาสัญชาติไทยตามพระราชบัญญัติ

อนุมาตรา (๔) และ (๕) นั้นไม่เกี่ยวกับสัญชาติแต่กำเนิด ฉะนั้นจึงจะไม่กล่าวถึงในที่นี้ อนุมาตรา (๑) และ (๒) อนุโลมตามหลักสัญชาติตามโลหิต ส่วนอนุมาตรา (๓) อนุโลมตามหลักสัญชาติตามอาณาเขต

อนุมาตรา (๑) ว่าด้วยบุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย แม้เกิดในพระราชอาณาจักรสยามก็ดี เกิดนอกพระราชอาณาจักรก็ดี

คำว่า "บุคคล" นั้นควรเข้าใจว่าเด็กที่ออกจากครรภ์แล้ว เพราะเด็กที่ยังอยู่ในครรภ์ยังไม่นับว่าเป็น "บุคคล" ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๑ มาตรา ๑๕ บัญญัติไว้ว่า "สภาพบุคคลย่อมเริ่มแต่เมื่อคลอดแล้วอยู่รอดเป็นทารก และสุดสิ้นลงเมื่อตาย" ฉะนั้น เด็กที่ยังอยู่ในครรภ์ หรือที่คลอดแล้วไม่รอดอยู่เป็นทารกก็ไม่นับว่าเป็น "บุคคล" โดย

นิตินัย ตามนี้บิดาจึงต้องเป็นคนไทยในขณะที่บุตรเกิด ถ้าในขณะนั้นบิดาได้เปลี่ยนสัญชาติเป็นคนต่างด้าวไปแล้ว บุตรก็ไม่เป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา (๑) ของพระราชบัญญัติ

อุทาหรณ์: นายสุกมีบุตร ชื่อนายมี นายสุกเป็นคนไทยในขณะที่นายมีเกิด นายมีย่อมมีสัญชาติไทยตามบิดา แต่ถ้าในขณะที่นายมีเกิดนั้นนายสุกได้แปลงชาติเป็นคนสัญชาติอังกฤษไปแล้ว นายมีก็ไม่เป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา (๑) ของพระราชบัญญัติ

ถ้าบิดาเป็นคนไทยในเมื่อบุตรเกิดแล้ว บุตรนั้นย่อมเป็นคนไทย ทั้งนี้ ไม่ว่าบิดาจะเป็นคนไทยแต่กำเนิด หรือจะเป็นคนต่างประเทศที่ได้รับพระบรมราชานุญาตแปลงชาติเป็นคนไทย

อุทาหรณ์: (๑) นายสีเป็นคนไทยแต่กำเนิด นายสีมีบุตรชื่อนายสา ในขณะที่นายสาเกิด นายสียังเป็นคนไทย นายสาย่อมเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา (๑) ของพระราชบัญญัติ

(๒) นายสมิทเป็นคนสัญชาติอังกฤษ ในเวลาที่ภรรยานายสมิทมีครรภ์นั้น นายสมิทได้รับพระบรมราชานุญาตแปลงชาติเป็นคนสัญชาติไทย เมื่อนายสมิทได้แปลงชาติดังนั้นแล้ว ภรรยานายสมิทคลอดบุตรอยู่รอดเป็นทารก บุตรนั้นเป็นคนไทยดุจกัน

คำว่า "บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย" นั้น จะกินความเฉพาะแต่กรณีที่บิดามารดาเป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมาย หรือจะกินความรวมทั้งกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมายด้วย เช่นในกรณีที่บิดาได้รับรองบุตรถูกต้องตามกฎหมายในท้องที่ สมมตว่า นายสีคนไทยกับนางจานคนสัญชาติฝรั่งเศสร่วมอยู่ด้วยกัน โดยมิได้เป็น

สามีภรรยากันตามกฎหมาย นายสีมีบุตรกับนางจาน และรับว่าบุตรนั้นเป็นบุตรของตน บุตรนั้นจะเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา (๑) ของพระราชบัญญัติหรือไม่ ถ้าจะตีความว่า ถ้อยคำในพระราชบัญญัติในที่นี้ หมายเฉพาะแต่กรณีที่บิดามารดาเป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมายแล้ว บุตรนายสีก็จะไม่เป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา (๑) ของพระราชบัญญัติ แต่ถ้าจะตีความให้กว้างขึ้นรวมทั้งกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมายด้วยแล้ว บุตรนายสีก็ย่อมเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา (๑) ของพระราชบัญญัติ เห็นว่าควรจะตีความให้กว้างขึ้น รวมทั้งกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมายด้วยเพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

(๑) ถ้อยคำที่ใช้ คือ "บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย" กล่าวถึงบุคคลที่เกิดขึ้นและที่บิดาเป็นคนไทยเท่านั้น ไม่มีถ้อยคำเพิ่มขึ้นเพื่อจำกัดให้ความแคบลงประการใดเลย ฉะนั้น การตีความก็ต้องเป็นไปตามนัยที่ใช้อยู่เป็นธรรมดา

(๒) มาตรา ๓ อนุมาตรา (๒) กล่าวถึง "บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นคนไทย แต่ฝ่ายบิดาไม่ปรากฏ" ความในอนุมาตรา (๒) นี้หมายถึงกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากัน เพราะถ้าบิดามารดาเป็นสามีภรรยากันตามกฎหมายแล้ว ฝ่ายบิดาก็ต้องปรากฏอยู่เอง ก็เมื่อถ้อยคำที่ใช้ในทำนองเดียวกัน คือ "บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นคนไทย" กินความถึงกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมายด้วยแล้ว ถ้อยคำในอนุมาตรา (๑) ก็ย่อมมีความเช่นเดียวกัน คือกินความถึงกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมายด้วย

(๓) การตีความให้กว้างขึ้นรวมทั้งกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันนั้น พึงเป็นโอกาสที่จะให้สัญชาติไทยแก่บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทยนอกพระราชอาณาจักร ในกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย แต่กฎหมายในท้องที่บัญญัติให้เด็กที่เกิดขึ้นนั้นได้รับสัญชาติไทย

บุคคลที่ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทยในพระราชอาณาจักรสยามนั้น เป็นกรณีที่ไม่พึงมีปัญหาเกิดขึ้นได้ บุคคลจำพวกนี้ต้องเป็นคนไทยอยู่เอง ไม่ว่าจะใช้หลักสัญชาติตามโลหิตหรือหลักสัญชาติตามอาณาเขต

แต่บุคคลที่กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทยนอกพระราชอาณาจักรสยามนั้น จะพึงได้รับสัญชาติของประเทศที่ตนได้เกิดในอาณาเขตด้วยก็ได้ เช่นนายเสงคนไทยได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในประเทศเบรสิล นายเสงมีบุตรชื่อนายแสตามความในพระราชบัญญัติสัญชาติ มาตรา ๓ อนุมาตรา (๑) นายแสเป็นคนไทย เพราะกำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย แต่ตามกฎหมายเบรสิลนายแสเป็นคนสัญชาติเบรสิล เพราะได้กำเนิดในอาณาเขตเบรสิล ในพฤติการณ์ดังว่านี้ ถ้านายแสมีภูมิลำเนาหรือตั้งบ้านเรือนอยู่ในประเทศเบรสิลแล้ว ก็ไม่เป็นกรณีที่ประเทศสยามจะบังคับให้นายแสเป็นคนไทยในอาณาเขตเบรสิลได้ หรืออีกนัยหนึ่งนายแสจะเอาสิทธิเนื่องจากเป็นคนไทยไปใช้ในอาณาเขตเบรสิลไม่ได้ ประเทศย่อมมีอำนาจครอบงำบุคคลในอาณาเขต ฉะนั้น เมื่อเจ้าหน้าที่ในอาณาเขตถือว่า สิทธิที่สืบจากอาณาเขตของตนนั้นมีค่ามากกว่าสิทธิที่สืบจากโลหิตของประเทศอื่นแล้ว ประเทศหลังนี้ไม่สามารถจะบังคับใช้อำนาจของตนภายในอาณาเขตของประเทศที่ไม่ยอมรับรู้ซึ่งอำนาจนั้นได้ ทั้งนี้เพราะจะเป็นการกระทำขัดกับอิสรภาพของประเทศนั้น ด้วยเหตุนี้ในกรณีบุคคลที่มีสัญชาติสองชาติในเวลาเดียวกันนั้น จึงมีหลัก

นิยมไว้ว่า ประเทศที่บุคคลเป็นพลเมืองโดยใช้หลักสัญชาติตามโลหิต จะเรียกร้องให้บุคคลผู้นั้นได้รับความป้องกันทางทูต ในอาณาเขตของประเทศที่บุคคลผู้นั้นเป็นพลเมืองโดยใช้หลักสัญชาติตามอาณาเขตไม่ได้ และประเทศที่บุคคลเป็นพลเมืองโดยใช้หลักสัญชาติตามอาณาเขต จะเรียกร้องให้บุคคลผู้นั้นได้รับความป้องกันทางทูต ในอาณาเขตของประเทศที่คนผู้นั้นเป็นพลเมืองโดยใช้หลักสัญชาติตามโลหิตไม่ได้ดุจกัน

กฎหมายไทยเรื่องการแปลงชาติถือหลักการที่ว่านี้ มาตรา ๑๔ แห่งพระราชบัญญัติแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐ บัญญัติไว้ว่า "คนต่างประเทศผู้ที่ได้แปลงชาติในกรุงสยามแล้ว เมื่อออกไปอยู่ภายในอาณาเขตของประเทศที่ตนอยู่ในบังคับแต่ก่อนนั้น จะถือเอาประโยชน์ที่ตนเป็นคนในบังคับสยามไปใช้ในที่นั้นไม่ได้ เว้นไว้แต่ตามกฎหมายของประเทศนั้นก็ดี หรือตามหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้กับประเทศนั้นก็ดี มีความอนุญาตยอมให้ถือประโยชน์เช่นว่านี้แล้ว จึงจะถือหรือใช้ประโยชน์ที่ตนแปลงชาตินี้ได้ ในอาการอย่างเดียวกันนี้ คนไทยที่ได้ไปแปลงชาติในเมืองต่างประเทศแล้ว เมื่อกลับมาอยู่ในกรุงสยาม ไม่สามารถที่จะถือเอาประโยชน์ที่มีสังกัดเป็นคนแปลงชาติต่างประเทศได้ เว้นไว้แต่จะได้รับอนุญาตของรัฐบาลสยามให้แปลงชาตินั้นด้วย" กฎหมายของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ก็มีบทบัญญัติในทำนองเดียวกัน มาตรา ๖ ของกฎหมายลงวันที่ ๒๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๐๓ ว่าด้วยการแปลงชาติเป็นคนชาติสวิส และการสละสัญชาติสวิสบัญญัติไว้ว่า "บุคคลที่เป็นคนสัญชาติสวิสแต่มีสัญชาติต่างประเทศติดตัวอยู่ด้วยนั้น ไม่พึงเรียกร้องสิทธิและความป้องกันฐานเป็นคนสวิส เพื่อใช้ต่อประเทศที่ตนมีสัญชาติถ้าอยู่ในอาณาเขตของประเทศนั้น" คณะกรรมการศึกษาปัญหาระหว่างประเทศที่สันนิบาตชาติตั้งขึ้นนั้น ได้เสนอร่างอนุสัญญาระหว่าง

ประเทศมีความเฉพาะปัญหาข้อนี้ในข้อ ๑ แห่งร่างอนุสัญญาที่ทำขึ้น ความว่า "อัครภาคีแห่งอนุสัญญารับที่จะไม่ให้ความป้องกันทางทูตและจะไม่ว่ากล่าวทางรัฐบาล เพื่อประโยชน์ของพลเมืองของตน ถ้าพลเมืองนั้นตามกฎหมายของประเทศที่จะเรียกร้องไปนั้น เป็นพลเมืองแต่กำเนิดของประเทศนั้นด้วย"

วิธีที่นานาประเทศพึงใช้แก้ปัญหาที่บุคคลมีสัญชาติสองชาติในเวลาเดียวกันแต่กำเนิดนั้นมีอยู่ ๒ ประการ

(๑) ทำสัญญาระหว่างกันยอมให้บุคคลที่มีสัญชาติสองชาตินั้น มีสิทธิเลือกรับสัญชาติได้ตามใจสมัครในเมื่อบรรลุนิติภาวะแล้ว คือยอมให้ถือสัญชาติตามโลหิตจนบรรลุนิติภาวะแล้ว จึงพึงเลือกรับสัญชาติตามอาณาเขตได้ ดังบทบัญญัติในกฎหมายอิตาเลีย ค.ศ. ๑๙๑๒ ข้อ ๗ หรือยอมให้ถือสัญชาติตามอาณาเขตจนบรรลุนิติภาวะแล้ว จึงพึงสละสัญชาตินี้ได้ ดังความในสัญญาระหว่างเบลเยียมกับบอลิเวียวันที่ ๑๘ เมษายน ค.ศ. ๑๙๑๒ ข้อ ๕ วรรค ๓

(๒) ถือหลักการตามข้อแนะนำของ Institute of International Law ว่าสัญชาติตามโลหิต ให้ยุติเพียงชั้นลูกที่เกิดนอกอาณาเขตเท่านั้น หลานที่เกิดนอกอาณาเขตไม่นับว่ามีสัญชาติตามโลหิต

วิธีการทั้งสองนี้ยังมิได้รับความนิยมเพียงพอที่จะทำความตกลงระหว่างประเทศได้ ฉะนั้น ประเทศที่ไม่ได้ทำความตกลงใช้วิธีทั้งสองนี้จะควรปฏิบัติอย่างไร ถ้าปัญหาว่าด้วยบุคคลมีสัญชาติสองชาติในเวลาเดียวกันนั้น เกิดขึ้นในอาณาเขตของประเทศที่ถือว่า บุคคลผู้นั้นเป็นพลเมืองของตนแล้ว ศาลในประเทศนั้นก็ย่อมต้องอนุโลมตามกฎหมายในอาณาเขต แต่

ถ้าปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นในประเทศกลาง ซึ่งไม่ถือว่าบุคคลผู้นั้นเป็นพลเมืองของตนแล้ว เพื่อให้นานาประเทศปฏิบัติการในทำนองเดียวกัน คณะกรรมการที่สันนิบาตชาติตั้งขึ้นเพื่อศึกษาปัญหาระหว่างประเทศได้ร่างความตกลงระหว่างประเทศไว้ดังนี้ คือ "บุคคลที่มีสัญชาติสองชาติในเวลาเดียวกันนั้น ย่อมเป็นพลเมืองของประเทศทั้งสองที่ตนมีสัญชาติ ถ้าจะพูดถึงประเทศกลางแล้ว สัญชาติของบุคคลผู้นั้นก็ต้องเป็นไปตามกฎหมายในประเทศที่บุคคลผู้นั้นมีภูมิลำเนา หากว่ามีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศหนึ่งประเทศใดในสองประเทศที่ตนมีสัญชาติ แต่ถ้าไม่มีภูมิลำเนาอยู่ในสองประเทศที่ตนมีสัญชาติแล้ว สัญชาติของบุคคลผู้นั้นก็ต้องเป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่ตนมีภูมิลำเนาครั้งสุดท้าย ในระหว่างสองประเทศที่ตนมีสัญชาติ"

สมมตว่า นายสมิทคนสัญชาติอังกฤษมีบุตรชื่อนายจอนในอาณาเขตฝรั่งเศส ตามกฎหมายอังกฤษนายจอนเป็นคนอังกฤษ และตามกฎหมายฝรั่งเศสนายจอนพึงเป็นคนฝรั่งเศส ถ้าปัญหาเกิดขึ้นในประเทศอังกฤษ ว่านายจอนเป็นคนสัญชาติใด ศาลอังกฤษก็ต้องถือว่านายจอนเป็นคนอังกฤษ และตามที่ศาลอังกฤษตัดสินดังนี้ก็ไม่เป็นกรณีที่รัฐบาลฝรั่งเศสจะพึงทักท้วงได้ ถ้าปัญหาเกิดขึ้นในประเทศฝรั่งเศส ว่านายจอนเป็นคนสัญชาติใด ศาลฝรั่งเศสก็พึงถือว่านายจอนเป็นคนฝรั่งเศสดุจกัน แต่ถ้ากรณีนี้เกิดขึ้นในประเทศกลาง เช่นประเทศสยามเป็นต้น ในที่นี้ศาลไทยก็ต้องพิจารณาว่านายจอนมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอังกฤษหรือประเทศฝรั่งเศส ถ้านายจอนมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอังกฤษ ศาลก็พึงถือว่านายจอนเป็นคนสัญชาติอังกฤษ เพราะสันนิษฐานได้ว่า นายจอนสมัครรับสัญชาติของประเทศที่ตนมีภูมิลำเนากับทั้งเนื่องจากภูมิลำเนานี้ นายจอนจำต้องอยู่ในอำนาจของ

ศาลประเทศอังกฤษด้วย และถ้านายจอนมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ศาลก็พึงถือว่านายจอนเป็นคนสัญชาติฝรั่งเศส แต่ถ้าปรากฏว่านายจอนไม่มีภูมิลำเนาในประเทศฝรั่งเศสหรืออังกฤษแล้ว ก็ต้องพิจารณาว่า ในระหว่างสองประเทศนี้ นายจอนได้เคยมีภูมิลำเนาในประเทศไหนเป็นครั้งสุดท้าย ถ้านายจอนมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอังกฤษเป็นครั้งสุดท้าย ก็ต้องนับว่านายจอนเป็นคนอังกฤษ และถ้านายจอนมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเป็นครั้งสุดท้าย ก็ต้องนับว่านายจอนเป็นคนฝรั่งเศส

อนุมาตรา (๒) ว่าด้วยบุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นคนไทย แต่ฝ่ายบิดาไม่ปรากฏ

ถ้อยคำที่ใช้นี้ไม่พูดเจาะจงถึงบุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดามารดาเป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมาย หรือถึงบุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมาย แต่พึงสันนิษฐานได้ว่า กินความเฉพาะบุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย เพราะถ้าบิดามารดาเป็นสามีภรรยากันตามกฎหมายแล้ว บิดาก็ต้องปรากฏอยู่เอง กฎหมายอังกฤษมีหลักการตรงกันข้าม ถือเสียว่าบุคคลจะสืบสัญชาติจากมารดาไม่ได้ ฉะนั้นบุตรที่กำเนิดแต่มารดาเป็นคนอังกฤษในกรุงปารีส และบิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมายแล้ว ก็ไม่ได้รับสัญชาติอังกฤษตามกฎหมายอังกฤษ

ปัญหามีว่ามาตรา ๓ อนุมาตรา ๒ ของพระราชบัญญัติสัญชาตินี้จะควรตีความโดยจำกัดถึงบุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยามเท่านั้น หรือจะควรตีความให้กว้างขึ้นรวมทั้งบุคคลผู้ได้กำเนิดนอกพระราชอาณาจักรด้วย เห็นว่าควรจะตีความให้กว้างขึ้นรวมทั้งบุคคลผู้ได้กำเนิดนอกพระราชอาณาจักรสยามด้วย เพราะ

(๑) ถ้อยคำที่ใช้ในมาตรา ๓ อนุมาตรา ๑ ของพระราชบัญญัตินั้น กล่าวโดยเจาะจงถึงบุคคลผู้ได้กำเนิดนอกพระราชอาณาจักรด้วย ฉะนั้น เมื่อในอนุมาตรา ๒ นี้ไม่มีถ้อยคำจำกัดความให้แคบลงแล้ว ก็ควรตีความในทำนองเดียวกันกับมาตรา ๓ อนุมาตรา ๑ ของพระราชบัญญัติ

(๒) ถ้าจะตีความให้แคบลง หมายเฉพาะแต่บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยามเท่านั้นแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีอนุมาตรา ๒ นี้ขึ้นเป็นพิเศษ เพราะบุคคลที่ว่านี้ย่อมรวมอยู่ในจำพวกบุคคลที่กล่าวไว้ในมาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัติ

(๓) ตามกฎหมายในบางประเทศ เช่นประเทศฝรั่งเศสเป็นต้น ถ้าบุตรเกิดขึ้นแต่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมายแล้ว ถ้ามารดาไปจดทะเบียนรับว่าเป็นบุตรของตนก่อนบิดา บุตรนั้นก็นับว่ามีสัญชาติตามมารดา

สมมตว่า นางจันหญิงไทยอยู่กินกับนายพีลิปชายอังกฤษ ณ กรุงปารีสโดยไม่ได้เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย นางจันมีบุตรกับนายพีลิป นางจันได้จดทะเบียนไว้ที่อำเภอรับว่าเป็นบุตรของตนก่อนนายพีลิป ตามกฎหมายฝรั่งเศสบุตรนั้นเป็นคนไทย แต่ถ้าจะตีความมาตรา ๓ อนุมาตรา ๒ ของพระราชบัญญัติสัญชาติให้แคบลงแล้ว ตามกฎหมายไทยบุตรของนางจันนั้นก็ไม่เป็นคนไทย

อนุมาตรา (๓) ว่าด้วยบุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม

อนุมาตรานี้ถือหลักคล้ายคลึงกับหลักกฎหมายอังกฤษ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยามแล้ว บิดามารดาจะเป็นคนสัญชาติใดหรือจะอยู่ในพระราชอาณาจักรในระยะเวลาเท่าใดก็ตาม คนผู้นั้นย่อม

เป็นคนไทย กฎหมายฝรั่งเศสมีบทบัญญัติผิดแผกไปจากนี้ คือ แยกบุคคลที่กำเนิดในอาณาเขตฝรั่งเศสเป็น ๓ ประเภท (๑) บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดามารดาไม่ปรากฏหรือไม่มีสัญชาติ บุคคลประเภทนี้นับว่าเป็นคนฝรั่งเศส (๒) บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดหรือมารดาเป็นคนที่ได้กำเนิดในอาณาเขตฝรั่งเศสในกรณีที่บิดามารดาเป็นสามีภรรยากัน ถ้าฝ่ายบิดาเป็นผู้ที่ได้กำเนิดในอาณาเขตฝรั่งเศส บุตรต้องเป็นคนฝรั่งเศส ถ้าฝ่ายมารดาเป็นผู้ได้กำเนิดในอาณาเขตฝรั่งเศส บุตรนั้นก็เป็นคนฝรั่งเศสดุจกัน แต่หากพึงเลือกสละสัญชาติฝรั่งเศสได้ ในกรณีที่บิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากัน และฝ่ายบิดาหรือมารดาผู้ที่ได้รับรองก่อนได้กำเนิดในอาณาเขตฝรั่งเศสแล้ว บุตรนั้นเป็นคนฝรั่งเศส ถ้าแลบิดาหรือมารดาผู้ที่ได้รับรองก่อนนั้นกำเนิดนอกอาณาเขตฝรั่งเศสแล้ว บุตรนั้นพึงเลือกสละสัญชาติฝรั่งเศสได้ (๓) บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดามารดาเป็นคนกำเนิดนอกอาณาเขตฝรั่งเศส ถ้าบิดามารดาเป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย บุตรนั้นถ้าเมื่อบรรลุนิติภาวะมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตฝรั่งเศสเป็นคนฝรั่งเศส ถ้าและเมื่อบรรลุนิติภาวะไม่มีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตฝรั่งเศส ก็พึงขอร้องรับสัญชาติฝรั่งเศสได้ ถ้าบิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันและต่างฝ่ายต่างไม่รับรองบุตร บุตรนั้นนับว่ากำเนิดแต่บิดามารดาไม่ปรากฏ

คำว่า พระราชอาณาจักรสยาม กินความรวมทั้งน่านน้ำที่อยู่ใกล้เคียงอาณาเขตด้วยหรือไม่ ? หรืออีกนัยหนึ่งน่านน้ำใกล้เคียงอาณาเขตอันเรียกว่าน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตนั้น จะนับว่ารวมอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามตามความในมาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัติหรือไม่ ?

ความเห็นของนักนิติศาสตร์ยังไม่ลงรอยกัน บางจำพวกถือว่านานาประเทศมีอำนาจครอบงำน่านน้ำที่อยู่ใกล้เคียงอาณาเขต แต่มีข้อจำกัดไว้ว่าประเทศอื่นมีสิทธิที่จะใช้น่านน้ำนั้นได้ในกิจการบางอย่าง บางจำพวกถือว่าประเทศไม่มีอำนาจครอบงำน้ำในทะเล แต่ยอมรับว่าประเทศเจ้าของฝั่งย่อมมีสิทธิอยู่บ้างในเขตที่เรียกว่าน่านน้ำ ซึ่งเป็นส่วนแห่งอาณาเขต

ความเห็นทั้งสองนี้ ยอมรับว่าประเทศที่เป็นเจ้าของฝั่งย่อมมีสิทธิอยู่บ้างในน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขต แต่ผลที่สุดอาจผิดแผกกันไปได้ เพราะถ้าถือว่าน่านน้ำที่อยู่ใกล้เคียงฝั่งทะเลนั้นอยู่ใต้อำนาจครอบงำของประเทศเจ้าของฝั่งแล้ว ประเทศนั้นก็พึงขยายสิทธิในกระบวนอื่นต่อไปภายหน้าได้ หากการกระทำดังนั้นจะไม่ขัดกับสิทธิของประเทศอื่นหรือความตกลงระหว่างประเทศ เนื่องจากหลักการที่ว่านี้ อังกฤษฝรั่งเศสจึงพึงเจาะอุโมงค์ใต้น้ำในทะเลที่อยู่ระหว่างสองประเทศนั้นโดยมิต้องหารือขออนุญาตจากประเทศอื่นเสียก่อน

ตามถ้อยคำที่ใช้ในอนุสัญญาว่าด้วยการเดินอากาศ ฉบับลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ จะเห็นได้ว่านานาประเทศเอนเอียงไปทางความเห็นที่ว่า ประเทศมีอำนาจครอบงำน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตข้อ ๑ แห่งอนุสัญญานี้บัญญัติไว้ว่า นานาประเทศมีอิสระสิทธิครอบงำเขตอากาศที่อยู่เหนืออาณาเขต และตามนัยในอนุสัญญานั้น "อาณาเขตของประเทศกินความรวมทั้งดินแดนในประเทศกับน่านน้ำที่อยู่ใกล้เคียงดินแดนนั้นด้วย" พระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำสยาม พ.ศ. ๒๔๕๖ ก็มีความเช่นเดียวกัน มาตรา ๗ บัญญัติไว้ว่า "น่านน้ำสยามนั้น ท่านหมายความว่าบรรดาน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งพระราชอาณาจักรสยาม และหมายความตลอดถึงบรรดาท่าและทำเลทอดจอดเรือ แลลำแม่น้ำลำคลองในพระราชอาณาจักร

ทั่วไปด้วย" เพื่อพิสูจน์ต่อไปว่าประเทศมีอำนาจครอบงำน่านน้ำที่อยู่ใกล้เคียงฝั่งอาณาเขต ก็พึงกล่าวถึงร่างประมวลกฎหมายที่นิติสภาต่าง ๆ ได้ทำขึ้น ในร่างประมวลกฎหมายต่าง ๆ มีถ้อยคำอันยอมรับว่า ประเทศมีอำนาจครอบงำน่านน้ำใกล้เคียงฝั่งทะเลทั้งนั้น

อุทาหรณ์ : ร่างประมวลกฎหมายของ Institute of International Law เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๕ ข้อ ๑ มีความว่า "ประเทศมีอิสระสิทธิครอบงำเขตน่านน้ำที่อยู่ใกล้เคียงฝั่งทะเล"

เมื่อประเทศมีอำนาจครอบงำน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตดังนี้แล้ว จำต้องทราบว่าเขตน่านน้ำที่ว่านี้ ควรนับกว้างออกไปจากฝั่งเพียงไร ในที่นี้นานาประเทศมีความเห็นผิดแผกกัน บางจำพวกถือว่าน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตนั้น มีเขตเพียง ๓ ไมล์ออกไปจากฝั่ง บางจำพวกถือว่ามีเขตมากกว่านั้น เช่นประเทศสเปญถือว่ามีเขต ๖ ไมล์ Institute of International Law ทำร่างประมวลกฎหมายแนะนำให้ถือเขต ๖ ไมล์ แต่ถ้าจะถือตามวิธีการที่นานาประเทศปฏิบัติระหว่างกันแล้ว เห็นว่าเขต ๓ ไมล์ย่อมเป็นเขตที่ได้รับความนิยมเป็นส่วนมาก ในสัญญาว่าด้วยการตรวจสุราที่สหปาลีรัฐอเมริกาได้ทำขึ้นกับอังกฤษ วันที่๒๓มกราคม ค.ศ. ๑๙๒๔ กับเยอรมนี วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๔ และกับฮอลันดา วันที่ ๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๔ มีบทบัญญัติไว้ว่า อัครภาคีแห่งสัญญามีความประสงค์อันมั่นคง ที่จะถือหลักว่าเขต ๓ ไมล์นั้น เป็นเขตน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตโดยชอบธรรม

ถึงแม้ว่าน่านน้ำตามชายทะเลที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตนั้น จะนับว่ารวมอยู่ในอาณาเขตของประเทศก็ดี แต่ยังมีลักษณะผิดแผกกันกับดินแดน หรือลำน้ำที่อยู่ภายในอาณาเขต เพราะตามกฎหมายระหว่าง

ประเทศ เรือต่างประเทศมี "อำนาจเดินสะดวก" (right of innoceent passage) ผ่านน่านน้ำริมฝั่งทะเลที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขต ทั้งนี้ อำนาจศาลครอบงำการกระทำในเรือที่ผ่านน่านน้ำซึ่งเป็นส่วนแห่งอาณาเขตจึงมีอยู่โดยจำกัด ในส่วนคดีแพ่งโดยเฉพาะนั้น นานาประเทศมักถือว่าศาลในอาณาเขต ไม่มีอำนาจครอบงำบุคคลในเรือที่ผ่านมาในน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขต ในส่วนคดีอาชญานั้นกฎหมายในประเทศอังกฤษถือเสียว่าศาลในอาณาเขตมีอำนาจครอบงำการกระทำผิดทางอาชญาที่เกิดขึ้นในระหว่างที่เรือต่างประเทศอยู่ในน่านน้ำที่เป็นอาณาเขต แต่จะฟ้องจำเลยได้ก็แต่เมื่อเสนาบดีผู้หนึ่งคนใดได้ร้องขอมาดังนั้น สำหรับอำนาจศาลในทางอาชญานี้ กฎหมายอังกฤษกำหนดน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตเพียงแต่ ๑ ไมล์เท่านั้น แต่ประเทศอื่น ๆ มักถือหลักกฎหมายฝรั่งเศส คือ ศาลในอาณาเขตไม่มีอำนาจครอบงำ (๑) การกระทำเกี่ยวกับการบังคับบัญชาและวินัยในเรือ (๒) การกระทำผิดในเรือระหว่างคนในเรือ คู่ความจะเป็นคนสัญชาติใดก็ตาม เว้นไว้แต่จะเป็นการกระทบกระเทือนถึงความสงบราบคาบในอาณาเขต คณะกรรมการพิเศษที่สันนิบาตชาติตั้งขึ้นเพื่อทำร่างประมวลกฎหมายระหว่างประเทศมีความเห็นเอนเอียงไปทางหลักกฎหมายฝรั่งเศส ร่างประมวลกฎหมายที่นิติสภาต่างๆ แนะนำให้ทำขึ้นนั้น ก็อนุโลมตามหลักกฎหมายฝรั่งเศสเป็นส่วนมาก

ก็เมื่อประเทศเจ้าของฝั่งมีอำนาจศาลครอบงำน่านน้ำตามชายทะเลที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตอยู่บ้าง ก็พึงออกข้อบังคับเพื่อป้องกันอันตรายและผลประโยชน์ของท้องที่ เช่นข้อบังคับว่าด้วยการเดินเรือและการศุลกากรเป็นต้น คือข้อบังคับที่จะใช้บังคับเรือต่างประเทศในน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตนั้น จะต้องเป็นข้อบังคับเกี่ยวกับน่านน้ำนั้น

โดยเฉพาะ ไม่ใช่ข้อบังคับที่ใช้ทั่วไปในอาณาเขต ฉะนั้นบุคคลผู้ได้กำเนิดในเรือต่างประเทศในระหว่างที่กำลังผ่านน่านน้ำที่เป็นส่วนแห่งอาณาเขตสยามนั้น ไม่นับว่าเป็นคนไทย แต่ถ้าเรือต่างประเทศนั้นเข้ามาจอดอยู่ในท่าเรือสยาม และมีบุคคลเกิดขึ้นในเรือนั้นแล้ว ถ้าเรือนั้นเป็นเรือรบบุคคลผู้นั้นก็ไม่เป็นคนไทย แต่ถ้าเป็นเรือสินค้า เนื่องจากเรือนั้นได้เข้ามาอยู่ใต้อำนาจครอบงำของศาลในอาณาเขต บุคคลผู้ได้กำเนิดในเรือนั้นเป็นคนไทยตามพระราชบัญญัติ

อุทาหรณ์ : (๑) เรือเยอรมันกำลังเดินทางระหว่างฮ่องกงกับสิงคโปร์ และผ่านมาทางน่านน้ำซึ่งเป็นส่วนแห่งพระราชอาณาจักรสยาม นางสตินคนสัญชาติเยอรมันคลอดบุตรในระหว่างที่เรือยังอยู่ในน่านน้ำสยาม บุตรนางสตินไม่เป็นคนไทย แต่ถ้านางสตินมีสัญชาติไทยโดยทำงานสมรสกับคนไทยแล้ว บุตรนั้นก็เป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา ๑ ของพระราชบัญญัติ คือ กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย

(๒) เรือเปรูเข้ามาจอดอยู่ที่กรุงเทพ ฯ นางมารีคนสัญชาติเปรูคลอดบุตรในเรือ บุตรนั้นเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัติ

(๓) เรือรบฝรั่งเศสเข้ามาจอดอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ในระหว่างที่เรือจอดอยู่นั้น นางจานหญิงฝรั่งเศสคลอดบุตรในเรือ บุตรนั้นไม่เป็นคนไทย เพราะตามกฎหมายระหว่างประเทศ เรือรบที่เข้าไปอยู่ในอาณาเขตต่างประเทศ ย่อมได้รับความคุ้มกันและเอกสิทธิที่ไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจศาลในอาณาเขต

บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยามนั้น แยกออกได้เป็น ๒ จำพวก

(๑) บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย

(๒) บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนต่างด้าว

บุคคลจำพวกที่ ๑ **นั้น** ย่อมเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา ๑ ของพระราชบัญญัติอยู่แล้ว

ส่วนบุคคลจำพวกที่ ๒ **นั้น** พึงกำเนิดแต่

(ก) มารดาเป็นคนไทย และบิดามารดาไม่ได้เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย บุคคลจำพวกนี้ก็มีบทบัญญัติบังคับโดยเจาะจง คือ มาตรา ๓ อนุมาตรา ๒ ของพระราชบัญญัติ

(ข) มารดาเป็นคนต่างด้าว และบิดามารดาไม่ได้เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย

ชายอิตาเลียนกินอยู่กับหญิงอังกฤษโดยมิได้เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย และมีบุตรด้วยกันกำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม บุตรนั้นเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัติ

(ค) มารดาเป็นคนไทย และบิดามารดาเป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย

นายสมิทคนสัญชาติอเมริกันทำงานสมรสกับหญิงไทย และมีบุตรเกิดในพระราชอาณาจักรสยาม ถึงแม้ว่าตามกฎหมายอเมริกัน บุตรนั้นจะเป็นคนสัญชาติอเมริกันก็ดี แต่ตามกฎหมายไทย บุตรนั้นย่อมเป็นคนไทยเพราะกำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม

(ง) มารดาเป็นคนต่างด้าว และบิดามารดาเป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย

นายสตินกับนางสตินชนชาวเยอรมันได้ทำงานสมรสด้วยกัน มีบุตรกำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม บุตรนั้นเป็นคนเยอรมันตามกฎหมาย

เยอรมัน แต่ต้องนับว่าเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัติ

คนต่างด้าวที่เข้ามาในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ย่อมเข้ามาด้วยกิจหลายประการ ที่เข้ามาเป็นการส่วนตัว เพื่อสินค้าหรือการท่องเที่ยวก็มี ที่เข้ามาเป็นทางราชการก็มี

ตามกฎหมายระหว่างประเทศ คณะทูตานุทูตซึ่งเป็นผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศประจำพระราชสำนักนั้น มีเอกสิทธิและความคุ้มกันเป็นพิเศษเพื่อความสะดวกในหน้าที่ และไม่อยู่ใต้อำนาจครอบงำของศาลในอาณาเขต ตามนี้คณะทูตานุทูตที่ประจำราชสำนักนี้ ไม่อยู่ใต้อำนาจครอบงำของศาลไทยในส่วนที่เกี่ยวกับราชการ ฉะนั้น บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นทูตหรือเป็นเจ้าพนักงานทูตประจำกรุงสยามนั้น ไม่เป็นคนไทยตามพระราชบัญญัติ เอกสิทธิที่ว่านี้ได้แก่เจ้าพนักงานสถานทูตที่มีตำแหน่งทางราชการ เว้นไว้แต่เจ้าพนักงานที่เป็นคนไทย และตามหลักนิยมระหว่างประเทศ เอกสิทธิที่ว่านี้ย่อมขยายให้แก่เจ้าพนักงานต่างประเทศที่เข้ามาในอาณาเขตเป็นทางราชการด้วย ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นเจ้าพนักงานทูตประจำราชสำนักก็ตาม เช่น พนักงานกงสุลประจำราชการ คือที่เรียกว่า consul de carrière กับข้าหลวงพิเศษที่เข้ามาในพระราชอาณาจักรในกิจการเมือง เช่น เมื่อท่านวาเรนน์เข้ามาเซ็นอนุสัญญาว่าด้วยอินโดจีนเป็นต้น

ส่วนบุคคลที่เข้ามาในอาณาเขตสยามในทางที่ใช่ราชการไม่ คือเข้ามาเพื่อท่องเที่ยวหรือสินค้านั้น ถ้ามีบุตรเกิดขึ้นในพระราชอาณาจักรสยามแล้ว บุตรนั้นพึงนับว่าเป็นคนไทยตามมาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัติ นอกจากจะมีความตกลงกันเป็นพิเศษในระหว่างประเทศสยามกับประเทศที่บุคคลผู้นั้นมีสัญชาติ

ความตกลงกับนานาประเทศในเรื่องสัญชาติ

ในจำพวกสัญญายุคใหม่ที่ประเทศสยามได้ทำขึ้นกับนานาประเทศนั้นมีอยู่ ๓ ฉบับ ที่มีบทบัญญัติว่าด้วยการถือสัญชาติในอาณาเขตสยาม คือ สัญญากับอังกฤษ ฝรั่งเศส และ ดันมาร์ก

สัญญากับอังกฤษ

ข้อ ๖ ของสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับอังกฤษ ลงวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ กล่าวว่า

"บทบัญญัติในความตกลงว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม อันลงนามกันที่กรุงเทพฯ ณ วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๙๙ ดังที่ได้ขยายตามความในหนังสือลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศของกรุงสยามได้ทรงมีไปยังอัครราชทูตอังกฤษ ณ กรุงเทพฯ นั้น เป็นอันคงใช้อยู่ และจะต้องเป็นอันพึงใช้เพื่อประโยชน์แห่งหนังสือสัญญาฉบับนี้ และหนังสือสัญญาทางการค้าขายที่ได้ลงนามกันวันนี้ เว้นเสียแต่ข้อความในข้อ ๔ และข้อ ๕ ของความตกลงที่ว่านั้น ซึ่งเป็นที่แย้งกันกับข้อความในหนังสือสัญญาสองฉบับที่ลงนามกันวันนี้หรือกับข้อความในโปรโตคล ว่าด้วยอำนาจศาลซึ่งติดท้ายหนังสือสัญญาฉบับนี้

"บทบัญญัติในความตกลงที่ว่านี้ ส่วนที่ว่าด้วยบุคคลเชื้อชาติอาเซียซึ่งเกิดในประเทศราชของสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษ และบุตรของคนเหล่านี้ซึ่งเกิดในกรุงสยามนั้น จะต้องขยายใช้ตลอดถึงบุคคลที่ความตกลงนั้นมิได้ครอบถึง และซึ่งเป็นคนที่รับประโยชน์ความป้องกันของสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษ เพราะเหตุที่เป็นพลเมืองหรือเกิดในดินแดนในอารักขา

ของอังกฤษ หรือในประเทศที่อังกฤษป้องกันหรือในอาณาเขตซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษได้รับอาณัติแทนสันนิบาตชาติ และถึงบุตรของบุคคลเช่นว่านี้ด้วย."

ความตกลงว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยามอันลงนามกันที่กรุงเทพฯ ณ วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๙๙ นั้นมีข้อความอยู่ ๕ ข้อ

ข้อ ๑ กำหนดจำพวกบุคคลที่จะพึงจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม ข้อ ๒ อนุมัติให้รัฐบาลสยามตรวจดูบัญชีรายชื่อผู้จดทะเบียน ข้อ ๓ กำหนดวิธีดำเนินการในเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่าด้วยการจดทะเบียน เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่าผู้หนึ่งผู้ใดมีสิทธิจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษหรือไม่ หรือเมื่อมีปัญหาว่าด้วยความสมบูรณ์แห่งใบทะเบียนที่ได้มาจากกงสุลอังกฤษแล้ว ให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับฝ่ายอังกฤษพร้อมกันพิจารณาตัดสิน ข้อ ๔ บัญญัติไว้ว่า ถ้ามีคดีแพ่งหรืออาชญาค้างอยู่ในเวลาที่กำลังพิจารณาไต่สวนตามความในข้อ ๓ แล้ว ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับฝ่ายอังกฤษตกลงระหว่างกันว่าจะควรส่งคดีนั้นไปให้ศาลไหนพิจารณา ในชั้นแรกเมื่อยังมีศาลกงสุลอยู่ในอาณาเขต ปัญหาจึงมีว่าจะควรส่งไปให้ศาลกงสุลหรือศาลไทยพิจารณา ต่อมาตามความในหนังสือสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๙ คนในบังคับอังกฤษที่จดทะเบียนภายหลังสัญญาขึ้นศาลไทยธรรมดา แต่คนในบังคับอังกฤษจดทะเบียนก่อนสัญญาขึ้นศาลต่างประเทศ ถ้าคนในบังคับอังกฤษที่ไม่เป็นเชื้อชาติอาเซียเป็นจำเลยหรือผู้ต้องหาแล้ว คดีจะอยู่ในศาลต่างประเทศหรือศาลไทยธรรมดาก็ตาม ศาลจะต้องตัดสินตามความเห็นของที่ปรึกษากฎหมายที่นั่งพิจารณาคดีอยู่ด้วย ตามสัญญาใหม่กับอังกฤษนั้นบัดนี้คนในบังคับอังกฤษขึ้นศาลไทยธรรมดาทั้งหมด และศาล

ไม่จำเป็นต้องตัดสินตามความเห็นของที่ปรึกษา ฉะนั้น ความในข้อ ๔ นี้ ย่อมเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ข้อ ๕ ว่าด้วยผลของการไต่สวนตามความในข้อ ๓ ถ้าปรากฏว่าผู้ที่มีปัญหาเกิดขึ้นนั้น พึงจดทะเบียนได้ตามข้อ ๑ ของความตกลงแล้ว ก็ให้จดทะเบียนว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษ หากว่ายังมิได้จดทะเบียนไว้ดังนั้น ถ้าปรากฏว่าผู้ที่มีปัญหาเกิดขึ้นนั้นไม่พึงจดทะเบียนได้ตามข้อ ๑ ของความตกลงนั้นแล้ว ก็ให้นับว่าอยู่ใต้อำนาจศาลของประเทศสยาม และถ้าได้จดทะเบียนไว้ก่อนแล้ว ก็ให้เอาชื่อของผู้นั้นออกเสียจากทะเบียน ความในข้อ ๕ นี้ก็มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปอยู่บ้างเหมือนกัน คือ บัดนี้คนในบังคับอังกฤษอยู่ใต้อำนาจศาลของประเทศสยามทั้งหมดแล้ว

ข้อ ๖ วรรค ๒ แห่งหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีนี้ ขยายความให้บุคคลที่ความตกลงนั้นมิได้ครอบถึง พึงจดทะเบียนและได้รับผลปฏิบัติเช่นเดียวกับคนในบังคับอังกฤษเชื้อชาติอาเซีย คือ ผลปฏิบัติที่ได้แก่คนในบังคับอังกฤษเชื้อชาติอาเซียนั้น ให้ได้แก่บุคคลที่ได้รับประโยชน์ป้องกันของอังกฤษทั้งหมด ไม่ว่าในฐานเป็นพลเมืองหรือเกิดในดินแดนในอารักขาอังกฤษ หรือในประเทศที่อังกฤษป้องกันหรือในอาณาเขตที่อังกฤษได้รับอาณัติแทนสันนิบาตชาติ

ตามความในข้อ ๑ แห่งความตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ บุคคลเหล่านี้พึงจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษได้ คือ

(๑) บุคคลที่ได้กำเนิดหรือได้แปลงชาติเป็นคนในบังคับอังกฤษ แต่ไม่เป็นเชื้อชาติอาเซีย เช่นชนชาวอังกฤษและคนผิวขาวที่ได้แปลงชาติเป็นคนในบังคับอังกฤษ ไม่ว่าจะแปลงชาติที่กรุงอังกฤษ หรือในประเทศราชของอังกฤษ

(๒) ลูกและหลานที่ได้กำเนิดในอาณาเขตสยาม จากบุคคลจำพวก (๑) และที่มีฐานะเป็นคนในบังคับอังกฤษตามกฎหมายอังกฤษ

แต่เหลนก็ดี หรือลูกที่เกิดจากบิดามารดาไม่เป็นสามีภรรยากันตามกฎหมายก็ดี ถ้าเกิดในอาณาเขตสยามจากบุคคลจำพวก (๑) แล้วจะจดทะเบียนไม่ได้

(๓) บุคคลเชื้อชาติอาเซียผู้ได้กำเนิดในประเทศราชอังกฤษ หรือได้แปลงชาติในกรุงอังกฤษ (United Kingdom) หรือได้กำเนิดในอาณาเขตของเจ้าหรือรัฐในอินเดียซึ่งขึ้นแก่หรือเป็นสัมพันธมิตรกับพระเจ้ากรุงอังกฤษ

แต่ชาวเมืองพม่าฝ่ายเหนือในอาณาเขตเงี้ยวของอังกฤษ ที่ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตสยามก่อน ค.ศ. ๑๘๘๖ นั้น จะจดทะเบียนไม่ได้

(๔) ลูกที่กำเนิดในอาณาเขตสยามจากบุคคลที่พึงจดทะเบียนได้ตามความในวรรค ๓

หลานของบุคคลจำพวก (๓) หากว่าเกิดในอาณาเขตสยามแล้วจะจดทะเบียนสำหรับได้รับความป้องกันในกรุงสยามไม่ได้

(๕) ภรรยาและหญิงหม้ายของบุคคลที่พึงจดทะเบียนได้ตามความใน ๔ วรรคที่กล่าวมาแล้ว

ตามความในข้อ ๑ ของความตกลงกับอังกฤษนี้ คนในบังคับอังกฤษแยกออกเป็น ๒ จำพวก (ก) คนในบังคับอังกฤษที่ไม่เป็นเชื้อชาติอาเซีย (ข) คนในบังคับอังกฤษเชื้อชาติอาเซีย คนในบังคับอังกฤษที่ไม่เป็นเชื้อชาติอาเซียนั้น พึงจดทะเบียนได้จนกระทั่งชั้นหลานที่กำเนิดในพระราชอาณาจักร ถ้าหากมีฐานะเป็นคนสัญชาติอังกฤษ ส่วนคนในบังคับ

อังกฤษเชื้อชาติอาเซียนั้น พึงจดทะเบียนได้จนถึงชั้นลูกที่กำเนิดในพระราชอาณาจักรเท่านั้น หลานของบุคคลจำพวกนี้ จะจดทะเบียนให้ได้รับความป้องกันในกรุงสยามไม่ได้

ตามความในข้อ ๑ วรรค (๓) ของความตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ นั้น คนในบังคับอังกฤษเชื้อชาติอาเซียกินความแต่เฉพาะบุคคลเชื้อชาติอาเซีย ผู้ได้กำเนิดในประเทศราชอังกฤษ หรือได้แปลงชาติในกรุงอังกฤษ (United Kingdom) หรือได้กำเนิดในอาณาเขตของเจ้าหรือรัฐในอินเดีย ซึ่งขึ้นแก่หรือเป็นสัมพันธมิตรกับพระเจ้ากรุงอังกฤษ ทั้งนี้ไม่กินความถึงบุคคลผู้ได้กำเนิดในสหรัฐมลายู หรือโย่โฮ กะลันตัน เตรงกานู ไทรบุรี และ ปลิส ก็เมื่อดินแดนที่ว่านี้ได้เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษไปหมดแล้ว ตามความในหนังสือแลกเปลี่ยนกับสถานทูตอังกฤษลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ รัฐบาลสยามจึงได้ยอมให้บุคคลเหล่านี้ พึงจดทะเบียนได้ตามข้อ ๑ วรรค (๓) ของความตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ คือ

๑. บรรดาคนเชื้อชาติอาเซีย ผู้ได้กำเนิดในสหรัฐมลายู คือ เประเสลังคอร์ เนกรีเสมบีแลน และปะหัง เว้นไว้แต่ผู้ที่ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามก่อนประเทศของตนได้อยู่ในอารักขาอังกฤษ

๒. บรรดาคนเชื้อชาติอาเซีย ผู้ได้กำเนิดในอาณาเขต กะลันตัน เตรงกานู ไทรบุรี และปลิส เว้นไว้แต่ผู้ที่ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อนวันที่ ๙ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๐

๓. บรรดาคนเชื้อชาติอาเซีย ผู้ได้กำเนิดในอาณาเขตอื่นใดในทวีปอาเซีย ซึ่งอยู่ในอารักขาอังกฤษ เว้นไว้แต่ผู้ที่ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อนบ้านเมืองของตนได้ตกอยู่ในอารักขาอังกฤษ

หนังสือลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ นั้น ขยายความให้บุคคลผู้ได้กำเนิดในทวีปอาเซียในดินแดนซึ่งอยู่ในอารักขาอังกฤษ พึงจดทะเบียนได้ตามข้อ ๑ วรรค ๓ ของความตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ แต่เมื่อบัดนี้ประเทศอังกฤษได้รับอาณัติปกครองอาณาเขตแทนสันนิบาตชาติ และเพื่อจะขยายความให้การจดทะเบียนนั้น ได้แก่บุคคลผู้ได้กำเนิดนอกทวีปอาเซียในดินแดนที่อยู่ในอารักขาอังกฤษด้วย ข้อ ๖ วรรค ๒ แห่งสัญญาทางพระราชไมตรีฉบับใหม่จึงได้มีบทบัญญัติให้บุคคลจำพวกนี้พึงจดทะเบียนได้ด้วย

การจดทะเบียนนั้น หาใช่เป็นเงื่อนไขในการถือสัญชาติอังกฤษในกรุงสยามไม่ เพราะถ้าปรากฏว่าผู้หนึ่งผู้ใดพึงจดทะเบียนได้แล้ว หากว่ายังไม่ได้จดทะเบียนไว้ก่อน ก็พึงจดทะเบียนได้ต่อไป และถึงแม้ว่าผู้หนึ่งผู้ใดจะได้จดทะเบียนไว้แล้วก็ดี ถ้าปรากฏตามการไต่สวนว่าเป็นบุคคลที่ไม่พึงจดทะเบียนได้ตามความตกลงแล้ว ก็ให้เอาชื่อของผู้นั้นออกเสียจากทะเบียน สิ่งสำคัญที่จะต้องพิจารณาในปัญหาว่าด้วยการถือสัญชาติอังกฤษในกรุงสยาม คือบุคคลที่เรียกร้องว่าตนเป็นคนในบังคับอังกฤษนั้นตกอยู่ในจำพวกที่จะจดทะเบียนได้หรือไม่ การจดทะเบียนเทียบเท่ากับเป็นพยานหลักฐานในการถือสัญชาติอังกฤษ หาใช่เป็นการพิสูจน์เด็ดขาดว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษไม่ ฉะนั้นคนที่มีใบสำคัญติดตัวแสดงว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษ ก็ให้สันนิษฐานว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษ นอกจากจะมีเหตุลบล้างความสันนิษฐานนั้นได้ แต่ถึงแม้ว่าการจดทะเบียนจะเป็นแต่เพียงพยานหลักฐานก็ดี ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดได้จดทะเบียนว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษมาช้านาน เช่นราว ๒๐ หรือ ๓๐ ปีเป็นต้น และไม่มีหลักฐานประจักษ์แจ้งว่าไม่เป็นคนในบังคับอังกฤษแล้ว ก็เป็นกรณีที่จะเถียงไม่ถนัด

ว่าคนผู้นั้นไม่เป็นคนในบังคับอังกฤษ เพราะตามความตกลงกับอังกฤษ ฝ่ายเราพึงเรียกร้องตรวจตราบัญชีรายชื่อได้ทุกเมื่อไป ก็ถ้าฝ่ายเรายอมให้ชื่อนั้นอยู่ในบัญชีมาจนช้านานดังนั้นแล้ว ก็เท่ากับรับว่าบุคคลผู้นั้นเป็นคนในบังคับอังกฤษในระหว่างเวลาที่ชื่อนั้นอยู่ในทะเบียน

สัญญากับฝรั่งเศส

ตามความในข้อ ๒๗ ของสัญญากับฝรั่งเศส ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ ข้อความว่าด้วยการดำเนินสิทธิที่จะให้อารักขาของฝรั่งเศสในกรุงสยาม คือ ข้อ ๑๐ และข้อ ๑๑ แห่งอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ ยังคงใช้บังคับอยู่ต่อไป

ข้อ ๑๐ ของอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ นั้นกล่าวว่า รัฐบาลสยามยอมตกลงตามบัญชีรายชื่อคนในอารักขาฝรั่งเศส เท่าที่มีอยู่ในขณะที่ได้เซ็นอนุสัญญาระหว่างกัน (คือ วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๐๔) เว้นไว้แต่บุคคลที่ได้ร้องขอจดทะเบียนไว้ในทางที่ไม่สมควร สำเนาของบัญชีรายชื่อที่ว่านี้เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะได้ส่งไปให้เจ้าพนักงานไทย ผู้สืบสันดานแต่คนในอารักขาฝรั่งเศสที่จดทะเบียนไว้ตามบัญชีรายชื่อนั้น ไม่มีสิทธิที่จะเรียกร้องให้จดทะเบียนได้ นอกจากบุคคลที่กล่าวไว้ในข้อ ๑๑

ข้อ ๑๑ ของอนุสัญญานั้นบัญญัติว่า บุคคล *เชื้อชาติอาเซีย* ผู้ได้กำเนิดในอาณาเขตที่อยู่ใต้อำนาจครอบงำหรือในอารักขาของประเทศฝรั่งเศส มีสิทธิที่จะเรียกร้องให้ได้รับอารักขาของประเทศฝรั่งเศส เว้นไว้แต่บุคคลที่ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงสยามก่อนเวลาที่บ้านเมืองของตนได้ตกอยู่ใต้อำนาจครอบงำหรือในอารักขาของฝรั่งเศส อารักขาของฝรั่งเศสนั้นพึงให้แก่ชั้นลูก แต่ไม่พึงให้แก่ชั้นหลานของบุคคลที่ว่านี้

ข้อ ๑๑ ของอนุสัญญา กล่าวถึงบุคคลเชื้อชาติอาเซียเท่านั้น บุคคลจำพวกนี้พึงได้รับอารักขาของฝรั่งเศสได้จนชั้นลูกที่เกิดในพระราชอาณาจักร

ส่วนชนชาวฝรั่งเศสและคนในอารักขาฝรั่งเศสที่ไม่เป็นเชื้อชาติอาเซีย (Guadaloupe, Martinique, Réunion, Algérie, Maroc) นั้นสัญญากับฝรั่งเศสมิได้มีบทบัญญัติไว้ประการใด

สัญญากับดันมาร์ก

ตามความในข้อ ๒๔ ของสัญญากับดันมาร์ก ลงวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ และข้อ ๕ แห่งอนุสัญญาลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ ยังคงเป็นอันใช้อยู่ต่อไป

ข้อ ๑ ของอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๕ นั้น บัญญัติไว้ว่า การจดทะเบียนคนในบังคับดันมาร์กที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงสยามนั้น ให้ครอบบุคคลในกรุงสยามที่กฎหมายดันมาร์กถือว่าเป็นคนสัญชาติดันมาร์ก และบุคคลจำพวกอื่นไม่สามารถได้รับอารักขาของรัฐบาลดันมาร์ก

ข้อ ๒ อนุมัติให้รัฐบาลสยามพึงตรวจตราบัญชีรายชื่อผู้จดทะเบียน

ข้อ ๓ บัญญัติไว้ว่า เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่าด้วยสิทธิของผู้ที่ร้องขอจดทะเบียน หรือว่าด้วยความสมบูรณ์แห่งใบทะเบียน ก็ให้กงสุลดันมาร์กกับผู้แทนรัฐบาลสยามพร้อมกันพิจารณาตัดสิน ถ้าผู้แทนรัฐบาลสยามกับกงสุลดันมาร์กไม่สามารถจะตกลงกันได้แล้ว ก็อนุมัติให้พึงตกลงกันเลือกผู้เป็นกลางตรวจสำนวนและตัดสินเด็ดขาด

ข้อ ๕ นั้น บัญญัติไว้ว่า ถ้าทางการไต่สวนปรากฏว่าผู้ใดผู้หนึ่งพึงจดทะเบียนได้ตามข้อ ๑ ของอนุสัญญาแต่หากยังมิได้จดทะเบียนไว้ก่อนแล้ว ก็พึงจดทะเบียนได้ว่าเป็นคนในบังคับดันมาร์ก แต่ถ้าปรากฏว่าผู้ใดผู้หนึ่ง

ไม่สมควรที่จะจดทะเบียนได้ตามข้อ ๑ ของอนุสัญญา ก็ให้ถือว่าผู้นั้น *อยู่ใต้อำนาจศาลของประเทศสยาม* และถ้าผู้นั้นได้จดทะเบียนไว้ก่อนแล้ว ก็ให้เอาชื่อออกเสียจากทะเบียน

ส่วนสัญญายุคใหม่ที่ได้ทำขึ้นกับประเทศอื่น ๆ นั้น ไม่มีบทบัญญัติว่าด้วยการถือสัญชาติของประเทศเหล่านั้นในกรุงสยาม ฉะนั้นโดยนิตินัย ผู้สืบสันดานของพลเมืองของประเทศเหล่านั้น ถ้ากำเนิดในพระราชอาณาจักรสยามแล้ว ก็พึงนับว่าเป็นคนไทยตามความในพระราชบัญญัติสัญชาติ

การเปลี่ยนแปลงสัญชาติแต่กำเนิด

สัญชาติแต่กำเนิดจะพึงเปลี่ยนแปลงไปได้ เนื่องจากการแปลงชาติ การสมรส หรือการเปลี่ยนแปลงอิสรภาพในอาณาเขต

การแปลงชาติ

"การแปลงชาติ" ในที่นี้ หมายความเฉพาะถึงการรับคนต่างด้าวเข้าเป็นพลเมืองโดยคำร้องขอของบุคคลผู้นั้น ผู้ที่ใคร่จะแปลงชาติต้องทำเรื่องราวร้องขอไปยังรัฐบาลของประเทศที่ตนสมัครจะเป็นพลเมือง รัฐบาลของประเทศนั้นจะรับหรือไม่รับเป็นพลเมืองก็ได้ โดยไม่ต้องแสดงเหตุผลให้ทราบประการใด ทั้งนี้ ก็เนื่องจากการแปลงชาติเป็นเอกสิทธิที่ได้แก่บุคคล หาใช่เป็นสิทธิที่จะเรียกร้องเอาได้ไม่

ตามความในประวัติศาสตร์ ในโบราณสมัยการแปลงชาติไม่เป็นสิ่งที่ต้องด้วยความนิยม แต่ละชาติไม่สมัครรับคนต่างด้าวเข้าอยู่ในจำนวนพลเมือง ครั้นเมื่อประเทศฝรั่งเศสเปลี่ยนแปลงลักษณะปกครองเป็นเรปุบลิก เนื่องจากความเห็นของนักปราชญ์ฝรั่งเศสชื่อ รุสโส ซึ่งสมมตว่ามนุษยชนทั้งปวงมีสมาคมระหว่างกัน จึงเป็นสมัยที่ขยายเสรีภาพสำหรับบุคคล ทำให้นานาประเทศเปิดโอกาสให้คนต่างด้าวในอาณาเขตแปลงชาติเป็นพลเมือง

บุคคลที่ได้แปลงชาตินอกอาณาเขตนั้น จะนับว่าได้สละสัญชาติเดิมของตนในเมื่อได้รับสัญชาติใหม่หรือไม่ ? ตามวิธีการที่นานาประเทศปฏิบัติอยู่ ณ บัดนี้ ประเทศต่าง ๆ ยอมให้พลเมืองสละสัญชาติของตนโดยการแปลงชาติเป็นคนสัญชาติต่างประเทศ แต่มักจะวางเงื่อนไขไว้ว่าจะต้องได้รับอนุญาตจากประเทศเดิม (ประเทศสยาม) หรือจะต้องได้รับเกณฑ์เป็นทหารตามหน้าที่เสียก่อน (ประเทศฝรั่งเศส)

ลักษณะคนต่างด้าวแปลงชาติเป็นคนไทย

การแปลงชาติเป็นคนไทย มีข้อความกำหนดไว้ในกฎหมายแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐

คนต่างด้าวที่ใคร่จะแปลงชาติเป็นคนไทย จะต้องอยู่ในเกณฑ์ที่พึงร้องขอแปลงชาติได้ คือ ต้องประกอบด้วยข้อความ ๔ ประการ

๑. เป็นคนมีอายุเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทย และกฎหมายแห่งชาติของตนด้วยแล้ว

ตามความในมาตรา ๑๙ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บุคคลย่อมพ้นจากภาวะผู้เยาว์และบรรลุนิติภาวะ เมื่อมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ และตามความในมาตรา ๒๐ ผู้เยาว์ย่อมบรรลุนิติภาวะเมื่อทำการสมรส หากการสมรสนั้นได้ทำเมื่อฝ่ายชายผู้เยาว์มีอายุ ๑๗ ปี และหญิงผู้เยาว์มีอายุ ๑๕ ปีบริบูรณ์แล้ว ในการกำหนดอายุที่บุคคลบรรลุนิติภาวะนั้น นานาประเทศมีบทบัญญัติแตกต่างกัน ตามกฎหมายอังกฤษ บุคคลบรรลุนิติภาวะเมื่อมีอายุ ๒๑ ปีบริบูรณ์ และการที่ได้ทำสมรสก่อนอายุครบ ๒๑ ปีนั้นไม่เป็นอันทำให้พ้นจากภาวะผู้เยาว์เร็วขึ้นได้ ตามกฎหมายฝรั่งเศสบุคคลบรรลุนิติภาวะในเมื่อมีอายุครบ ๒๑ ปีบริบูรณ์ แต่พึงบรรลุนิติภาวะเร็วขึ้นในเมื่อได้ทำการสมรสก่อนนั้น ชายที่มีอายุต่ำกว่า ๑๘ ปี และหญิงที่มีอายุต่ำกว่า ๑๕ ปีจะทำการสมรสระหว่างกันไม่ได้ (Code Civil art. 144, 476)

การที่กำหนดให้ผู้ร้องขอมีอายุเต็มบริบูรณ์ตามกฎหมายแห่งชาติของตนนั้น ก็เพื่อป้องกันมิให้มีทางที่จะปฏิเสธภายหลังว่า ในเวลาที่ร้องขอแปลงชาตินั้น ผู้ร้องขอยังไม่บรรลุนิติภาวะ คือยังไม่มีความสามารถที่จะทำการร้องขอแปลงชาติได้ ส่วนที่กำหนดต่อไปว่าผู้ร้องขอจะต้องมีอายุ

เต็มบริบูรณ์ตามกฎหมายไทยด้วยนั้น ก็เพราะเมื่อได้แปลงชาติเป็นคนไทยแล้ว คนผู้นั้นก็นับว่าเป็นคนไทย ซึ่งตามกฎหมายไทยจะต้องบรรลุนิติภาวะแล้ว จึงจะพึงทำนิติกรรมอันสำคัญ เช่นการร้องขอแปลงชาติได้

๒. อยู่ในกรุงสยามในเวลาที่ร้องขอแปลงชาติ

การแปลงชาติ เป็นนิติกรรมอันสำคัญที่รัฐบาลจะต้องวินิจฉัยโดยถี่ถ้วน จึงเป็นการจำเป็นที่จะซักถามผู้ร้องขอแปลงชาติเพื่อทราบข้อความให้ละเอียด และสังเกตนิสัยใจคอของผู้ร้องขอนั้นด้วย

๓. เป็นคนที่ได้เคยอยู่ในกรุงสยามมาแต่ก่อนไม่น้อยกว่า ๕ ปีแล้ว เว้นไว้แต่กรณีดังต่อไปนี้ คือ

ก. ผู้ร้องขอนั้นได้กระทำการมีความชอบเป็นพิเศษต่อรัฐบาลสยาม หรือ

ข. ผู้ร้องขอนั้น แต่เดิมเป็นคนในบังคับสยาม ภายหลังได้ไปแปลงชาติในเมืองต่างประเทศ โดยได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยาม และบัดนี้มีความปรารถนาจะกลับแปลงชาติเป็นคนไทยตามเดิม

ค. ผู้ร้องขอนั้น เป็นบุตรของคนต่างประเทศผู้ที่แปลงชาติมาเป็นคนในบังคับไทยแล้ว และเมื่อเวลาที่แปลงชาตินี้ ผู้ร้องขอนั้นมีอายุครบเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทย และกฎหมายแห่งชาติของตนด้วย

ความมุ่งหมายในการกำหนดเวลาให้ผู้ร้องขอแปลงชาติอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ก็เพื่อมีโอกาสที่จะสอบตรวจถึงความประพฤติกับความจงรักภักดีต่อประเทศ แต่ในพฤติการณ์พิเศษที่จะพึงนับว่ามีประกันเพียงพอในส่วนความประพฤติ และความจงรักภักดีของผู้ร้องขอนั้นแล้ว ก็ไม่จำเป็นที่จะบังคับให้ผู้ร้องขอนั้นปฏิบัติการตามเงื่อนไขที่วางไว้สำหรับใช้ในพฤติการณ์ธรรมดา

๔. เป็นคนมีความประพฤติดี และมีสมบัติพอที่จะเลี้ยงตนได้ด้วย

การที่รัฐบาลสยามให้คนต่างด้าวแปลงชาติเป็นคนไทยนั้น นับว่าเป็นเกียรติยศที่ได้แก่คนผู้นั้น จึงต้องมีข้อขีดขั้นที่จะรับไว้แต่บุคคลที่จะเป็นประโยชน์หรือกำลังต่อประเทศ ผู้ที่แสดงตนว่าเป็นคนเลวทรามต่ำช้า หรือเป็นผู้ที่ไม่มีอันจะกินนั้น ย่อมเป็นบุคคลอันไม่พึงปรารถนา จะรับไว้เป็นพลเมืองก็จะไม่มีผลดีประการใด กลับจะนำไปซึ่งความยุ่งยากลำบากต่อไปเสียอีก

เมื่อผู้ที่ใคร่จะแปลงชาตินั้น อยู่ในเกณฑ์ที่จะพึงร้องขอแปลงชาติได้แล้ว ก็ให้ทำเรื่องราวร้องขอแปลงชาติไปยังกระทรวงการต่างประเทศ แบบฟอร์มยื่นเรื่องราวนี้มีกำหนดไว้ ในข้อบังคับติดท้ายกฎหมายแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐

การที่จะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้แปลงชาตินั้น สุดแล้วแต่รัฐบาลจะเห็นสมควรทั้งสิ้น และรัฐบาลไม่จำเป็นต้องแสดงเหตุผลให้ทราบประการใด ถ้าเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศซึ่งเป็นผู้รักษาและจัดการตามความในพระราชบัญญัติ เห็นว่าคำร้องขอแปลงชาติของผู้หนึ่งผู้ใดสมควรที่จะอนุญาตได้แล้ว ก็จะได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คนผู้นั้นแปลงชาติได้ เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว ผู้ที่ร้องขอแปลงชาติจะต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานุสัตย์ จึงจะประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาว่า ผู้ร้องขอนั้นได้แปลงชาติเป็นคนในบังคับสยามผู้หนึ่งแล้ว

ผลของการแปลงชาติ

ตามความในกฎหมายไทยนั้น เมื่อผู้หนึ่งผู้ใดได้แปลงชาติเป็นคนไทยแล้ว ก็มีสิทธิและหน้าที่เช่นเดียวกันกับคนไทยตั้งแต่นั้นต่อไป

ทั้งนี้ มีข้อความผิดแผกกับวิธีการในบางประเทศ ตามความในกฎหมายอังกฤษ การแปลงชาติในประเทศอังกฤษ (United Kingdom) ไม่มีผลบังคับประเทศราชซึ่งปกครองตนเอง คือ คานาดา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แอฟริกาใต้ กับนิวเฟานด์แลนด์ เว้นไว้แต่ประเทศราชเหล่านี้จะยินยอมดังนั้น บัดนี้ปรากฏว่าคานาดา ออสเตรเลีย กับนิวเฟานด์แลนด์ได้ยอมให้การแปลงชาติในกรุงอังกฤษมีผลในอาณาเขตของตนแล้ว กฎหมายฝรั่งเศสบัญญัติว่า ผู้ที่แปลงชาติเป็นคนสัญชาติฝรั่งเศสนั้น ไม่มีสิทธิที่จะรับตั้งเป็นสมาชิกในรัฐสภาฝรั่งเศสจนกว่าจะพ้นกำหนด ๑๐ ปี นับตั้งแต่วันที่ได้แปลงชาติ

ตามความในมาตรา ๑๔ แห่งกฎหมายแปลงชาติ คนต่างด้าวที่ได้แปลงชาติเป็นคนไทยแล้วนั้น ถ้าภายหลังกลับออกไปยังประเทศเดิมของตนจะถือเอาประโยชน์ที่ตนเป็นคนในบังคับสยามไปใช้ในที่นั้นไม่ได้ เว้นไว้แต่ตามกฎหมายของประเทศนั้น หรือตามหนังสือสัญญาที่มีไว้กับประเทศนั้น จะมีความอนุญาตให้ถือประโยชน์เช่นว่านี้ได้ สมมตว่านายจังคนสัญชาติฝรั่งเศสได้รับพระบรมราชานุญาตแปลงชาติเป็นคนไทย ในเวลาที่แปลงชาตินั้นนายจังมิได้รับอนุญาตจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้แปลงชาติและยังไม่ได้รับเกณฑ์เป็นทหารตามกฎหมายฝรั่งเศส นายจังกลับไปประเทศฝรั่งเศสและในระหว่างที่ยังอยู่ ณ ที่นั้น นายจังถูกเกณฑ์เป็นทหารในฐานะเป็นคนฝรั่งเศส นายจังจะไม่ได้รับอารักขาของรัฐบาลสยามในที่นี้

การแปลงชาติอาจมีผลขยายถึงภรรยาและบุตรของผู้ที่ได้แปลงชาติ นั้นด้วย

ตามความในมาตรา ๑๒ แห่งกฎหมายแปลงชาติ ภรรยาของผู้ที่ได้แปลงชาติเป็นคนไทย ย่อมมีอำนาจอันชอบธรรมเป็นคนในบังคับสยามตามสามี กฎหมายอังกฤษมีบทบัญญัติเช่นเดียวกัน แต่กฎหมายฝรั่งเศสบัญญัติว่าภรรยาของผู้ที่ได้แปลงชาติเป็นคนฝรั่งเศส จะได้รับสัญชาติฝรั่งเศสตามสามีก็แต่เมื่อได้ทำเรื่องราวร้องขอดังนั้นในขณะที่สามีร้องขอแปลงชาติ

ส่วนบุตรของผู้ที่แปลงชาตินั้น ตามความในมาตรา ๑๓ แห่งกฎหมายแปลงชาติ ย่อมมีอำนาจอันชอบธรรมเป็นคนในบังคับสยามตามบิดาด้วย หากยังไม่มีอายุครบบริบูรณ์ในเวลาที่บิดาแปลงชาติ แต่ถ้าภายหลังไม่สมัครจะรับสัญชาติไทยแล้ว ก็พึงกลับไปเป็นคนในบังคับเดิมได้ โดยทำคำร้องขอยื่นต่อเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศภายในกำหนด ๑ ปี นับตั้งแต่วันที่มีอายุครบบริบูรณ์แล้ว กฎหมายอังกฤษกับกฎหมายฝรั่งเศสมีบทบัญญัติในทำนองเดียวกัน ทั้งนี้เพราะบุตรที่ยังอยู่ในภาวะผู้เยาว์ยังต้องอยู่ในความดูแลของบิดามารดา ถ้าจะให้มีสัญชาติต่างกันก็ย่อมเป็นการไม่สะดวก เช่นในส่วนหนังสือเดินทาง ถ้าบุตรของผู้ถือหนังสือเดินทางยังไม่มีอายุครบ ๑๕ ปี ก็ยังไม่จำเป็นที่จะต้องมีหนังสือเดินทางเฉพาะตัว แต่บุตรที่มีอายุครบบริบูรณ์แล้วนั้น นับว่าเป็นอิสระพึงวินิจฉัยถึงผลประโยชน์ของตนเองได้แล้ว ฉะนั้นการแปลงชาติของบิดาหรือมารดาโดยเฉพาะจึงไม่เปลี่ยนแปลงสัญชาติของบุคคลเหล่านี้ ตามความในกฎหมายฝรั่งเศสบุตรที่มีอายุครบบริบูรณ์แล้วพึงได้รับสัญชาติตามบิดาได้ แต่จะต้องร้องขอให้ได้รับสัญชาตินั้นในเมื่อบิดาร้องขอแปลงชาติ

เนื่องจากการแปลงชาติเป็นเอกสิทธิที่ได้แก่บุคคล ประเทศที่อนุญาตให้แปลงชาติพึงเรียกสัญชาตินั้นกลับคืนได้ หากว่าการกระทำของผู้ที่ได้แปลงชาติทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศ หรือเป็นปรปักษ์กับผลประโยชน์ของประเทศที่อนุญาตให้แปลงชาติ หรืออีกนัยหนึ่งประเทศที่อนุญาตให้แปลงชาติพึงวางเงื่อนไขในการที่ให้เอกสิทธิแปลงชาติแก่บุคคล กฎหมายไทยไม่มีบทบัญญัติไว้โดยเจาะจง แต่กฎหมายอังกฤษมีบทบัญญัติไว้ชัดแจ้งว่า ถ้าผู้ซึ่งได้แปลงชาติเป็นคนในบังคับอังกฤษประพฤติตนเป็นคนเลวทรามต่ำช้าประการใดแล้ว รัฐบาลอังกฤษจะเรียกสัญชาติอังกฤษกลับคืนเสียก็ได้ (Otto Schnerr case)

ลักษณะคนไทยแปลงชาติเป็นคนต่างประเทศ

กฎหมายไทยยอมให้คนไทยแปลงชาติเป็นคนต่างประเทศ หรืออีกนัยหนึ่งยอมให้สละสัญชาติไทยได้ หากมีเงื่อนไขว่าจะต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยามเสียก่อน (ดูมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติ กับมาตรา ๑๔ แห่งกฎหมายแปลงชาติ) ตามนี้คนไทยที่ได้แปลงชาติเป็นคนต่างประเทศโดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยามเสียก่อนแล้ว ก็ไม่อยู่ในเกณฑ์ที่จะใช้ประโยชน์ในการแปลงชาตินั้นในพระราชอาณาจักรสยาม อนึ่งตามหลักกฎหมายที่ใช้กันอยู่ในประเทศต่าง ๆ นั้น บุคคลที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะย่อมไม่สามารถจะทำนิติกรรมใด ๆ โดยลำพังให้เป็นอันเด็ดขาดได้ ก็เมื่อการแปลงชาติเป็นนิติกรรมอันสำคัญยิ่ง คนไทยที่จะร้องขอสละสัญชาติไทยแปลงชาติเป็นคนต่างประเทศนั้น ย่อมต้องเป็นคนที่มีอายุครบบริบูรณ์แล้วด้วย

ส่วนผลของการแปลงชาติสำหรับบุตรและภรรยาของผู้ที่ได้รับอนุญาตแปลงชาตินั้น มาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติบัญญัติไว้ว่า "คนไทยได้รับอนุญาตจากรัฐบาลแล้ว เข้าถือเอาสัญชาติต่างประเทศใด ถ้าว่ากฎหมายสัญชาติต่างประเทศนั้นมีข้อความยอมขยายตลอดถึงบุตรภรรยาของผู้นั้นด้วย บุตรภรรยานั้นย่อมสละสัญชาติไทยตามกัน" ตามนี้ เมื่อคนไทยได้รับอนุญาตสละสัญชาติไทยแปลงชาติเป็นคนต่างประเทศแล้ว ถ้าหากกฎหมายของประเทศนั้นมีข้อความขยายถึงบุตรภรรยาด้วยแล้ว บุตรภรรยาของคนผู้นั้นย่อมสละสัญชาติไทยด้วย คำว่าบุตรนี้ไม่มีถ้อยคำเพิ่มเติมจำกัดความประการใด แต่พึงอนุมานได้ว่า กินความเฉพาะบุตรที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะบุตรที่บรรลุนิติภาวะแล้วมีฐานะเป็นอิสระ การแปลงชาติของบิดาโดยเฉพาะจึงไม่เปลี่ยนแปลงสัญชาติของบุตรจำพวกนี้ได้

การเปลี่ยนสัญชาติด้วยสมรส

การสมรสในโบราณสมัย มีลักษณะเป็นทำนองการค้าหญิงแก่ชาย ภรรยามีสภาพเหมือนหนึ่งเป็นทรัพย์สินของสามี (Sabine Women; coemptio, usus) ในชั้นแรกกฎหมายในนานาประเทศจึงมักจะจำกัดสิทธิของภรรยา โดยนิตินัยสามีภรรยามีสภาพบุคคลอันเดียวกัน และเพื่อความสะดวกของครอบครัว จึงมีบทบัญญัติให้ภรรยาเปลี่ยนสัญชาติตามสามี กฎหมายไทยถือหลักการตามนี้ ตามความในมาตรา ๓ อนุมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติ หญิงต่างชาติผู้ได้ทำงานสมรสกับคนไทยเปลี่ยนสัญชาติเป็นคนไทย และตามความในมาตรา ๔ หญิงไทยผู้ได้ทำงานสมรสกับคนต่างประเทศ ย่อมสละสัญชาติไทย หากว่ากฎหมายแห่งชาติของสามีมีบทบัญญัติให้ได้รับสัญชาติตามสามี

อุทาหรณ์:

(๑) นางจานหญิงชาติฝรั่งเศสทำงานสมรสกับนายสอคนไทย นางจานได้รับสัญชาติไทยตามสามี

(๒) นางจันหญิงไทยทำงานสมรสกับนายสมิทคนชาติอังกฤษ กฎหมายอังกฤษมีบทบัญญัติให้นางจันมีสัญชาติอังกฤษตามสามี นางจันสละสัญชาติไทยเป็นคนสัญชาติอังกฤษตามสามี

(๓) นางสง่าหญิงไทยทำงานสมรสกับนายทอมชนชาวอเมริกัน กฎหมายอเมริกันไม่มีบทบัญญัติให้นางสง่าได้รับสัญชาติอเมริกันตามสามี นางสง่ายังมีสัญชาติไทยอยู่ต่อไป

(๔) นางแสหญิงไทยทำงานสมรสกับนายสดิน บุคคลที่ไม่มีสัญชาติ เมื่อนายสดินเป็นคนไม่มีสัญชาติ จึงไม่เป็นโอกาสให้นางแสรับสัญชาติอื่นได้ นางแสยังมีสัญชาติไทยอยู่ต่อไป

ฐานะของสตรีได้เจริญก้าวหน้าขึ้นมาก ภรรยาจะมีสภาพบุคคลต่างหากจากสามีก็ได้แล้ว ลักษณะการในปัจจุบันมักจะขยายสิทธิและเสรีภาพให้แก่สตรี ในสหปาลีรัฐอเมริกาตามความในเคเบิลแอกต์ ค.ศ. ๑๙๒๒ (Cable Act) หญิงต่างชาติที่ได้ทำงานสมรสกับชนชาวอเมริกันไม่ได้รับสัญชาติอเมริกันตามสามี และหญิงอเมริกันที่ได้ทำงานสมรสกับชายต่างชาติก็ย่อมไม่สละสัญชาติอเมริกันดุจกัน เว้นไว้แต่จะได้ร้องขอสละสัญชาติอเมริกันต่อศาลอเมริกันที่มีหน้าที่ แต่ถ้าหญิงอเมริกันทำงานสมรสกับคนต่างด้าวที่กฎหมายอเมริกันขีดขั้นไม่ยอมให้แปลงชาติเป็นคนอเมริกันได้แล้ว หญิงผู้นั้นไม่นับว่ามีสัญชาติอเมริกันต่อไป

อุทาหรณ์ :

(๑) นางเจนหญิงชาติอังกฤษทำงานสมรสกับนายสมิทชายชาติอเมริกัน ตามความในกฎหมายอังกฤษ เมื่อหญิงอังกฤษทำงานสมรสกับคนต่างด้าว หญิงนั้นนับว่าเป็นคนต่างด้าว แต่ตามกฎหมายอเมริกันในที่นี้ นางเจนไม่ได้รับสัญชาติอเมริกัน ฉะนั้น นางเจนอาจเป็นบุคคลที่ไม่มีสัญชาติ

(๒) นางฟลอเรนส์หญิงชาติอเมริกันทำงานสมรสกับนายแซมชายอังกฤษ ตามกฎหมายอังกฤษนางฟลอเรนส์เป็นคนอังกฤษ แต่ตามกฎหมายอเมริกันนั้น ถ้าในที่นี้นางฟลอเรนส์ไม่ได้ร้องขอสละสัญชาติอเมริกันเสียแล้ว ก็ยังคงมีสัญชาติอเมริกันอยู่ต่อไป คือเป็นบุคคลที่มีสัญชาติอังกฤษกับสัญชาติอเมริกันในเวลาเดียวกัน

(๓) หญิงอเมริกันทำงานสมรสกับแขกอินเดีย แขกอินเดียอยู่ในจำพวกบุคคลที่กฎหมายอเมริกันขีดขั้นไม่ยอมให้แปลงชาติเป็นชาวอเมริกัน ฉะนั้น หญิงนั้นไม่มีสัญชาติอเมริกันต่อไป (คดีมหาราชาเมืองอินโดร์ทำงานสมรสกับนางสาวแนนซีมิลเลอร์)

สมมตว่าในระหว่างที่ทำงานสมรสกันนั้น ฝ่ายหญิงมีบุตรอยู่ในความปกครองซึ่งยังไม่มีอายุครบบริบูรณ์ การเปลี่ยนสัญชาติของมารดาจะเปลี่ยนแปลงสัญชาติของบุตรที่ว่านี้หรือไม่ ? ความเห็นของนักนิติศาสตร์ในที่นี้ยังไม่ลงรอยกันได้ จำพวกหนึ่งเห็นว่าบุตรที่ว่านี้ไม่ควรจะเปลี่ยนสัญชาติตามมารดา แต่อีกพวกหนึ่งเห็นว่า ควรจะเปลี่ยนสัญชาติตามมารดา Institute of International Law เมื่อวันที่ ๗ กันยายน ค.ศ. ๑๘๘๗ แนะนำว่าผลของการสมรสสำหรับภรรยาและบุตรที่กำเนิดก่อนการสมรสนั้นควรจะเป็นไปตามกฎหมายของประเทศของสามี

กฎหมายไทยไม่มีบทบัญญัติบังคับกรณีที่ว่านี้ มาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติ ซึ่งกำหนดบรรดาบุคคลที่เป็นคนไทย ได้กล่าวถึงบุตรของหญิงต่างชาติที่ได้เปลี่ยนสัญชาติเป็นคนไทยด้วยสมรส ฉะนั้นบุตรของหญิงต่างชาติที่ได้ทำงานสมรสกับคนไทยนั้น ไม่มีสัญชาติไทยตามมารดา (คดีนางทองคำ) ในกรณีเช่นเดียวกัน บุตรของหญิงไทยที่ได้ทำงานสมรสกับคนต่างด้าว ก็ไม่สละสัญชาติไทยตามมารดา คือในกรณีที่มารดาได้รับสัญชาติต่างประเทศตามสามี (มาตรา ๑๑ ของพระราชบัญญัติสัญชาติ; Pillet & Nilboyet p. 151)

การเปลี่ยนแปลงอิสรภาพในอาณาเขต

การเปลี่ยนแปลงอิสรภาพในอาณาเขต ไม่ว่าจะเป็นไปโดยสันติภาพหรือโดยศึกสงคราม ย่อมมีผลเปลี่ยนแปลงสัญชาติของพลเมืองในอาณาเขตนั้นด้วย เพราะอาณาเขตกับพลเมืองต้องอาศัยซึ่งกันและกัน อำนาจครอบงำอาณาเขตหากไม่ครอบถึงพลเมืองในอาณาเขตนั้นด้วยแล้ว ก็ย่อมเป็นสิ่งอันไม่มีค่า กลับจะนำไปซึ่งความอันตรายต่อประเทศ

บุคคลที่จะเปลี่ยนสัญชาตินั้นก็เฉพาะแต่พลเมือง คนต่างด้าวในอาณาเขตไม่เปลี่ยนสัญชาติประการใด เมื่อกรุงสยามยกเมืองกะลันตันให้แก่อังกฤษ ชนชาวฝรั่งเศสที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองนั้น หาได้เปลี่ยนสัญชาติเป็นคนในบังคับอังกฤษไม่ เพราะการกระทำระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษไม่มีผลบังคับกรุงฝรั่งเศสผู้ซึ่งไม่มีส่วนในการนั้น (res inter alios acta) แต่เนื่องจากพลเมืองมีอยู่หลายประเภท ในการกำหนดบุคคลที่จะเปลี่ยนสัญชาตินั้น นักนิติศาสตร์มีความเห็นแตกต่างกัน แยกออกได้เป็น ๔ จำพวก คือ

๑. บุคคลที่ควรเปลี่ยนสัญชาติ คือผู้ที่ได้กำเนิดในอาณาเขต

ตามนี้ผู้ที่จะเปลี่ยนสัญชาติย่อมมีจำนวนน้อย ทำให้เกิดมีคนต่างด้าวในอาณาเขตมากมาย ฉะนั้น ความเห็นที่ว่านี้มักจะไม่ได้รับความนิยมของนานาประเทศ

๒. บุคคลที่ควรเปลี่ยนสัญชาติ คือผู้ที่ได้กำเนิดและมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขต

ทั้งนี้ ยิ่งจำกัดจำนวนบุคคลที่จะเปลี่ยนสัญชาติลงไปอีกให้เป็นล้วนแต่บุคคลที่มีความเกี่ยวพันกับประเทศโดยแน่แท้ คือบุคคลที่ได้กำเนิดในอาณาเขต และยังคงมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตในขณะนั้นด้วย ความเห็นอันนี้ฝรั่งเศสได้หยิบยกขึ้นโต้แย้งกับเยอรมันในการตีความสัญญากรุงแฟรงก์ฟอร์ต ฉบับลงวันที่ ๑๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๗๑ แต่เยอรมันหายอมตามนั้นไม่

๓. บุคคลที่ควรเปลี่ยนสัญชาตินั้น คือผู้ที่ได้กำเนิดหรือมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขต

ตามนี้บุคคลที่จะเปลี่ยนสัญชาติย่อมจะเป็นจำนวนมาก เป็นที่ชักชวนให้ประเทศที่จะเข้าปกครองอาณาเขตนิยมไปทางนี้

อุทาหรณ์: สัญญากรุงตุริน ค.ศ. ๑๘๖๐ เมื่อประเทศสาร์ดิเนียยกเมืองซาวอยกับนิซให้ฝรั่งเศส และความเห็นฝ่ายเยอรมันในการตีความสัญญากรุงแฟรงก์ฟอร์ต ค.ศ. ๑๘๗๑

๔. บุคคลที่ควรเปลี่ยนสัญชาตินั้น คือผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขต

ตามนี้จำนวนคนที่จะเปลี่ยนสัญชาตินั้น น้อยกว่าจำนวนคนตาม (๓) แต่มากกว่าจำนวนคนตาม (๑) และ (๒) อนุโลมตามนี้ บุคคลที่จะ

เปลี่ยนสัญชาติ ก็คือผู้ที่ยังมีความเกี่ยวพันกับอาณาเขต ส่วนผู้ที่ได้กำเนิดในอาณาเขตแต่มีภูมิลำเนาอยู่ที่อื่นนั้น นับว่าขาดจากความเกี่ยวพันกับอาณาเขตแล้ว จึงไม่เปลี่ยนแปลงสัญชาติประการใด นักนิติศาสตร์มักจะมีความนิยมตามความเห็นที่ว่านี้ ทั้งสัญญาสันติภาพที่ได้ทำขึ้นภายหลังมหาสงครามก็อนุโลมตามหลักเกณฑ์นี้ด้วย สัญญากับอังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๙ ยกเมืองกะลันตัน เตรงกานู ไทรบุรี กับ ปลิส ให้แก่อังกฤษ ก็มีรูปความตามทำนองนี้เหมือนกัน

การเปลี่ยนสัญชาติด้วยการเปลี่ยนแปลงอิสรภาพนั้น โดยนิตินัยพึงนับว่าเริ่มต้นตั้งแต่อาณาเขตเปลี่ยนแปลงอิสรภาพ แต่ตามธรรมดามักจะเปิดโอกาสให้พลเมืองในอาณาเขตสมัครรับสัญชาติเดิมต่อไปได้ หากต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขซึ่งมีกำหนดไว้แตกต่างกัน โดยนัยทั่วไปแล้วผู้ที่สมัครจะถือสัญชาติเดิม ย่อมต้องแสดงเจตนาภายในกำหนดเวลาอันจำกัด และจะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่วางไว้ด้วย

กำหนดเวลา ตามความในสัญญาต่าง ๆ นั้นจะเห็นได้ว่า กำหนดเวลาที่พลเมืองในอาณาเขตจะพึงแสดงเจตนาสมัครรับสัญชาติเดิมนั้น มักจะอยู่ในระหว่าง ๖ เดือนถึง ๖ ปีเป็นอย่างมาก

อุทาหรณ์ : สัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษยกเมืองกะลันตัน เตรงกานู ไทรบุรี กับ ปลิส ให้แก่อังกฤษมีกำหนด ๖ เดือน สัญญากรุงตุรินฉบับลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๖๐ มีกำหนด ๑ ปี สัญญากรุงเวียนนา ฉบับลงวันที่ ๑๔ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๐๙ เมื่อออสเตรียยกเมืองกาลิเซียให้แก่ฝรั่งเศสมีกำหนด ๖ ปี สัญญากรุงแวร์ไสลยส์ มีกำหนด ๒ ปี

เงื่อนไข วิธีการที่นานาประเทศปฏิบัติระหว่างกัน พึงแยกออกเป็น ๓ สถาน

๑. ผู้ที่สมัครรับสัญชาติเดิมจะต้องอพยพออกไปนอกอาณาเขต อุทาหรณ์: สัญญากรุงชีโมโนเซกี ระหว่างจีนกับญี่ปุ่น ฉบับลงวันที่ ๑๗ เมษายน ค.ศ. ๑๘๙๕ (ข้อ ๕) สัญญากรุงนิวยอร์กระหว่างดันมาร์กกับสหปาลีรัฐอเมริกา ฉบับลงวันที่ ๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๖ (ข้อ ๖)

๒. ผู้สมัครรับสัญชาติเดิมจะต้องแสดงเจตนาและอพยพออกไปนอกอาณาเขต: สัญญากรุงตุริน ระหว่างฝรั่งเศสกับสาร์ดิเนีย ฉบับลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๖๐ (ข้อ ๖) สัญญากรุงแฟรงก์ฟอร์ต ระหว่างฝรั่งเศสกับเยอรมัน ฉบับลงวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๗๑ สัญญากรุงแวร์ไสลยส์ ระหว่างประเทศสัมพันธมิตรกับเยอรมัน ฉบับลงวันที่ ๒๘ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๑๙ (ข้อ ๓๗, ๘๕, ๑๐๖, ๑๑๓)

๓. ผู้สมัครรับสัญชาติเดิมจะต้องแสดงเจตนาโดยไม่ต้องอพยพออกไปนอกอาณาเขต สัญญากวาดาลุป ฮิดัลโก (Guadaloupe Hidalgo) ระหว่างสหปาลีรัฐอเมริกากับเม็กซิโก ค.ศ. ๑๘๔๘ สัญญากรุงปารีส ระหว่างสเปญกับสหปาลีรัฐอเมริกา ฉบับลงวันที่ ๑๐ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๙๘ สัญญากรุงแวร์ไสลยส์ ค.ศ. ๑๙๑๙ (ข้อ ๙๑)

การเลือกรับสัญชาตินั้น จะมีผลเปลี่ยนแปลงสัญชาติของภรรยาและบุตรผู้เยาว์ของผู้ที่ได้เลือกรับสัญชาตินั้นด้วยหรือไม่ ? ถ้าในตัวสัญญามีบทบัญญัติไว้โดยเจาะจง ก็ไม่พึงมีปัญหาขึ้นได้ เช่นสัญญากรุงเฮลิโกแลนด์ ระหว่างเยอรมันกับอังกฤษ ฉบับลงวันที่ ๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๐ มีบทบัญญัติให้ผู้เยาว์เลือกรับสัญชาติได้ แต่ถ้าในตัวสัญญาไม่มีบทบัญญัติว่าด้วยความข้อนี้แล้ว ก็เป็นโอกาสที่จะโต้แย้งกันได้

ในส่วนสตรีที่สามียังมีชีวิตอยู่นั้น นักนิติศาสตร์บางจำพวกเห็นว่าไม่มีสิทธิที่จะเลือกรับสัญชาติได้โดยลำพังตนเอง เพราะจำต้องมีภูมิลำเนา

ตามสามี ถ้าสามีเลือกรับสัญชาติใดแล้ว ก็เป็นอันนับว่าภรรยามีสัญชาติ นั้นด้วย ในการตีความสัญญากรุงแฟรงก์ฟอร์ต รัฐบาลเยอรมันได้ถือหลักการที่ว่านี้ แต่นักนิติศาสตร์อีกจำพวกหนึ่ง เห็นว่าสิทธิที่จะเลือกรับสัญชาติได้แก่พลเมืองในอาณาเขตทั่วไป ฉะนั้น บรรดาสตรีที่มีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขต ก็ย่อมมีสิทธิที่จะเลือกรับสัญชาติได้ดุจกัน ในการตีความสัญญากรุงแฟรงก์ฟอร์ต รัฐบาลฝรั่งเศสถือหลักการตามนี้

ในส่วนบุตรผู้เยาว์นั้น ความเห็นมีอยู่ ๓ ประการ :

๑. บุตรจำพวกนี้ไม่มีสิทธิที่จะเลือกรับสัญชาติได้ เพราะต้องอยู่ในความดูแลของบิดามารดา เมื่อบิดามารดาเลือกรับสัญชาติใดแล้ว บุตรผู้เยาว์ก็มีสัญชาติตามนั้นด้วย ในการตีความสัญญากรุงแฟรงก์ฟอร์ตเยอรมันถือหลักการตามนี้ สัญญาสันติภาพที่ได้ทำขึ้นภายหลังมหาสงครามก็มีบทบัญญัติในทำนองเดียวกัน หากได้แยกบุคคลออกเป็น ๒ ประเภท คือผู้ที่มีอายุครบ ๑๘ ปีบริบูรณ์ กับผู้ที่ยังไม่มีอายุครบ ๑๘ ปี ผู้ที่มีอายุครบ ๑๘ ปีบริบูรณ์แล้ว พึงเลือกรับสัญชาติได้ตามใจสมัคร บุตรผู้เยาว์ที่ยังไม่มีอายุครบ ๑๘ ปีนั้น ย่อมเปลี่ยนสัญชาติตามบิดามารดา (สัญญากรุงแวร์-ไสลยส์ ข้อ ๓๗, ๘๕, ๙๑, ๑๑๓ สัญญาแสงต์เจร์มัง ข้อ ๗๒, ๘๒)

๒. บุตรจำพวกนี้มีสิทธิที่จะเลือกรับสัญชาติได้ แต่จะต้องแสดงเจตนาภายในกำหนดเวลาที่บัญญัติไว้สำหรับบุคคลทั่วไป คือ ให้ผู้แทนโดยชอบธรรมแสดงเจตนาให้โดยไม่ต้องรอจนมีอายุครบบริบูรณ์ (สัญญากรุงเฮลิโกแลนด์ ระหว่างอังกฤษกับเยอรมัน ค.ศ. ๑๘๙๐)

(๓) บุตรจำพวกนี้พึงเลือกรับสัญชาติได้ภายในระหว่าง ๑ ปี นับตั้งแต่เมื่อมีอายุครบบริบูรณ์ (โปรโตคลติดท้ายสัญญา ระหว่างฝรั่งเศส

กับสเวเดน ฉบับลงวันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๗๗) นักนิติศาสตร์โดยมากมีความเห็นเอนเอียงไปตามนี้

อาณาเขตที่เปลี่ยนแปลงอิสรภาพนั้น ถ้าเป็นอาณาเขตที่กลับไปสู่เจ้าของเดิมภายในกำหนดเวลาไม่ช้านานนักแล้ว ก็พึงนับว่าเป็นอาณาเขตของเจ้าของเดิม โดยมิได้มีการเปลี่ยนแปลงอิสรภาพประการใดเลย เช่นเมื่อประเทศฝรั่งเศสต้องคืนอาณาเขตที่พระเจ้านโปเลียนตีมาได้แก่ประเทศสัมพันธมิตรใน ค.ศ. ๑๘๑๔ นั้น อาณาเขตที่คืนให้นั้นนับว่าไม่ได้เปลี่ยนแปลงอิสรภาพประการใดเลย คือไม่นับว่าได้เคยเป็นอาณาเขตของฝรั่งเศส ฉะนั้น พลเมืองก็ถือว่ายังคงมีสัญชาติเดิมอยู่ต่อไป

ฐานะของคนต่างด้าว

ในโบราณสมัย คนต่างด้าวได้รับผลปฏิบัติอย่างต่ำช้า ในชั้นแรก เมื่อมนุษยชนยังอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่ การที่จะให้คนต่างหมวดต่างหมู่เข้ามาร่วมอยู่ด้วยนั้น อาจทำให้เกิดแตกความสามัคคีในหมวดหรือหมู่นั้นได้ ครั้นเมื่อภายหลังความสามัคคีแห่งชุมนุมชนมั่นคงแน่นแฟ้นขึ้น กระทำให้ต่างชาติต่างมีศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณี คนต่างชาติต่างศาสนาก็ย่อมนับเป็นบุคคลอันไม่พึงปรารถนา ปราศจากความบริสุทธิ์ ไม่ได้รับความคุ้มครองป้องกันจากเทพยดาในอาณาเขต ศาสนาพราหมณ์ในอินเดียถือว่าพวกพราหมณ์เป็นพวกที่มีไชย ไม่ควรจะปะปนกับบุคคลจำพวกอื่นอันมีฐานะตกต่ำ ชนชาวอิจิปต์ก็เคยถือว่าตนเป็นเจ้าโลก มีหน้าที่ปราบปรามคนต่างชาติต่างศาสนา

การณ์เป็นเช่นนี้ ในโบราณสมัยชาติต่าง ๆ จึงไม่ยอมปะปนกับคนต่างด้าว กฎหมายไลเดอร์กัสห้ามไม่ให้คนต่างด้าวเข้าไปในเมืองสปาร์ตาเพื่อทำมาหากินอย่างหนึ่งอย่างใดเลย แต่ตามธรรมดาชาติต่าง ๆ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อเกิดศึกสงครามขึ้นแล้ว ต่างฝ่ายต่างหาโอกาสเพิ่มกำลังรบ ทำให้เกิดมีสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างชาติ อนึ่ง ความเจริญของชาติต้องอาศัยการสินค้า เป็นสิ่งที่ชักชวนให้เปิดโอกาสให้พ่อค้าต่างประเทศเข้าไปในอาณาเขต กรุงอะเทนส์อนุญาตให้พ่อค้าต่างประเทศเข้าไปทำมาหากินเลี้ยงชีพอยู่เป็นเนืองนิตย์ จึงทำให้กรุงอะเทนส์ร่ำรวยและรุ่งเรืองมาก

ในโรมันสมัย ฐานะของคนต่างด้าวย่างจะดีขึ้นเสมอไป ตามความที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารกรีก ผู้ที่แพ้ศึกสงครามต้องเป็นทาสของผู้มีไชย

แต่ในโรมันสมัยแม้แต่บุคคลจำพวกนี้ก็มีฐานะดีขึ้น กรุงโรมยอมให้ผู้ที่แพ้ศึกสงครามอยู่ต่อไปในอาณาเขตเดิมของตน แต่ส่งชนชาวโรมันไปอยู่ด้วยเป็นการกำกับควบคุมอยู่ในตัว

ในมัชฌิมสมัย คนต่างด้าวในทวีปยุโรปยังต้องมีผู้อุปถัมภ์ จึงจะได้รับความคุ้มครองป้องกันในอาณาเขต และไม่มีสิทธิที่จะรับทรัพย์สินทางพินัยกรรม หรือจะทำพินัยกรรมยกทรัพย์สินให้แก่ผู้อื่นได้ คือภายในชั่วชีวิตของตนนั้น คนต่างด้าวได้รับอนุญาตให้อยู่ในอาณาเขต แต่เมื่อวายชนม์ลงแล้วทรัพย์สินที่มีอยู่นั้นก็ตกเป็นสมบัติของผู้อุปถัมภ์ แต่ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๓ แห่งคริสต์ศักราช คนต่างด้าวมีสิทธิที่จะรับทรัพย์สินทางพินัยกรรม และทำพินัยกรรมยกทรัพย์สินให้แก่ผู้อื่นได้ แต่ต้องเป็นทรัพย์สินที่มีราคาเล็กน้อย

ความเจริญทางคมนาคมในปัจจุบันสมัยทำให้ความเกี่ยวพันระหว่างประเทศเจริญขึ้นดุจกัน พลเมืองในอาณาเขตต่าง ๆ มีการติดต่อกันมากขึ้นจึงเกิดมีหลักเกณฑ์ว่าด้วยผลปฏิบัติที่จะพึงได้แก่คนต่างด้าว

สิทธิในอาณาเขตมีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑. สิทธิเกี่ยวกับการเมือง

๒. สิทธิแห่งประชาชน

๓. สิทธิแห่งเอกชน

สิทธิเกี่ยวกับการเมือง

สิทธิเกี่ยวกับการเมือง คือสิทธิที่เกี่ยวกับการปกครองของประเทศเป็นสิ่งที่นานาประเทศสงวนไว้สำหรับพลเมืองของตน ถ้าการกระทำในอาณาเขตขัดกับประโยชน์แห่งประเทศของตน คนต่างด้าวที่มีสิทธิใน

กระบวนนี้ ย่อมตกอยู่ในฐานะอันยากยิ่ง ถึงแม้จะปฏิบัติการโดยสัตย์สุจริต ก็ไม่พ้นความครหานินทาได้ ฉะนั้น ตามหลักการในปัจจุบันสมัยคนต่างด้าว ไม่ได้รับสิทธิในการเมืองของประเทศ และเมื่อไม่ได้รับสิทธิในการเมือง แล้วก็ไม่ต้องรับหน้าที่ในการเมืองดุจกัน ตามนัยที่ว่านี้คนต่างด้าวในอาณาเขตจึงไม่ต้องรับเกณฑ์เป็นทหาร

สิทธิแห่งประชาชน

เนื่องจากเป็นประเทศเอกราชด้วยกัน นานาประเทศจึงมีความเกี่ยวพันระหว่างกันเป็นการเสมอภาค ถ้าพลเมืองของตนไม่ได้รับผลปฏิบัติในประเทศหนึ่งประเทศใดให้เป็นที่พอใจแล้ว ก็พึงให้ผลปฏิบัติเช่นเดียวกันแก่คนต่างด้าวที่เป็นพลเมืองของประเทศนั้นได้ สิทธิบางชนิดที่เป็นสิทธิที่ได้แก่มนุษยชนทั่วไปนั้น นานาประเทศมักจะให้คนต่างด้าวได้รับประโยชน์ด้วย สิทธิในกระบวนนี้พึงเรียกว่า สิทธิแห่งประชาชน เช่น ๑. การรับรองสภาพบุคคล ๒. สิทธิที่จะเข้าไปในอาณาเขต ๓. เสรีภาพแห่งมนุษยชน คือ เสรีภาพทางกายวาจาใจ รวมทั้งเสรีภาพในการถือศาสนา

๑. การรับรองสภาพบุคคล

มนุษยชนย่อมมีสภาพบุคคลแต่กำเนิดในฐานที่เป็นบุคคลที่มีชีวิต คนต่างด้าวก็มีชีวิตดุจกัน จึงย่อมมีสภาพบุคคลติดตัวไปด้วย ไม่ว่าจะอยู่ในถิ่นที่อันใด

ส่วนนิติบุคคลนั้น เป็นบุคคลโดยนิติสมมต ไม่ใช่บุคคลธรรมดา การรับรองสภาพบุคคลในส่วนนี้จึงมีหลักเกณฑ์ผิดแผกกัน อำนาจการกระทำของบริษัทกับสมาคมนั้น มีกำหนดไว้ในตราสารจัดตั้ง และเมื่อระเบียบข้อบังคับในอาณาเขตต่าง ๆ มีลักษณะแตกต่างกัน การรับรอง

สภาพบุคคลของบริษัทหรือสมาคมโดยเฉพาะไม่แปลว่าบริษัทหรือสมาคมนั้นจะต้องมีอำนาจการกระทำดังที่กำหนดไว้ในตราสารจัดตั้ง เพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศ รัฐบาลมีสิทธิที่จะจำกัดการสินค้าอันเกี่ยวกับประโยชน์ใหญ่ยิ่งของประเทศ เช่นกำหนดข้อไขสำหรับบริษัทที่ทำการรับใช้เป็นสาธารณประโยชน์แก่ประเทศ ทั้งนี้เพื่อป้องกันผลประโยชน์ของประชาชน ตามลักษณะการที่เป็นอยู่ ณ บัดนี้พึงกล่าวได้ว่า นานาประเทศย่อมรับรองสภาพบุคคลของบริษัทหรือสมาคมต่างประเทศ แต่บริษัทหรือสมาคมนั้นจะต้องปฏิบัติการ ให้ถูกต้องตามกฎหมายในอาณาเขต

๒. สิทธิที่จะเข้าไปในอาณาเขต

นานาประเทศย่อมอนุญาตให้คนต่างด้าวเข้าไปในอาณาเขต แต่สงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะวางระเบียบการว่าด้วยการเข้าเมือง เพื่อรักษาความปลอดภัยและความสงบราบคาบของประชาชน นานาประเทศมีสิทธิที่จะออกบทบัญญัติว่าด้วยคนเข้าเมือง และการตำรวจสุขาภิบาล สำหรับป้องกันมิให้บุคคลอันไม่พึงปรารถนาเข้าไปก่อความยุ่งยาก สัญญายุคใหม่ที่ประเทศสยามได้ทำขึ้นกับนานาประเทศนั้น ย่อมมีบทบัญญัติให้เสรีภาพแก่พลเมืองแต่ละฝ่ายในการที่จะเข้าไปและเดินทางหรืออาศัยอยู่ในอาณาเขต บางฉบับมีบทบัญญัติไว้ชัดแจ้งว่าความตกลงในหนังสือสัญญานั้น จะไม่กระทบกระทั่งหรือแทนที่หรือเปลี่ยนแปลงแม้แต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย ซึ่งบรรดากฎหมายหรือข้อบังคับหรือกฎของอัครภาคีแห่งหนังสือสัญญาอันว่าด้วยการเข้าเมือง การตำรวจหรือการรักษาความปลอดภัยของมหาชน เพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศ แต่ละประเทศมีสิทธิที่จะจำกัดเสรีภาพของคนต่างด้าวในกระบวนนี้ เช่นเมื่อเร็ว ๆ นี้ สหปาลีรัฐอเมริกาจำกัดจำนวนคนต่างด้าวที่จะเข้าไปในอาณาเขต ในประเทศฝรั่งเศสคนต่างด้าว

ที่มีอายุครบ ๑๕ ปีบริบูรณ์ ถ้าคิดจะไปอยู่ในอาณาเขตเกินกำหนด ๑๕ วัน จักต้องไปแจ้งความที่สำนักงานตำรวจท้องที่ เพื่อขอรับหนังสือประจำตัว ซึ่งจะต้องมีติดตัวอยู่เสมอ ถ้าเปลี่ยนเคหสถานเมื่อใด ก็ต้องเอาหนังสือประจำตัวไปให้เจ้าหน้าที่ในบริเวณใหม่นั้นตรวจตรา กฎหมายอังกฤษมีบทบัญญัติในทำนองเดียวกัน

คนต่างด้าวต้องประพฤติตนให้เรียบร้อย ถ้าปฏิบัติการอันจะนำไปซึ่งความอันตรายหรือความยุ่งยากแก่ประเทศ ก็เป็นกรณีที่รัฐบาลในท้องที่จะเนรเทศออกไปนอกอาณาเขต อำนาจการเนรเทศนี้เป็นอำนาจที่รัฐบาลพึงหยิบยกมาใช้ ไม่ว่ากฎหมายในอาณาเขตจะมีบทบัญญัติไว้ดังนั้นหรือไม่

๓. เสรีภาพแห่งมนุษยชน

คนต่างด้าวย่อมได้รับเสรีภาพในทางกาย วาจา ใจ ทั้งนี้ก็เพราะ ณ บัดนี้มนุษยชนมีฐานะเป็นการเสมอภาค การเป็นทาสนับว่าเป็นสิ่งอันพ้นสมัย เสรีภาพในการศาสนา เวลานี้เป็นสิ่งที่ได้แก่คนต่างด้าวดุจกัน ในโบราณสมัยการศาสนาไม่แยกแก่การเมือง แต่ละชาติจึงถืออำนาจบังคับการถือศาสนาในอาณาเขต

สิทธิแห่งเอกชน

สิทธิแห่งเอกชน หมายความถึงบรรดาสิทธิที่บุคคลย่อมต้องอาศัยในความเกี่ยวพันระหว่างกัน เช่นสิทธิเกี่ยวกับการสินค้า กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินกับสิทธิเกี่ยวกับการครอบครัวเป็นอาทิ สิทธิเกี่ยวกับการสินค้าเฉพาะอย่างยิ่ง สิทธิที่จะทำสัญญา เป็นสิ่งที่คนต่างด้าวได้รับมาช้านานแล้ว ตามประวัติศาสตร์การรับรองคนต่างด้าวก็เนื่องมาจากการสินค้า เมื่ออนุญาตให้คนต่างด้าวเข้าไปทำการค้าขายในอาณาเขต ก็ย่อมต้องให้สิทธิ

เกี่ยวกับครอบครัวด้วย จึ่งจะเป็นการสะดวกแก่พ่อค้าที่เข้าไปตั้งเคหสถานอยู่ในท้องที่ ส่วนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้น คนต่างด้าว ณ บัดนี้ ย่อมมีกรรมสิทธิ์ในสังหาริมทรัพย์ กรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์นั้น บางประเทศยังไม่ยอมให้แก่คนต่างด้าว ฉะนั้น ยังกล่าวไม่ได้ว่าตามกฎหมายระหว่างประเทศคนต่างด้าวจักต้องได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ในสหปาลีรัฐอเมริกาและเยอรมนี อำนาจที่จะออกบทกฎหมายว่าด้วยการถือกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์นั้นตกอยู่แก่รัฐต่าง ๆ รัฐบาลกลางไม่มีอำนาจที่จะบังคับรัฐใด ๆ ในกระบวนนี้ได้ ในประเทศนอรเวย์ คนต่างด้าวจะมีกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ได้ก็แต่เมื่อได้รับอนุญาตจากรัฐบาล

ผลปฏิบัติที่คนต่างด้าวได้รับในอาณาเขตต่าง ๆ มักจะเปลี่ยนรูปความตามรัฐประศาสโนบายของประเทศ แต่ละประเทศพึงขยายหรือจำกัดสิทธิของคนต่างด้าวในอาณาเขตตามใจสมัคร เว้นไว้แต่จะเป็นการขัดกับสัญญาหรือหลักกฎหมายระหว่างประเทศ วิธีการที่นานาประเทศใช้อยู่ ณ บัดนี้แยกออกได้เป็น ๓ ประเภท

๑. ใช้หลักถ้อยทีถ้อยให้ตามหนังสือสัญญา คือยอมให้คนต่างด้าวมีสิทธิในอาณาเขต เท่ากับสิทธิที่พลเมืองของตนได้รับตามหนังสือสัญญากับประเทศที่คนต่างด้าวนั้นเป็นพลเมือง ประเทศฝรั่งเศส เบลเยียมกับกรีกปฏิบัติการดังนี้ ตามนี้ถ้าประเทศหนึ่งประเทศใดไม่ยอมให้สิทธิแก่พลเมืองของตนแล้ว ประเทศในท้องที่ก็ไม่ให้สิทธิเช่นเดียวกันแก่พลเมืองของประเทศนั้น แต่ถ้าปฏิบัติการให้เคร่งครัดแล้ว คนต่างด้าวที่ประเทศของตนไม่ได้ทำสัญญากับรัฐบาลในท้องที่ ก็จะไม่มีสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

๒. ใช้หลักถ้อยทีถ้อยให้ตามบทบัญญัติของกฎหมาย คือยอมให้คนต่างด้าวมีสิทธิในอาณาเขต หากพลเมืองของตนได้รับสิทธิเช่นเดียวกัน

ตามกฎหมายในท้องที่ ประเทศออสเตรียกับสเวเดนปฏิบัติการดังนี้ การกระทำเช่นนี้ก็เสมือนหนึ่ง ยอมให้รัฐบาลต่างประเทศมีปากเสียงในรัฐประศาสโนบายของประเทศ คือในการที่จะกำหนดผลปฏิบัติให้แก่คนต่างด้าวนั้น เจ้าหน้าที่ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามรูปความในประเทศอื่น ถ้าประเทศอื่นเปลี่ยนแปลงกฎหมายประการใด ก็จำต้องเปลี่ยนแปลงกฎหมายในอาณาเขตดุจกัน อนึ่ง การถ้อยทีถ้อยให้ซึ่งสิทธิแก่กันและกันตามบทบัญญัติของกฎหมายนั้น แท้จริงอาจจะมีผลผิดแผกกันก็เป็นได้ เช่นสมมตว่าประเทศสยามกับประเทศจีนถ้อยทีถ้อยให้สิทธิในอสังหาริมทรัพย์แก่พลเมืองแต่ละฝ่าย พวกจีนในประเทศสยามย่อมมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่คนไทยในประเทศจีนนั้น ก็คงเป็นจำนวนน้อยมาก การถ้อยทีถ้อยให้สิทธิในที่นี้ ก็คงจะเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายจีนเป็นส่วนมาก

๓. ให้ผลปฏิบัติแก่คนต่างด้าวเท่ากับพลเมือง (ประเทศอิตาเลีย สเปญ เนเดร์ลันด์ อังกฤษ กับ สยาม) กฎหมายในปัจจุบันสมัยมักจะมีลักษณะหันไปตามทำนองนี้ คือโดยนัยทั่วไปยอมให้คนต่างด้าวได้รับผลปฏิบัติเช่นเดียวกับพลเมือง เว้นไว้แต่สิทธิบางชนิดอันเกี่ยวกับประโยชน์ใหญ่ยิ่งของประเทศซึ่งย่อมสงวนไว้สำหรับพลเมือง เพื่อเป็นการบำรุงชาติและรักษาผลประโยชน์ของประเทศ

ฐานะของคนต่างด้าวในกรุงสยาม

โดยนัยทั่วไป เว้นไว้แต่สิทธิเกี่ยวกับการเมือง คนต่างด้าวในกรุงสยามย่อมได้รับผลปฏิบัติเสมอเหมือนกับคนไทย แต่เนื่องจากการเคยมีสภาพนอกอาณาเขต คนต่างด้าวบางจำพวกยังมีเอกสิทธิเฉพาะกาลเกี่ยวกับการศาลในประเทศสยาม

สิทธิเกี่ยวกับการเมือง

กรุงสยามเป็นประเทศที่พึ่งตั้งตัวขึ้นใหม่ กำลังตรวจตราบทกฎหมายบัญญัติขึ้นเป็นประมวล เพื่อดัดแปลงระเบียบประเพณีให้เข้ารูปถูกต้องตามสมัย เพื่อฝึกสอนคนไทยให้มีความสามารถรับภาระการเมืองต่อไป รัฐบาลสยามจึงได้ส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาต่างประเทศ กับยังได้จ้างชาวต่างประเทศมารับราชการอยู่ด้วย

สิทธิแห่งประชาชน

คนต่างด้าวในอาณาเขตย่อมได้รับสิทธิในกระบวนนี้เช่นเดียวกับพลเมือง แต่ทั้งนี้ ไม่เป็นการตัดสิทธิของรัฐบาลสยามในการกระทำเพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศ

๑. การรับรองสภาพบุคคล

คนต่างด้าวในอาณาเขตย่อมมีสภาพบุคคลโดยนิตินัยในฐานเป็นบุคคลธรรมดา ตามความในสัญญากับฝรั่งเศส ฉบับลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ ข้อ ๕ คนสังกัดชาติของอัครภาคีแห่งสัญญาแต่ละฝ่ายจะต้องมีเสรีภาพที่จะเข้าไปยังศาลยุติธรรมของอีกฝ่ายหนึ่ง เพื่อเรียกร้องและป้องกันสิทธิของตนได้ทุกชั้นอำนาจศาล และคนสังกัดชาติของอัครภาคีนี้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นโจทก์หรือผู้สอดพ้องร้องในศาลของอีกฝ่ายหนึ่ง จะต้องไม่ถูกบังคับ *เพราะการเป็นคนต่างด้าว* หรือการที่ไม่มีภูมิลำเนาหรือเคหสถานอยู่ในบ้านเมืองนั้น ให้มีค้ำประกัน หรือให้วางประกันโดยนามใด ๆ ที่จักไม่เรียกแก่คนพื้นเมืองในพฤติการณ์เช่นเดียวกัน สัญญาที่กรุงสยามได้ทำไว้กับประเทศอื่น ๆ ก็มีบทบัญญัติในทำนองเดียวกัน

๒. สิทธิที่จะเข้าไปในอาณาเขต

สิทธิที่ว่านี้ย่อมได้แก่คนต่างด้าวทั่วไป แต่รัฐบาลสยามสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะออกบทบัญญัติว่าด้วยคนเข้าเมือง การตำรวจสุขาภิบาล กับความสงบราบคาบของประชาชน

พระราชบัญญัติว่าด้วยคนเข้าเมือง พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็ได้ออกประกาศใช้ในมณฑลกรุงเทพฯ และทางปักษ์ใต้ด้วยแล้ว แต่ยังไม่ได้กำหนดใช้ทั่วพระราชอาณาเขต

คนต่างด้าวในพระราชอาณาจักรต้องปฏิบัติการให้ถูกต้องตามกฎหมายตามความในกฎหมายเนรเทศ ร.ศ. ๑๓๑ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมีอำนาจที่จะเนรเทศคนต่างด้าวออกไปนอกอาณาเขตในเมื่อมีความจำเป็น ดังนั้น เพื่อความสุขเกษมหรือความเจริญของสาธารณชน เมื่อออกคำสั่งให้เนรเทศแล้วเจ้าหน้าที่จะต้องจับกุมและกักขังผู้ที่จะต้องถูกเนรเทศไว้จนกว่าจะจัดการส่งออกไปนอกอาณาเขต คำสั่งเนรเทศนั้น จะจัดการตามนั้นไม่ได้จนกว่าจะครบ ๗ วัน นับตั้งแต่วันที่ได้ส่งคำสั่งให้ผู้ซึ่งจะต้องถูกเนรเทศ ผู้ซึ่งจะต้องเนรเทศนั้นมีอำนาจที่จะทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวายร้องทุกข์ว่าคำสั่งเนรเทศนั้นไม่ชอบด้วยเหตุการณ์ใด ๆ ถ้าผู้ที่ถูกเนรเทศกลับเข้ามาในกรุงสยามก่อนสิ้นกำหนดเวลาที่เนรเทศออกไปแล้ว ผู้นั้นจะต้องมีโทษ เมื่อศาลพิจารณาเป็นสัตย์ ให้จำขังไม่เกิน ๑ ปี แล้วเนรเทศออกไปเมื่อจำขังครบกำหนดที่ศาลตัดสินแล้ว หรือให้จำขังไว้ไม่เกิน ๑๐ ปี และเมื่อครบกำหนดแล้วไม่ต้องเนรเทศอีกต่อไปก็ได้

อำนาจการเนรเทศเป็นอำนาจที่พาดพิงถึงอิสรภาพของประเทศ รัฐบาลไม่จำเป็นที่จะต้องแสดงเหตุผลแก่ผู้ที่จะเนรเทศ ตามธรรมดาก็มักจะเนรเทศแต่บุคคลอันจะก่อความยุ่งยากให้แก่ประเทศ

๓. เสรีภาพแห่งมนุษยชน

คนต่างด้าวย่อมได้รับสิทธิในกระบวนนี้เช่นเดียวกับคนไทย กฎ-หมายไทยไม่มีข้อขีดคั่นในระหว่างคนต่างด้าวกับคนไทย

ในส่วนการศาสนา คนต่างด้าวย่อมมีเสรีภาพที่จะถือศาสนาตามใจสมัคร

สิทธิแห่งเอกชน

สิทธิเกี่ยวกับการสินค้า สิทธิเกี่ยวกับการครอบครัว กับกรรมสิทธิ์ในสังหาริมทรัพย์นั้น คนต่างด้าวในกรุงสยามได้รับเสมอเหมือนกันหมด

ส่วนกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์นั้น โดยนิตินัยคนต่างด้าวยังมีฐานะผิดแผกกันอยู่บ้าง

เมื่อพวกจีนแรกเข้ามาในกรุงสยาม ได้รับผลปฏิบัติเช่นเดียวกับคนไทย โดยเหตุที่จีนอยู่ใต้อำนาจศาลไทย รัฐบาลจึงอนุญาตให้ถือกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ได้เช่นเดียวกับคนไทย ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ มีพวกฝรั่งเข้ามาในกรุงสยามเป็นจำนวนมากขึ้น คนต่างด้าวจำพวกนี้ถือขนบธรรมเนียมประเพณีผิดแผกกับคนไทย และมีศาลของตนโดยเฉพาะด้วย เพื่อป้องกันผลประโยชน์ของคนไทย จึงมีประกาศในรัชกาลที่ ๔ กำหนดที่ให้ขายให้เช่าแก่คนนอกประเทศ คืออนุญาตให้พวกฝรั่งนอกซื้อที่เช่าที่ในเขตแขวงที่ไม่ใกล้นักไกลนักจากกรุงเทพฯ ในภายในพระนครห่างกำแพงพระนครออกไปเพียงสองร้อยเส้นเข้ามาโดยรอบ ห้ามมิให้ผู้ใดขายที่ขาดแก่คนนอกประเทศที่เข้ามาอยู่ยังไม่ถึงสิบปี แต่จะให้เช่านั้นได้ ถ้าร้อนรนจะขายก็ให้เรียนเสนาบดี เมื่อเสนาบดียอมดังนั้นจึงจะขายได้ ที่ห่างกำแพงพระนครสองร้อยเส้นออกไปเพียงเรือพายเรือแจวจะไปถึงได้

ใน ๒๔ ชั่วโมง เจ้าของที่จะขายที่บ้านทั้งเหย้าเรือนและที่สวนที่นาให้ขาดกับคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งก็ได้ไม่ห้าม ที่นอกกำหนดทาง ๒๔ ชั่วโมงออกไปเป็นที่เปลี่ยวที่ไกล ห้ามไม่ให้ผู้ใดขายขาดแก่คนนอกประเทศหรือให้คนนอกประเทศเช่า

ประกาศรัชกาลที่ ๔ นี้ ใช้บังคับเฉพาะคนผิวขาวที่เรียกว่าฝรั่งนอกและยังไม่ได้ยกเลิก ฉะนั้น โดยนิตินัยก็ยังคงใช้อยู่จนบัดนี้ แต่ความจริง เจ้าหน้าที่หาได้ปฏิบัติตามประกาศนี้โดยเคร่งครัด อนึ่ง ตามสัญญาที่ได้ทำขึ้นกับนานาประเทศ กรุงสยามยอมให้กรรมสิทธิ์ที่ดินโดยมีบทบัญญัติไว้โดยเจาะจงหรือโดยให้ผลปฏิบัติอย่างชาติที่โปรดให้ได้ประโยชน์อย่างยิ่งแก่ประเทศที่มีชื่อระบุไว้ดังต่อไปนี้ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น อิตาเลีย ดันมาร์ก สเปญ นอรเวย์ สเวเดน ปอร์ตุเกส เบลเยียม กับเนเดร์ลันด์ ส่วนสัญญากับสหปาลีรัฐอเมริกานั้น ไม่มีบทบัญญัติให้กรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งกันและกัน แต่ทั้งนี้ไม่แปลว่าจะเป็นการตัดสิทธิของประเทศสยามหรือสหปาลีรัฐอเมริกา ในการที่จะให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่คนอเมริกันหรือคนไทย ตามวิธีการที่ฝ่ายเราได้ปฏิบัติอยู่นั้น เมื่อชนชาวอเมริกันส่งเรื่องราวไปยังกระทรวงการต่างประเทศร้องขออนุญาตซื้อที่ดินฝ่ายเราพิจารณาเป็นราย ๆ โดยมากมักจะอนุญาต และในจำพวกรัฐในสหปาลีรัฐอเมริกาที่ยอมให้คนต่างด้าวมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในอาณาเขต คนไทยก็พึงมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในอาณาเขตนั้นด้วย ในสัญญาที่กรุงสยามได้ทำไว้กับเยอรมนี ฉบับลงวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑ นั้น มีบทบัญญัติว่าในเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินทุกประเภท (รวมทั้งอสังหาริมทรัพย์ด้วย) พลเมืองของอัครภาคีแห่งสัญญาจะได้รับผลปฏิบัติเหมือนกับชาติที่โปรดให้ได้ประโยชน์อย่างยิ่ง หากเป็นที่แน่ว่าแต่ละฝ่ายถ้อยทีถ้อยให้ประโยชน์

เช่นนี้ซึ่งกันและกัน ดังนี้เมื่อมีปัญหาว่า ชนชาวเยอรมันคนหนึ่งคนใดจะมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในกรุงสยามหรือไม่ก็ต้องทราบว่าคนผู้นั้นเป็นพลเมืองของรัฐไหนในประเทศเยอรมัน ถ้าเป็นพลเมืองของรัฐที่ยอมให้คนไทยมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในอาณาเขตของเขา คนผู้นั้นก็มีกรรมสิทธิ์ที่ดินในกรุงสยามเท่าที่ทราบอยู่เวลานี้ ปรากฏว่ามีเฉพาะรัฐ Hamburg และ Hessen เท่านั้น ที่จำกัดสิทธิของคนต่างด้าวในอาณาเขตของตน

เอกสิทธิเกี่ยวกับการศาล

เนื่องจากการเคยมีสภาพนอกอาณาเขตในกรุงสยาม หรืออีกนัยหนึ่งเคยมีศาลกงสุลต่างประเทศในพระราชอาณาจักร ถึงแม้ว่าเวลานี้คนต่างด้าวขึ้นศาลไทยหมดแล้วก็ดี ตามความตกลงกับประเทศที่ได้ยอมแก้ไขสัญญากับกรุงสยาม ผู้แทนฝ่ายทูตหรือกงสุลของประเทศนั้น ๆ มีสิทธิที่จะถอนคดีไปชำระเสียในศาลกงสุลได้ แต่สิทธิที่จะถอนคดีไปนั้น จะใช้ได้ก็แต่ในกำหนดเวลาที่มีไว้เท่านั้น คือจนกระทั่งครบกำหนดเวลา ๕ ปี นับตั้งแต่วันที่ได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายไทยทั้งหมด คือประมวลกฎหมายอาชญาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายกระบวนพิจารณากับพระธรรมนูญศาล ประเทศที่ได้ยอมแก้ไขสัญญาเก่ากับกรุงสยามมี คือสหปาลีรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส ดันมาร์ก เนเดร์ลันด์ อังกฤษ สเวเดนสเปญ ปอร์ตุเกส นอรเวย์ เบลเยียม กับ อิตาเลีย นอกจากคนในบังคับฝรั่งเศสแล้ว คนในบังคับของประเทศเหล่านี้ขึ้นศาลไทยธรรมดาทั้งหมด ส่วนคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น มีระเบียบดังนี้

๑. ชนชาวฝรั่งเศสขึ้นศาลต่างประเทศจนกระทั่งจะประกาศใช้ประมวลกฎหมายไทยทั้งหมด ต่อนั้นไปขึ้นศาลไทยธรรมดา แต่ทูตหรือ

กงสุลฝรั่งเศสยังมีสิทธิที่จะถอนคดีไปชำระเสียภายในกำหนดเวลา ๕ ปีนับตั้งแต่วันประกาศใช้ประมวลกฎหมายไทยทั้งหมด

๒. คนในบังคับหรืออารักขาฝรั่งเศสเชื้อชาติอาเซียจดทะเบียนก่อนวันที่ ๒๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๗ กับคนในบังคับหรืออารักขาฝรั่งเศสในมณฑลอุดรและอีสาน ไม่ว่าจะจดทะเบียนวันเดือนและปีใด ๆ ขึ้นศาลต่างประเทศจนกระทั่งจะประกาศให้ใช้ประมวลกฎหมายไทยทั้งหมด ต่อนั้นไปขึ้นศาลไทยธรรมดา และทูตหรือกงสุลฝรั่งเศสไม่มีสิทธิที่จะถอนคดีไปจากศาลไทยได้

๓. คนในบังคับหรืออารักขาฝรั่งเศสเชื้อชาติอาเซียจดทะเบียนภายหลังวันที่ ๒๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๗ กับคนในอารักขาฝรั่งเศสที่ไม่เป็นเชื้อชาติอาเซียขึ้นศาลไทยธรรมดาในเวลานี้ เช่นเดียวกับคนไทย คือทูตหรือกงสุลฝรั่งเศสไม่มีสิทธิที่จะถอนคดีไปจากศาลไทยได้

นิติบุคคล

นิติบุคคลเป็นบุคคลก็แต่โดยนิติสมมต จึงมีอำนาจการกระทำเฉพาะกิจการที่กำหนดจะทำขึ้น เช่นบริษัทไฟฟ้ามีอำนาจเฉพาะกิจการของบริษัทประเภทนี้ สมาคมรื่นเริงก็มีอำนาจเฉพาะกิจการของสมาคมและเนื่องจากนิติบุคคลในอาณาเขตต่าง ๆ กำเนิดขึ้นโดยอาศัยกฎหมายในอาณาเขต ในชั้นแรกจึงมีปัญหาว่า นิติบุคคลที่จัดตั้งขึ้นในประเทศหนึ่งประเทศใดจะพึงดำเนินกิจนอกอาณาเขตนั้นได้หรือไม่ เพราะประเทศที่จะอนุญาตให้ตั้งนิติบุคคลนั้นขึ้น ไม่มีอำนาจบังคับประเทศอื่นให้รับรู้นิติบุคคลนั้นได้ ที่จริงการที่นานาประเทศอนุญาตให้นิติบุคคลที่จัดตั้งขึ้นในประเทศอื่นดำเนินกิจในอาณาเขตนั้น ก็เนื่องจากอัธยาศัยไมตรีระหว่างประเทศ เพื่อเป็นประโยชน์แก่นิติบุคคลที่จัดตั้งขึ้นในอาณาเขตของตนด้วย

นิติบุคคลมีอยู่หลายประเภท คือ ประเทศเอกราช บริษัท หุ้นส่วน และสมาคม

ในส่วนประเทศเอกราชนั้น ถ้าเป็นประเทศที่นานาประเทศได้รับรองแล้ว ประเทศอื่นย่อมต้องรับรองสภาพบุคคล ถ้าศาลในอาณาเขตไม่แน่แก่ใจว่าประเทศที่เป็นคู่ความนั้น เป็นประเทศเอกราชที่นานาประเทศรับรองแล้วหรือไม่ ก็พึงสอบถามไปทางกระทรวงการต่างประเทศของตน ถ้ากระทรวงการต่างประเทศรับรองว่าเป็นประเทศเอกราชแล้ว ศาลก็ย่อมรับรองสภาพบุคคลของประเทศนั้น ๆ

ส่วนบริษัทสินค้าหรือสมาคมต่างประเทศนั้น ในสมัยนี้นานาประเทศย่อมรับรองสภาพบุคคลดุจกัน เพื่อป้องกันมิให้มีปัญหาเกิดขึ้น สัญญาการค้าขายมักจะมีบทบัญญัติกล่าวเจาะจงถึงการรับรองนี้ด้วย (สัญญาระหว่างสยามกับอิตาเลีย ฉบับลงวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ข้อ ๑๐ วรรค ๑ สัญญาทางการค้าขายกับอังกฤษ ฉบับลงวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ข้อ ๒๐ วรรค ๑)

การรับรองสภาพบุคคล แปลว่า อนุญาตให้ฟ้องร้องในศาลในฐานเป็นโจทก์หรือจำเลยได้ การรับรองสภาพบุคคลของบริษัทหรือสมาคมต่างประเทศโดยเฉพาะไม่แปลว่า บริษัทหรือสมาคมนั้นจะต้องมีอำนาจการกระทำดังที่บัญญัติไว้ในตราสารจัดตั้ง สภาพบุคคลกับอำนาจการกระทำมีลักษณะแยกออกจากกันได้ โดยเหตุที่กฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งบริษัทและสมาคมมีลักษณะผิดแผกกันในประเทศต่าง ๆ และประเทศเหล่านี้ต่างมีสิทธิที่จะออกบทกฎหมายได้ตามแต่จะเห็นสมควร บริษัทต่างประเทศที่คิดจะขยายการกระทำในอาณาเขต ก็ย่อมต้องอนุโลมตามบทกฎหมายในท้องที่ สำหรับการค้าขายบางชนิดที่พาดพิงถึงประโยชน์ ใหญ่ยิ่งของ

ประเทศ บางประเทศมักจะบังคับให้ได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ในอาณาเขตเสียก่อนจึงจะดำเนินการในอาณาเขตนั้นได้ (เช่นกฎหมายฝรั่งเศส ค.ศ. ๑๙๐๕ บังคับให้บริษัทประกันภัยต่างประเทศจดทะเบียนแก่เจ้าหน้าที่เช่นเดียวกับบริษัทฝรั่งเศส และการจดทะเบียนนั้นเจ้าหน้าที่จะไม่ยอมจดให้ก็ได้ และพระราชบัญญัติว่าด้วยการควบคุมกิจการค้าอันกระทบกระเทือนถึงความปลอดภัยและความผาสุกของสาธารณชน พ.ศ. ๒๔๗๑)

หลักเกณฑ์ว่าด้วยสัญชาติของบริษัทหรือสมาคมต่างประเทศ ในเวลาก่อนมหาสงครามอาศัย Siège Social หรืออาณาเขตที่บริษัทนั้นได้จัดตั้งขึ้น บริษัทที่จัดตั้งขึ้นในประเทศอังกฤษตามธรรมดามี Siège Social อยู่ในประเทศอังกฤษ นับว่าเป็นบริษัทอังกฤษ ไม่ว่าผู้มีหุ้นส่วนในบริษัทนี้จะมีสัญชาติอะไร เนื่องจากคนต่างด้าวในอาณาเขตต่าง ๆ ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับพลเมืองทีเดียว จึงเป็นที่ชักชวนให้คนต่างด้าวจัดตั้งเป็นบริษัทพื้นเมืองขึ้น เพื่อหลีกเลี่ยงข้อจำกัดที่บัญญัติไว้สำหรับคนต่างประเทศ เช่น สมมตว่าพลเมือง "ก" ไม่มีสิทธิที่จะซื้อขายที่ดินในเมือง "ข" เพราะกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์นั้นสงวนไว้ให้แก่พลเมืองเท่านั้น เพื่อหลีกเลี่ยงข้อจำกัดอันนี้ คนในเมือง "ก" มาจัดตั้งบริษัทขึ้นในเมือง "ข" มีสำนักใหญ่อยู่ในเมือง "ข" คือมีสัญชาติของเมือง "ข" บริษัทนั้นย่อมมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในเมือง "ข" ได้ในฐานเป็นบริษัทพื้นเมือง

ในระหว่างมหาสงครามนั้น มีบริษัทอังกฤษและฝรั่งเศสอยู่มากที่มีผู้ถือหุ้นเป็นชนชาวเยอรมัน ถ้าชนชาวเยอรมันมีหุ้นเป็นส่วนมากกับทั้งเป็นผู้ดำเนินการของบริษัทด้วยแล้ว กิจการของบริษัทก็ย่อมตกอยู่ในความควบคุมของชนชาวเยอรมัน เมื่อในมหาสงครามมีการห้ามการค้าขายกับชนชาติศัตรู การที่จะให้บริษัทที่อยู่ในความควบคุมของชนชาติศัตรูดำเนิน

การในฐานเป็นบริษัทพื้นเมืองนั้น ย่อมเป็นสิ่งอันไม่พึงปรารถนา ฉะนั้น ในประเทศอังกฤษกับฝรั่งเศสศาลจึงได้ตั้งหลักเกณฑ์ขึ้นใหม่ คือใช้หลักเกณฑ์ว่าด้วยความควบคุม ถ้าปรากฏว่า บริษัทที่ตั้งขึ้นในอาณาเขตตกอยู่ในความควบคุมของชนชาติศัตรู บริษัทนั้นก็นับเป็นบริษัทศัตรู ในประเทศอังกฤษ คดี Daimler Co. v. Continental Tyre & Rubber Co. Ltd. (1916. 2. A.C. 307) นับกันว่าเป็นคดีที่ศาลสูงสุด ในประเทศอังกฤษได้วางหลักไว้ว่า ลักษณะศัตรูย่อมอนุโลมตามลักษณะของผู้ที่ควบคุมบริษัทนั้น ความจริงคดีนั้นไม่ได้โต้แย้งกันในปัญหาข้อนี้แต่เป็นปัญหาที่ศาลได้อ้างอิงถึง ต่อมาคดีอื่น ๆ ก็เลยถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป The Polzeath (1916. P. 117) ปัญหามีว่าบริษัทตั้งขึ้นในประเทศอังกฤษ แต่ความควบคุมตกอยู่กับชนชาวเยอรมัน จะพึงมีกรรมสิทธิ์ในเรืออังกฤษได้หรือไม่ ศาลอุทธรณ์ในประเทศอังกฤษตัดสินว่าบริษัทนั้นไม่ใช่บริษัทอังกฤษ

ครั้นเมื่อมหาสงครามเสร็จสิ้นไปแล้ว ศาลในประเทศอังกฤษกับฝรั่งเศสก็ย่างจะกลับไปใช้หลักเดิม คือเอาสำนักใหญ่เป็นเกณฑ์ บริษัทที่ตั้งขึ้นในประเทศหนึ่งประเทศใดและมีสำนักใหญ่อยู่ในประเทศนั้นด้วยแล้วก็นับว่ามีสัญชาติของประเทศนั้น แต่ผลแห่งมหาสงครามทำให้เห็นชัดแจ้งว่ากฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งบริษัทในประเทศต่าง ๆ นั้นยังไม่มีบทบัญญัติเพียงพอที่จะป้องกันผลประโยชน์ของประเทศ ฉะนั้นในประเทศฝรั่งเศสจึงมีผู้เสนอร่างกฎหมายซึ่งประสงค์จะบังคับให้บริษัทที่จัดตั้งขึ้นในดินแดนฝรั่งเศส คือบริษัทฝรั่งเศส มีผู้จัดการเป็นคนฝรั่งเศสกับมีหุ้นฝรั่งเศสเป็นส่วนมาก

กฎหมายขัดกัน

อิสรภาพของประเทศมีอยู่สองประเภท คืออิสรภาพส่วนอาณาเขต หมายความถึงอิสรภาพครอบงำอาณาเขต ไม่ว่าคดีนั้นจะเกิดขึ้นระหว่างพลเมืองหรือคนต่างด้าว และอิสรภาพส่วนบุคคล หมายความถึงอิสรภาพครอบงำพลเมือง ไม่ว่าจะอยู่ในถิ่นที่อันใด

เมื่ออิสรภาพของประเทศมีอยู่สองประเภทดังนี้ ถ้ามีคดีเกิดขึ้นซึ่งมีลักษณะต่างประเทศปะปนอยู่ด้วยแล้ว ก็เป็นกรณีที่จะพึงเอากฎหมายของประเทศต่าง ๆ มาปรับใช้ได้ในคดีอันเดียวกัน เช่นคนไทยทำสัญญากับคนสัญชาติฝรั่งเศสในอาณาเขตอังกฤษ โดยเหตุที่สัญญานั้นได้ทำกันระหว่างคนไทยกับคนฝรั่งเศส ก็เป็นกรณีที่จะพึงใช้กฎหมายไทยหรือกฎหมายฝรั่งเศสได้ แต่เมื่อสัญญานั้นได้ทำขึ้นในอาณาเขตอังกฤษ ก็ย่อมมีลักษณะพาดพิงถึงกฎหมายอังกฤษด้วย ในคดีเช่นนี้ จะควรเอากฎหมายของประเทศไหนบังคับใช้ นี่แหละที่เรียกว่ากฎหมายขัดกัน ซึ่งแท้จริงหาแปลว่ากฎหมายของประเทศต่าง ๆ ขัดขืนต่อกันไม่ เพราะถ้าเช่นนั้นแล้วศาลในอาณาเขตก็ย่อมต้องอนุโลมตามกฎหมายในอาณาเขตเป็นนิตย์ ไม่พึงมีโอกาสใช้กฎหมายของประเทศอื่นได้

เนื่องจากลักษณะการปกครองในมัชฌิมสมัย นานาประเทศในชั้นแรกมักจะนิยมไปทางอิสรภาพส่วนอาณาเขต แต่ถ้าจะปฏิบัติให้เคร่งครัดตามนั้นแล้ว ก็ย่อมจะนำไปซึ่งความไม่สะดวกหลายประการ เป็นต้นทำให้ฐานะของบุคคลเป็นสิ่งที่ไม่มีลักษณะแน่นอน นายเสงกับนางสิงเป็นสามีภรรยากันในประเทศสยาม ถ้าจะถือเคร่งครัดว่ากฎหมายไทยมีอำนาจบังคับแต่เฉพาะในพระราชอาณาจักรเท่านั้นแล้ว เมื่อนายเสงและนางสิง

ออกไปนอกพระราชอาณาจักร เขาทั้งสองอาจไม่มีฐานะเป็นสามีภรรยากันก็ได้ ฉะนั้นในศตวรรษที่ ๑๓ แห่งคริสต์ศักราชจึงมีการขวนขวายที่จะให้กฎหมายว่าด้วยฐานะของบุคคลมีลักษณะแน่นอนขึ้น ในขณะนั้นในดินแดนอิตาเลียมีเมืองที่เจริญรุ่งเรืองเป็นอิสระในกิจการเมืองของตนอยู่หลายแห่ง เช่นเมืองโบโลนา ฟลอเรนซ์ มิลัน โมเดนา เป็นต้น เมืองต่าง ๆ มีกฎข้อบังคับเฉพาะบุคคลในดินแดนของตน สมัยนั้นเป็นสมัยที่กำลังนิยมใช้กฎหมายโรมัน ในประมวลกฎหมายที่เอมเปอร์เรอร์จัสติเนียนได้รวบรวมไว้นั้น มีบทบัญญัติบังคับให้บุคคลที่อยู่ในความปกครองของประเทศโรมันถือคริสต์ศาสนา บทบัญญัตินั้นตั้งต้นด้วยภาษาละตินว่า "Cunctos populos quos clementioe nostrae regit imperium in tale volumus religione versari......" ในการที่เอากฎหมายโรมันมาปรับใช้ในคดีความในอาณาเขตนั้น ได้มีนักนิติศาสตร์ทำหมายเหตุไว้ว่า "ฉะนั้น ถ้าคนชาวโบโลนาถูกฟ้องในเมืองโมเดนาแล้ว ก็ควรเอากฎเกณฑ์ของเมืองโบโลนามาปรับใช้ เพราะเขาไม่อยู่ใต้อำนาจครอบงำของเมืองโมเดนา" หมายเหตุที่ว่านี้ ภายหลังนักนิติศาสตร์ อิตาเลียนชื่อบาร์โตลัส (Bartolus 1314–1357) ได้ตีความให้มีนัยว่า ฐานะของบุคคลในอาณาเขตต่าง ๆ ย่อมจะติดตัวออกไปนอกอาณาเขตด้วย บาร์โตลัสแยกประเพณีออกเป็นสองประเภท คือประเพณีส่วนอาณาเขต หมายความถึงประเพณีที่ใช้ฉะเพาะในอาณาเขต และประเพณีส่วนบุคคล หมายความถึงประเพณีที่พึงใช้ตามตัวบุคคลออกไปนอกอาณาเขต ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๖ นักนิติศาสตร์ฝรั่งเศสชื่อดูมูลัง (Dumoulin) ได้ทำให้ความมุ่งหมายของบุคคลมีน้ำหนักขึ้น พึงลบล้างประเพณีที่มีอยู่ได้โดยอธิบายว่าประเพณีไม่มีอำนาจบังคับโดยลำพัง เป็นแต่แสดงความมุ่งหมายของบุคคลเท่านั้น ความ

มุ่งหมายจึงเป็นใหญ่กว่าประเพณี เช่นในการทำสัญญาเป็นต้น แต่ความเห็นของดูมูลังนั้น นักนิติศาสตร์ฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งชื่ออาจังเตร (Argentré) ไม่เห็นด้วย อาจังเตรเติมประเภทประเพณีขึ้นอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่าประเพณีผสม และถือว่าประเพณีย่อมมีอำนาจบังคับการกระทำในอาณาเขต ความมุ่งหมายของบุคคลจะเปลี่ยนแปลงประเพณีในอาณาเขตไม่ได้ ความเห็นของอาจังเตรนี้ในศตวรรษที่ ๑๗ ได้รับความนิยมขึ้นในประเทศฮอลันดาจนเกิดมีหลักเกณฑ์ในประเทศนั้นว่า ๑) กฎหมายในประเทศต่างๆ มีลักษณะเป็นการบังคับได้ก็แต่ในอาณาเขตของตนเท่านั้น ๒) เนื่องจากความอัธยาศัยไมตรีระหว่างประเทศ นานาประเทศย่อมอนุญาตให้กฎหมายของประเทศอื่นได้รับผลในอาณาเขต หากจะไม่ขัดกับผลประโยชน์ในท้องที่ ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๙ นักนิติศาสตร์เยอรมันชื่อสะวินนี (Savigny) ได้เป็นผู้ริเริ่มให้พิจารณาถึงลักษณะความในคดีต่าง ๆ แทนที่จะพิจารณาถึงอิสรภาพครอบงำบุคคลหรืออาณาเขต คือศาลย่อมต้องวินิจฉัยถึงตำบลที่นิติกรรมเกิดขึ้นด้วย ในส่วนฐานะของบุคคลก็อนุโลมตามกฎหมายของอาณาเขตที่บุคคลมีภูมิลำเนา ในส่วนสัญญาก็ควรจะเอากฎหมายของประเทศที่คู่ความได้ทำสัญญาในอาณาเขตใช้บังคับ

ในปัจจุบันสมัย หลักการในอาณาเขตต่าง ๆ พึงแยกออกเป็นสองสถาน

๑. กฎหมายในอาณาเขตมีอำนาจบังคับเฉพาะแต่ภายในอาณาเขต แต่โดยความอัธยาศัยไมตรีระหว่างประเทศ นานาประเทศมักจะรับรู้ซึ่งกฎหมายของประเทศอื่นในปัญหาบางชนิด หากจะไม่ขัดกับความสงบราบคาบของประชาชนในอาณาเขต ประเทศที่ใช้กฎหมายคอมมอนลอถือหลักตามนี้

๒. กฎหมายบัญญัติขึ้นเพื่อประโยชน์ของพลเมือง ฉะนั้น จึงย่อมติดตัวบุคคลออกไปนอกอาณาเขต เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องฐานะส่วนตัวของบุคคลแต่ในการรับใช้กฎหมายของประเทศอื่นนั้น ย่อมมีเงื่อนไขว่าการกระทำเช่นนั้น จะไม่เป็นการขัดกับความสงบราบคาบของประชาชนในอาณาเขตประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมายมักจะถือหลักตามนี้

หลักการทั้งสองนี้ แม้จะมีลักษณะผิดแผกกันมาก ในที่สุดก็มักมีผลคล้ายคลึงกันอยู่บ้าง ทั้งนี้ ก็เพราะในคดีต่าง ๆ ความมุ่งหมายของศาลก็ใคร่จะให้คู่ความได้รับความยุติธรรม เพื่อให้การเป็นไปเช่นนั้น ศาลในอาณาเขตต่าง ๆ ย่อมรับรู้ซึ่งสิทธิที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม หากการกระทำเช่นนั้นจะไม่ขัดกับระเบียบการในอาณาเขต

การรับรู้ซึ่งสิทธินอกอาณาเขต

กฎหมายขัดกันมีอยู่สองประเภท

๑. ในขณะเวลาที่จะทำนิติกรรมอันจะนำไปซึ่งกำเนิดของสิทธิ นายเสงชายไทยใคร่จะทำงานสมรสกับนางจานหญิงฝรั่งเศส นิติกรรมที่จะทำคือสมรสในที่นี้จะมีผลทำให้นายเสงกับนางจานเป็นสามีภริยากันตามกฎหมาย

๒. ในขณะเวลาที่ได้มีสิทธิเกิดขึ้นแล้ว และปัญหามีว่าสิทธินั้นจะมีผลเพียงไรนอกอาณาเขต นายเสงกับนางจานได้ทำงานสมรสเป็นสามีภรรยากันและภายหลังได้ทำการหย่ากันในกรุงสยาม นางจานใคร่จะทำงานสมรสใหม่ในประเทศฝรั่งเศส ปัญหาจึงมีว่า การหย่ากันที่ทำขึ้นในกรุงสยามนั้น ศาลฝรั่งเศสจะรับรู้เพียงไร

ในส่วนปัญหาประเภทที่สองนั้น พึงวางหลักการลงไปได้ว่า

สิทธิที่มีขึ้นโดยชอบธรรมในอาณาเขตต่าง ๆ นั้น ศาลย่อมรับรู้และมักบังคับให้มีผล และสิทธิที่มิได้มีขึ้นโดยชอบธรรมนั้น ศาลย่อมไม่บังคับให้มีผลหรือไม่รับรู้

"สิทธิที่ได้มีขึ้น"

หน้าที่ของศาลก็คือเพื่อดำเนินการให้สิทธิที่มีอยู่แล้วได้รับผล หาใช่จะให้สิทธิใหม่แก่โจทก์ไม่ เว้นไว้แต่สิทธิที่จำเป็นจริง ๆ สำหรับชดใช้ค่าเสียหาย หรือสำหรับรักษาสิทธิที่มีอยู่แล้ว ฉะนั้น เมื่อโจทก์ฟ้องจำเลยในคดีความใด ๆ โจทก์จำต้องพิสูจน์ว่าโจทก์ได้มีสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใดและจำเลยเป็นผู้ละเมิดสิทธิของโจทก์

อุทาหรณ์: นายจังฟ้องนายโจนในศาลไทย หาว่านายโจนได้เป็นหนี้นายจังที่กรุงปารีส นายจังจะต้องพิสูจน์ให้เป็นที่พอใจของศาลว่าตนมีสิทธิที่จะเรียกร้องเอาเงินจากนายโจนได้ คือในที่นี้ต้องพิสูจน์ว่า นายโจนเป็นหนี้นายจังจริงและตามกฎหมายฝรั่งเศส นายจังมีสิทธิที่จะเรียกร้องเงินรายนี้จากนายโจน

"โดยชอบธรรม"

สิทธิที่มีขึ้นนอกอาณาเขตนั้น ศาลจะรับรู้หรือบังคับให้มีผลก็เฉพาะแต่สิทธิที่ศาลเห็นว่าได้มีขึ้นโดยชอบธรรม ตามธรรมดาสิทธิที่มีขึ้นในอาณาเขตต่าง ๆ นั้น ศาลย่อมสันนิษฐานว่าเป็นสิทธิที่มีขึ้นโดยชอบธรรม จึงตกเป็นหน้าที่ของจำเลยที่จะพิสูจน์ว่าความจริงไม่เป็นดังนั้น สิทธิอาจไม่ได้มีขึ้นโดยชอบธรรมเพราะเหตุ ๓ ประการ

๑. บทกฎหมายในท้องที่ที่เอามาปรับใช้ในคดีความนั้นมีลักษณะ ultra vires คือนอกอำนาจที่ประเทศจะบัญญัติขึ้นได้ อาศัยหลักอิสรภาพ

ส่วนอาณาเขตนานาประเทศมีอำนาจออกบทบัญญัติบังคับคดีที่เกิดขึ้นในอาณาเขต คู่ความจะเป็นสัญชาติใดก็ตาม และอาศัยหลักอิสรภาพส่วนบุคคลนานาประเทศก็มีอำนาจออกบทบัญญัติบังคับพลเมืองของตน หากจะบังคับใช้ได้ก็แต่เมื่อพลเมืองได้กลับเข้ามาในอาณาเขต หรือถ้าอยู่นอกอาณาเขตเมื่อประเทศเจ้าของอาณาเขตยินยอมดังนั้น

อุทาหรณ์ ; กฎหมายอังกฤษว่าด้วยการแต่งงานนอกอาณาเขต ค.ศ. ๑๘๙๒ (Foreign Marriage Act 1892) อนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลอังกฤษเป็นผู้กระทำพิธีสมรสระหว่างคนสัญชาติอังกฤษ หรือระหว่างคนสัญชาติอังกฤษกับคนสัญชาติอื่น กฎหมายฝรั่งเศสไม่ยอมรับรู้สมรสระหว่างคนสัญชาติอังกฤษ กับคนสัญชาติฝรั่งเศสที่ทำขึ้นตามความในกฎหมายอังกฤษที่ว่านี้ คือถือหลักว่า คนสัญชาติฝรั่งเศสหากจะทำสมรสในดินแดนฝรั่งเศส จักต้องอนุโลมตามแบบพิธีฝรั่งเศส

๒. ศาลต่างประเทศในคดีเดิมได้ปฏิบัติการนอกเหนืออำนาจของตนมักมีอยู่เสมอ เพราะศาลในประเทศต่างๆ มักจะดำเนินการไปในทำนองขยายอำนาจของตน แต่จำกัดอำนาจของศาลต่างประเทศ

อุทาหรณ์ : นายสอคนไทยมีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยาม ทำงานสมรสกับนางสี นายสอไปเที่ยวที่สหปาลีรัฐอเมริกา และพักอยู่ที่กรุงนิวยอร์กสองสัปดาหะ ในระหว่างที่อยู่กรุงนิวยอร์กนั้น นายสอได้ยื่นคำร้องต่อศาลอเมริกันขอให้ศาลสั่งอย่าร้างกันระหว่างนายสอกับนางสี ศาลอเมริกันตัดสินให้เป็นไปตามคำร้องขอของนายสอ ศาลไทยอาจถือได้ว่า คำพิพากษาของศาลอเมริกันนี้ ไม่มีผลบังคับในพระราชอาณาจักร เพราะศาลอเมริกันไม่มีอำนาจพิจารณาคดี โดยที่นายสอไม่มีภูมิลำเนาอยู่ในสหปาลีรัฐอเมริกา ถ้าเช่นนั้นแล้ว สิทธิที่นายสอได้รับในที่นี้ ไม่เป็นสิทธิอันมีขึ้นโดยชอบธรรม

๓. ผู้ที่ได้รับสิทธิได้ปฏิบัติการไปในทางทุจริต และการกระทำทั้งนี้เป็นเหตุที่ทำให้คนผู้นั้นได้รับสิทธิที่จะร้องขอให้ศาลบังคับให้มีผล

นายแดงได้รับสิทธิที่จะเรียกร้องค่าเสียหายจากนายดำ โดยศาลอังกฤษได้ตัดสินไว้ดังนั้น แต่ถ้านายแดงได้ใช้กลฉ้อฉลชักจูงให้ศาลอังกฤษพิพากษาไปดังนั้นแล้ว ศาลไทยย่อมจะถือว่าสิทธิที่จะเรียกค่าเสียหายจากนายดำนั้น นายแดงมิได้รับมาโดยชอบธรรม

"รับรู้และบังคับให้มีผล"

การรับรู้และการบังคับให้มีผลมีลักษณะผิดแผกกัน ศาลย่อมรับรู้ซึ่งสิทธิในเมื่อศาลปฏิบัติการอันทำให้เห็นได้ว่าสิทธินั้นมีอยู่แล้ว นายสมิทชาติอังกฤษทำสมรสกับนางเจนที่เมืองปีนัง และเข้ามาในกรุงเทพฯ นายสมิทมีบุตรกับนางเจน การที่ศาลไทยรับว่าบุตรนั้นเป็นบุตรของนายสมิทและนางเจนโดยถูกต้องตามกฎหมาย ก็แปลว่าศาลไทยรับรู้ว่านายสมิทกับนางเจนได้ทำงานสมรสเป็นสามีภรรยากัน

ศาลบังคับซึ่งสิทธิเมื่อศาลยอมให้ผู้ที่อ้างสิทธิได้รับผลแห่งสิทธินั้น หรือให้ค่าเสียหายในเมื่อสิทธินั้นได้มีผู้อื่นมาเหยียบย่ำ

ตามนี้จะเห็นได้ว่า ศาลย่อมต้องรับรู้ซึ่งสิทธิที่ศาลบังคับ แต่หาต้องบังคับซึ่งสิทธิที่ศาลรับรู้ไม่ ตามธรรมดาศาลย่อมรับรู้ซึ่งสิทธิที่ได้เกิดขึ้นนอกอาณาเขต แต่สิทธิที่รับรู้นั้นศาลอาจจะไม่บังคับก็ได้ สมมตว่าศาลไทยยอมรับรู้ว่านายสอมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในประเทศฝรั่งเศส ทั้งนี้ไม่แปลว่าถ้ามีบุคคลเข้าไปเหยียบย่ำที่ดินนั้นแล้ว ศาลไทยจะบังคับให้นายสอได้รับที่ดินนั้นกลับคืนไป หรือให้ได้รับค่าเสียหายในการเหยียบย่ำนี้ไม่

ความสงบราบคาบของประชาชน

ความมุ่งหมายของรัฐบาลในอาณาเขตต่าง ๆ ก็เพื่อจะดำเนินการให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศ จึงจำต้องรักษาความมั่นคงและประเพณีการเมืองในอาณาเขต นานาประเทศย่อมไม่ยอมสละระเบียบประเพณีของตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ประเทศอื่น ฉะนั้น ในการที่ประเทศหนึ่งประเทศใดจะยอมรับใช้ หรือรับรู้ซึ่งกฎหมายของประเทศอื่นนั้น ย่อมมีข้อไขอยู่เป็นนิตย์ว่าการกระทำเช่นนั้นจะไม่ขัดกับความมั่นคง ศีลธรรมหรือการปกครองอันดีในอาณาเขต หลักการนี้แหละที่เรียกว่าหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชน ซึ่งแท้จริงเป็นอุบายสำหรับเอากฎหมายในอาณาเขตบังคับใช้คดีความที่มีลักษณะต่างประเทศ คู่กรณีจะเป็นคนสัญชาติใดก็ตาม

ประเทศที่ใช้หลักอิสรภาพส่วนอาณาเขตเป็นพื้น เช่นประเทศที่ใช้คอมมอนลอ ย่อมไม่ต้องอาศัยหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนนัก แต่ประเทศที่ใช้หลักอิสรภาพส่วนบุคคลเป็นพื้น เช่นประเทศทางคอนติเนนต์ ที่ถือว่าฐานะส่วนตัวของบุคคลควรจะเป็นไปตามกฎหมายแห่งชาติของตน ย่อมต้องอาศัยหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนเป็นส่วนมาก

เมื่อระเบียบประเพณีในอาณาเขตต่าง ๆ มีลักษณะผิดแผกกัน ความสงบราบคาบของประชาชนก็ย่อมมีนัยต่างกันอยู่เอง ในรัฐเวอร์จินเนียแห่งสหปาลีรัฐอเมริกา สมรสระหว่างคนผิวขาวกับคนผิวดำนับเป็นโมฆะ และผู้ที่ได้กระทำสมรสเช่นว่านี้ จักต้องมีโทษจำคุกระหว่างสองถึงห้าปี บทบัญญัติว่าด้วยสมรสระหว่างคนผิวขาวกับคนผิวดำนี้ นับว่าเป็นบทบัญญัติอันสำคัญเกี่ยวกับศีลธรรมอันดีของประชาชน เป็นบทบัญญัติที่พาด

พิงถึงความสงบราบคาบของประชาชนในรัฐเวอร์จินเนีย ฉะนั้น ถึงแม้ว่ากฎหมายแห่งประเทศของตนจะอนุญาตให้คนผิวขาวแต่งงานกับคนผิวดำก็ดี คนต่างด้าวจะทำสมรสในอาณาเขตเวอร์จินเนียโดยฝ่าฝืนบทบัญญัตินี้ไม่ได้ ส่วนประเทศสยามไม่มีข้อขีดขั้นในการที่คนผิวขาวจะทำสมรสกับคนผิวดำ ฉะนั้น คนชาวเวอร์จินเนีย จะทำสมรสประเภทนี้ในกรุงสยามก็พึงทำได้ และศาลไทยย่อมไม่รับรู้ซึ่งกฎหมายของรัฐเวอร์จินเนีย เพราะนับว่าเป็นการขัดกับความสงบราบคาบของประชาชนในกรุงสยาม

แต่หลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนในอาณาเขตนั้นเป็นสิ่งที่พลิกแพลงได้ตามกาลสมัย จะกำหนดลงไปให้ตายตัวไม่ได้ ทั้งนี้แล้วแต่นโยบายของประเทศ เช่นเมื่อประเทศสยามยังมีลักษณะทาสอยู่ในอาณาเขต การเป็นทาสเป็นสิ่งที่ชอบด้วยกฎหมาย และมีลักษณะพาดพิงถึงความมั่นคงของประเทศอยู่ในหลักว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชน แต่เมื่อบัดนี้ได้เลิกลักษณะทาสเสียแล้ว ถ้าบุคคลที่เป็นทาสในอาณาเขตที่ยังคงใช้ลักษณะทาสอยู่นั้นจะเข้ามาในพระราชอาณาจักร ศาลย่อมจะถือว่าบุคคลเช่นว่านี้มีเสรีภาพเต็มบริบูรณ์ เพราะลักษณะทาสเป็นประเพณีที่ขัดกับศีลธรรมอันดีของประชาชนในกรุงสยาม

ยิ่งกว่านั้น ในบางประเทศหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนอาจจะแตกต่างกันในประเทศเดียวกัน แล้วแต่ตำบลถิ่นที่ก็ได้ ประเทศอังกฤษถือหลักสมรสภรรยาเดียว ฉะนั้น ในกรุงอังกฤษโดยเฉพาะประเพณีมีภรรยาหลายคนในเวลาเดียวกัน เป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชน แต่ในอาณาเขตอินเดียของอังกฤษประเพณีที่ว่านี้เป็นประเพณีที่ถูกต้องตามกฎหมาย

เพราะเหตุที่ความสงบราบคาบของประชาชน มีลักษณะผิดแผกกันในอาณาเขตต่าง ๆ และพลิกแพลงได้ตามกาลสมัย ดังนั้น จึงจะกำหนดบทวิเคราะห์ระบุหลักการลงไปให้ตายตัวไม่ได้

ฐานะและความสามารถของบุคคล

ฐานะในที่นี้หมายความถึงบรรดาคุณสมบัติของบุคคลโดยนิตินัยอันเนื่องมาจากการเป็นไปต่าง ๆ เช่น กำเนิด อายุ สมรส เป็นต้น ผู้ซึ่งกำเนิดแต่บิดามารดาเป็นสามีภรรยากันตามกฎหมาย ก็มีฐานะเป็นบุตรโดยชอบด้วยกฎหมาย ผู้ที่ยังไม่มีอายุครบบริบูรณ์ก็นับว่ายังไม่บรรลุนิติภาวะ

ความสามารถหมายความถึงวงอำนาจที่จะใช้บรรดาสิทธิซึ่งย่อมมีอยู่แล้ว เช่นบุคคลย่อมมีสิทธิที่จะทำนิติกรรมใด ๆ แต่ถ้ายังไม่บรรลุนิติภาวะก็ย่อมไม่มีความสามารถที่จะทำได้โดยลำพัง คือไม่มีความสามารถเต็มบริบูรณ์

เพื่อความสะดวกในความผูกนิติสัมพันธ์ ย่อมเป็นสิ่งอันพึงปรารถนาที่จะให้บุคคลมีฐานะแน่นอน นานาประเทศจึงได้ถือหลักยอมรับรู้ฐานะส่วนตัวของบุคคลต่างประเทศ ในสมัยที่ได้เริ่มนิยมใช้หลักการอันนี้ ประเทศต่าง ๆ ยังไม่ได้รวบรวมบทกฎหมายในอาณาเขตให้เป็นระเบียบเดียวกันหมด เวลานั้นในประเทศเดียวกัน บทบัญญัติในอาณาเขตอาจจะมีลักษณะแตกต่างกันได้ แล้วแต่จารีตประเพณีในท้องถิ่น ทั้งนี้ ทำให้เกิดมีความนิยมใช้หลักภูมิลำเนา แปลว่าฐานะส่วนตัวของบุคคลนั้น ให้เป็นไปตามกฎหมายในอาณาเขตที่บุคคลผู้นั้นมีภูมิลำเนา ต่อมาประเทศฝรั่งเศสได้รวบรวมบทกฎหมายบัญญัติขึ้นเป็นประมวลมีลักษณะใช้ได้ทั่วทั้งอาณาเขต มาตรา ๓ ของประมวลกฎหมายนโปเลียน ค.ศ. ๑๘๐๓ บัญญัติว่า "กฎหมายว่าด้วย

ฐานะและความสามารถของบุคคลนั้นเป็นกฎหมายที่บังคับชนชาวฝรั่งเศส ถึงแม้จะมีเคหสถานอยู่ต่างประเทศ'' บทบัญญัตินี้ไม่กล่าวถึงฐานะของคนต่างด้าวในอาณาเขตฝรั่งเศส แต่ตามวิธีการที่ใช้กันอยู่นั้น ก็ถือหลักเช่นเดียวกัน คือฐานะของคนต่างด้าวในอาณาเขตฝรั่งเศสก็เป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลเหล่านั้นมีสัญชาติ ต่อมาประมวลกฎหมายออสเตรียนใน ค.ศ. ๑๘๑๑ มีบทบัญญัติเช่นเดียวกับประมวลกฎหมายฝรั่งเศส แต่ในส่วนคนต่างด้าวนั้น ประมวลกฎหมายออสเตรียนให้ถือหลักภูมิลำเนา ครั้นถึง ค.ศ. ๑๘๖๖ ประมวลกฎหมายอิตาเลียนบัญญัติว่า "ฐานะและความสามารถของบุคคลกับความเกี่ยวพันในครอบครัวนั้นย่อมเป็นไปตามกฎหมายของประเทศของตน"

หลักสัญชาตินี้นับวันเข้าก็ยิ่งจะได้รับความนิยมมากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมาย ส่วนประเทศที่ใช้คอมมอนลอนั้นเพราะเหตุที่ยังไม่มีระเบียบกฎหมายที่จะพึงใช้ได้ทั่วทั้งอาณาเขต จึงยังคงใช้หลักภูมิลำเนาอยู่ต่อไป

ในกรุงสยาม บัดนี้ได้เริ่มใช้ประมวลกฎหมายด้วยแล้ว เฉพาะเรื่องฐานะและความสามารถของบุคคลจึงนิยมใช้หลักสัญชาติ

แต่เมื่อประเทศที่ใช้คอมมอนลอกับประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมายถือหลักการผิดแผกกันดังนี้ สมมตว่ามีคดีเกิดขึ้นในประเทศที่ใช้หลักสัญชาติ แต่กฎหมายของประเทศที่บุคคลผู้นั้นมีสัญชาติใช้หลักภูมิลำเนาจะควรปฏิบัติอย่างใด ?

อุทาหรณ์: นายแฟรงก์ชนชาวอังกฤษมีภูมิลำเนาอยู่ในดินแดนอิตาเลียทำพินัยกรรมไว้ในดินแดนอิตาเลียเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ปัญหามีว่านายแฟรงก์มีความสามารถที่จะทำพินัยกรรมนั้นหรือไม่ ตามกฎหมายอิตาเลีย

บุคคลบรรลุนิติภาวะเมื่ออายุครบ ๑๙ ปีบริบูรณ์ ตามกฎหมายอังกฤษบุคคลบรรลุนิติภาวะเมื่ออายุครบ ๒๑ ปีบริบูรณ์ เมื่อศาลในประเทศอิตาเลียซึ่งเป็นประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมายใช้หลักสัญชาติเป็นเกณฑ์ ในที่นี้ศาลในประเทศอิตาเลียก็ย่อมตัดสินว่า ความสามารถของนายแฟรงก์นั้นต้องเป็นไปตามกฎหมายอังกฤษ เพราะนายแฟรงก์เป็นคนสัญชาติอังกฤษ

แต่ที่ว่าต้องเป็นไปตามกฎหมายอังกฤษนี้ จะควรถือว่าตามกฎหมายอังกฤษซึ่งกำหนดอายุที่บุคคลบรรลุนิติภาวะ หรือตามกฎหมายอังกฤษทั่วไป นับทั้งกฎหมายอังกฤษในเรื่องกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลด้วย ? ถ้าจะถือตามกฎหมายอังกฤษซึ่งกำหนดอายุที่บุคคลบรรลุนิติภาวะเท่านั้นแล้ว ในที่นี้ก็ต้องตัดสินว่านายแฟรงก์ไม่มีความสามารถทำนิติกรรม เพราะยังไม่มีอายุครบ ๒๑ ปีบริบูรณ์ แต่ถ้าจะถือตามกฎหมายอังกฤษทั่วไป นับทั้งกฎหมายอังกฤษในเรื่องกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลด้วยแล้ว ก็แปลว่ากฎหมายอังกฤษให้ใช้กฎหมายอิตาเลียเพราะนายแฟรงก์มีภูมิลำเนาอยู่ในดินแดนอิตาเลีย

การตีความให้ใช้กฎหมายของประเทศทั้งหมดรวมทั้งกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลในประเทศนั้นด้วยนั้น เรียกกันเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า renvoi คือแปลตรงตัวว่า ย้อนส่ง แต่ถ้าไม่จำกัดการอ้างกฎหมายของประเทศอื่นดังนี้แล้ว ก็เป็นอันอ้างกลับไปกลับมาไม่เป็นอันยุติกันได้

หลักนิยมที่ใช้กันอยู่ ณ บัดนี้ มักจะตีความให้อ้างกฎหมายของประเทศอื่นได้ทั่วทั้งหมด คือใช้วิธี renvoi แต่จำกัดเสียให้ยุติกันได้ ถ้ากฎหมายของประเทศอื่นย้อนส่งกลับคืนมายังกฎหมายของประเทศที่ชำระคดีแล้ว ศาลมักจะเอากฎหมายในอาณาเขตบังคับใช้โดยอ้างว่า เมื่อประเทศซึ่งบุคคลมีสัญชาติไม่สมัครใช้กฎหมายของตนแล้ว ก็ควรเอากฎหมายใน

อาณาเขตบังคับใช้ ประมวลกฎหมายเยอรมัน ค.ศ. ๑๙๐๐ ข้อ ๗ บัญญัติไว้ว่า ความสามารถของบุคคลนั้นให้พิจารณาตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลผู้นั้นมีสัญชาติ และข้อ ๒๗ บัญญัติไว้ต่อไปว่า ถ้ากฎหมายของประเทศที่บุคคลผู้นั้นมีสัญชาติบัญญัติให้ใช้กฎหมายเยอรมันแล้ว ก็ให้อนุโลมตามกฎหมายเยอรมัน ตามนี้เมื่อกฎหมายอังกฤษให้ใช้กฎหมายอิตาเลีย เพราะนายแฟรงก์มีภูมิลำเนาอยู่ในดินแดนอิตาเลีย ศาลอิตาเลียก็จะต้องพิจารณาความสามารถของนายแฟรงก์ตามกฎหมายอิตาเลีย เมื่อตามกฎหมายอิตาเลียบุคคลบรรลุนิติภาวะเมื่อมีอายุครบ ๑๙ ปีบริบูรณ์ ก็ต้องนับว่านายแฟรงก์ซึ่งมีอายุครบ ๒๐ ปี มีความสามารถที่จะทำพินัยกรรมได้

ประมวลกฎหมายเยอรมันมีบทบัญญัติว่าด้วยการย้อนส่งกลับคืนไปยังประเทศที่ชำระคดีเท่านั้น นักนิติศาสตร์เยอรมันชื่อ วอนบาร์ von Bar ยังได้ขยายความต่อไปกินถึงกรณีที่มีการย้อนส่งไปยังประเทศอื่น นายวอนบาร์ได้เสนอคำแนะนำต่อ Institute of International Law ในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๐๐ มีความดังนี้ :–

๑. ศาลในประเทศต่าง ๆ ควรจะอนุโลมตามบทกฎหมายของประเทศของตนว่าด้วยการใช้กฎหมายต่างประเทศ

๒. ถ้าไม่มีบทบัญญัติบังคับให้เป็นไปอย่างอื่นแล้ว อนุโลมตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล ศาลควรจะแสดงความเคารพต่อบทบัญญัติของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ ถ้ากฎหมายในประเทศนั้นไม่สมัครจะเอากฎหมายของตนบังคับใช้พลเมืองที่อยู่นอกอาณาเขต และประสงค์จะให้ใช้กฎหมายของประเทศที่พลเมืองของตนมีภูมิลำเนาหรือกฎหมายของประเทศที่ปัญหาเกิดขึ้นแล้ว ก็ควรจะปฏิบัติการตามนั้น

อุทาหรณ์ : นายแฟรงก์ชนชาวอังกฤษมีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงอิตาเลีย ทำพินัยกรรมเมื่อครบอายุ ๒๐ ปี ปัญหามีว่าพินัยกรรมนั้นจะใช้ได้หรือไม่ แม้คดีนี้เกิดขึ้นในกรุงอิตาเลีย ก็เป็นกรณีที่ประมวลกฎหมายเยอรมันบัญญัติไว้ แต่ถ้าคดีนี้เกิดขึ้นในประเทศกลางเช่นในกรุงสยามเป็นต้น ก็เป็นกรณีที่นายวอนบาร์ได้ทำข้อแนะนำเสนอไว้ คือเมื่อประเทศอังกฤษไม่สมัครจะใช้กฎหมายอังกฤษบังคับชนชาวอังกฤษในอาณาเขตต่างประเทศ และบัญญัติให้ใช้กฎหมายของประเทศที่ชนชาวอังกฤษมีภูมิลำเนาแล้ว ถ้านายแฟรงก์มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงอิตาเลีย ศาลก็ควรจะเอากฎหมายอิตาเลียบังคับใช้

หลักกฎหมายเยอรมันที่กล่าวนี้ได้รับความสนับสนุนจากอนุสัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๙๐๒ ฉบับว่าด้วยสมรส ข้อ ๑ แห่งอนุสัญญานั้นบัญญัติว่า ในการกระทำสมรสนั้น ให้ใช้กฎหมายของประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาติ เว้นไว้แต่กฎหมายนั้นจะบัญญัติให้ใช้กฎหมายของประเทศอื่น

บุคคลที่มีสัญชาติสองชาติในเวลาเดียวกัน

ศาลจำต้องตัดสินเสียก่อนว่า บุคคลผู้นั้นมีสัญชาติของประเทศไหน ความสามารถของบุคคลผู้นั้นจึงต้องเป็นไปตามกฎหมายของประเทศนั้น

บุคคลที่ไม่มีสัญชาติ

ในชั้นต้นต้องพิจารณาว่า บุคคลผู้นั้นมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศไหน ถ้าปรากฏว่ามีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศนั้น ๆ ก็ให้อนุโลมตามกฎหมายของประเทศนั้น แต่ถ้าไม่ปรากฏว่ามีภูมิลำเนาแน่นอนอยู่ในประเทศหนึ่งประเทศใดเลย ก็ต้องอนุโลมตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลผู้นั้นมีเคหสถาน

บุคคลที่แปลงชาติ

ถ้าบุคคลได้เปลี่ยนสัญชาติ จะมีผลพาดพิงถึงฐานะและความสามารถประการใด ฐานะและความสามารถของบุคคลผู้นั้น จะต้องเป็นไปตามกฎหมายของประเทศใหม่ นับตั้งแต่วันที่ตนได้แปลงชาติ สิทธิที่ได้รับก่อนการแปลงชาตินั้น ก็ยังคงใช้อยู่ต่อไป

อุทาหรณ์ :–

(๑) นายเสงกับนางจันคนไทยเป็นสามีภรรยากันถูกต้องตามกฎหมาย ต่อไปภายหลังนายเสงกับนางจันทำการอย่าร้างระหว่างกัน นายเสงกับนางจันแปลงชาติเป็นคนสัญชาติอิตาเลีย ตามกฎหมายอิตาเลียสามีภรรยาจะทำการอย่าร้างระหว่างกันไม่ได้ แต่เนื่องจากนายเสงกับนางจันได้หย่ากันก่อนแปลงชาติ นายเสงกับนางจันจึงคงมีฐานะเป็นบุคคลที่ได้หย่ากันแล้ว

(๒) นายเสงคนไทยอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์แปลงชาติเป็นคนสัญชาติฝรั่งเศส ตามกฎหมายฝรั่งเศสบุคคลบรรลุนิติภาวะเมื่อมีอายุครบ ๒๑ ปีบริบูรณ์ เนื่องจากนายเสงได้บรรลุนิติภาวะแล้วตามกฎหมายไทยในเวลาที่แปลงชาติเป็นคนสัญชาติฝรั่งเศส จึงต้องถือว่าเมื่อนายเสงได้แปลงชาติแล้ว นายเสงก็ยังคงเป็นบุคคลที่บรรลุนิติภาวะแล้ว ไม่ต้องคอยจนอายุครบ ๒๑ ปีบริบูรณ์ตามบทบัญญัติของกฎหมายฝรั่งเศส

แต่การรับใช้บทกฎหมายต่างประเทศนั้น ย่อมมีเงื่อนไขว่าจะไม่ขัดกับความสงบราบคาบหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ถ้าบทบัญญัติของกฎหมายต่างประเทศในเรื่องฐานะและความสามารถของบุคคล มีข้อความขัดกับความสงบราบคาบหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนแล้ว ศาลในอาณาเขตก็ไม่ยอมปฏิบัติการตามนั้น

อุทาหรณ์ :

(๑) กรุงสยามย่อมจะไม่รับรู้ลักษณะทาสในพระราชอาณาจักร

(๒) ประเทศอังกฤษไม่รับรู้บุคคลที่ศาลต่างประเทศพิพากษาให้เป็นผู้เสมือนไร้ความสามารถในฐานเป็นคนมีความประพฤติสุรุ่ยสุร่ายเสเพลเป็นอาจิณ

นอกจากข้อไขว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนแล้ว บางประเทศถือหลักสัญชาติอย่างเคร่งครัด เช่นประเทศอิตาเลียและปอร์ตุเกส ถ้าคนต่างด้าวที่ทำสัญญากับคนพื้นเมืองไม่มีความสามารถที่จะทำสัญญานั้นตามกฎหมายแห่งชาติของตนแล้ว สัญญานั้นก็นับว่าไม่สมบูรณ์ แต่ในส่วนความสามารถที่จะทำสัญญานั้นประเทศฝรั่งเศสถือหลักการว่า ความสามารถของคนต่างด้าวที่ได้ทำสัญญากับชนชาวฝรั่งเศส แม้จะเอากฎหมายแห่งชาติของตนบังคับใช้ ก็ย่อมจะต้องใช้โดยมีข้อจำกัด มิฉะนั้นจะมีความเข้าใจผิดเป็นนิตย์ มีผลเสียหายแก่ชนชาวฝรั่งเศส เพราะที่จะให้ชนชาวฝรั่งเศสคอยสืบสวนความสามารถของคนต่างด้าวทั่วไปนั้นเป็นสิ่งอันยากลำบาก ด้วยเหตุนี้ถ้าชนชาวฝรั่งเศสทำสัญญากับคนต่างด้าว และกระทำไปโดยสุจริตโดยไม่รู้ว่าคนผู้นั้นไม่มีความสามารถตามกฎหมายแห่งชาติของตนแล้ว สัญญานั้นนับว่าสมบูรณ์ ในเรื่องความสามารถที่จะทำสัญญา กฎหมายเยอรมันถือหลักการว่า ถ้ากฎหมายของประเทศที่คนต่างด้าวมีสัญชาติขัดกับกฎหมายเยอรมันแล้ว ให้ตีความไปตามนัยที่จะให้ความสมบูรณ์แก่สัญญา หลักการนี้ย่อมเป็นอุบายที่จะเอากฎหมายในอาณาเขตบังคับใช้ ประเทศในทวีปยุโรปมักจะนิยมถือหลักการตามนี้ ศาลไทยก็คงจะถือหลักเช่นเดียวกัน

สมรส

สมรสเป็นนิติกรรมอันสำคัญยิ่ง แม้จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับสัญญา ก็มีผลต่างกันมาก พาดพิงถึงศีลธรรมอันดีของประชาชนกับความสุขความเจริญของครอบครัว ทั้งนี้ทำให้มีกฎเกณฑ์ผิดแผกกันในอาณาเขตต่าง ๆ

สมรสที่จะสมบูรณ์ย่อมต้องประกอบด้วยข้อความ ๒ ประการ คือ

(๑) ชายหญิงต้องมีความสามารถทั้งสองฝ่ายที่จะทำสมรสระหว่างกัน

(๒) สมรสนั้นต้องทำตามแบบพิธีที่ชอบด้วยกฎหมาย

ความสามารถ

อนุโลมตามหลักสัญชาติ ความสามารถของผู้ที่ใคร่จะทำสมรส ต้องเป็นไปตามกฎหมายแห่งชาติของตน

ความสามารถในที่นี้มีนัยต่างกันกับความสามารถที่จะทำสัญญา เพื่อรักษาความมั่นคงของครอบครัวและศีลธรรมอันดีของประชาชน นานาประเทศมักจะกำหนดข้อจำกัดในส่วนความสามารถของบุคคล

อายุ

อายุที่บุคคลจะพึงยินยอมทำสมรสระหว่างกันนั้น มีกำหนดผิดแผกกันในอาณาเขตต่าง ๆ บุคคลในประเทศร้อนย่อมบรรลุถึงซึ่งความเป็นหนุ่มเร็วกว่าบุคคลในประเทศหนาว ฉะนั้น อายุที่บุคคลจะพึงยินยอมทำสมรสระหว่างกันจึงมักจะมีกำหนดในประเทศหนาวสูงกว่าในประเทศร้อน ประมวลกฎหมายอาชญามาตรา ๒๔๔ ห้ามไม่ให้ชายอยู่กินกับหญิงอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี ตามนี้หญิงไทยจะทำสมรสอยู่กินกับชายก่อนอายุครบ ๑๒ ปีไม่ได้

ประเทศอูรูเกวมีกำหนดอายุเช่นเดียวกัน กฎหมายอังกฤษลงโทษชายที่อยู่กินกับหญิงอายุต่ำกว่า ๑๖ ปี ในสหปาลีรัฐอเมริกามี ๑๓ รัฐที่กำหนดให้หญิงพึงยินยอมทำสมรสได้เมื่ออายุครบ ๑๖ ปีบริบูรณ์ ประเทศเนเดร์ลันด์ถือกำหนดอายุ ๑๖ ปีดุจกัน ในกรณีที่ชายหญิงยังไม่มีอายุพอที่จะยินยอมทำสมรสได้แล้ว สมรสถ้าทำขึ้นก็ย่อมไม่สมบูรณ์

อุทาหรณ์ : หญิงฮอลันดาอายุ ๑๕ ปีจะทำสมรสในกรุงสยามไม่ได้ เพราะยังไม่มีความสามารถที่จะทำสมรสตามกฎหมายแห่งชาติของตน แต่ถ้ากำหนดอายุของกฎหมายต่างประเทศต่ำกว่ากำหนดอายุในอาณาเขต ศาลในอาณาเขตย่อมจะถือว่าสมรสนั้นไม่สมบูรณ์ เพราะจะเป็นการขัดกับความสงบราบคาบของประชาชนในอาณาเขต เช่นถ้าตามกฎหมายต่างประเทศกำหนดอายุสำหรับหญิงที่จะยินยอมทำสมรสมีเพียงแต่ ๑๑ ปี หญิงชาตินั้นแม้จะมีความสามารถตามกฎหมายแห่งชาติของตน ก็ย่อมไม่พึงทำสมรสในกรุงสยามได้

แต่ถึงแม้จะกำหนดอายุที่บุคคลพึงยินยอมทำสมรสระหว่างกันต่ำกว่าอายุที่บุคคลบรรลุนิติภาวะก็ดี แต่ตามธรรมดา บุคคลที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะมักจะต้องได้รับอนุญาตจากผู้แทนโดยชอบธรรมเสียก่อน จึงจะทำสมรสได้ ในบางประเทศแม้บุคคลจะบรรลุนิติภาวะแล้วก็ดี ยังจะต้องได้รับอนุมัติจากบิดามารดาเสียก่อน จึงจะทำสมรสได้ เช่นกฎหมายอิตาเลียบัญญัติให้บุคคลบรรลุนิติภาวะเมื่ออายุครบ ๑๙ ปีบริบูรณ์ แต่ชายผู้มีอายุต่ำกว่า ๒๕ ปี และหญิงที่มีอายุต่ำกว่า ๒๑ ปี ต้องได้รับอนุมัติของบิดามารดาจึงจะทำสมรสได้ ความอนุมัตินี้ที่จริงเป็นส่วนหนึ่งของความสามารถของบุคคล นานาประเทศก็มักจะถือหลักเช่นนั้น เว้นแต่กฎหมายอังกฤษซึ่งถือว่า ความอนุมัติเป็นส่วนหนึ่งของแบบพิธี ฉะนั้น ถ้ากฎหมายใน

อาณาเขตไม่บังคับให้ต้องได้รับความอนุมัติของผู้อื่นแล้ว ความอนุมัตินั้นไม่จำเป็นต้องมี

ข้อขีดขั้นระหว่างญาติพี่น้อง

นานาประเทศมักจะวางข้อขีดขั้นห้ามสมรสระหว่างญาติที่ใกล้ชิดกันนักเช่นสมรสระหว่างพี่น้อง ย่อมเป็นข้อห้ามอันมีปรากฏทั่วไปไม่ว่าจะเป็นพี่น้องร่วมท้องกันหรือไม่ แต่ข้อขีดขั้นย่อมมีกำหนดผิดแผกกันในอาณาเขตต่าง ๆ ในประเทศปอร์ตุเกส ลูกพี่ลูกน้อง (first cousins) จะทำสมรสระหว่างกันไม่ได้ แต่ในประเทศอังกฤษหรือในประเทศสยามบุคคลประเภทนี้พึงทำสมรสระหว่างกันได้ ตามกฎหมายอังกฤษบุคคลชั้นอาจะทำสมรสกับหลานของตนหรือหลานของภรรยาของตนไม่ได้ กฎหมายฝรั่งเศสและสวิตเซอร์แลนด์ห้ามสมรสระหว่างอากับหลานดุจกัน กฎหมายไทยไม่มีบทบัญญัติเช่นนั้น อนุโลมตามหลักสัญชาตินายสมิทคนสัญชาติอังกฤษย่อมไม่มีความสามารถที่จะทำสมรสกับนางสาวเมรี่หลานของตน ส่วนนายดำคนไทยอาจจะทำสมรสกับนางสาวแดงหลานของตนได้ แต่ถ้าสมรสนั้นจะทำในกรุงอังกฤษ ศาลอังกฤษอาจจะถือว่าสมรสนั้นไม่สมบูรณ์ก็ได้ เพราะจะเป็นการขัดกับความสงบราบคาบของประชาชนในกรุงอังกฤษ

ภรรยามีชู้

ในกรณีที่ภรรยามีชู้และศาลตัดสินให้อย่าร้างกันนั้น กฎหมายฝรั่งเศสห้ามมิให้ฝ่ายหญิงทำสมรสกับชายที่เป็นชู้ แต่กฎหมายอังกฤษไม่มีบทบัญญัติเช่นนั้น กลับถือตรงกันข้ามว่า ชายชู้ควรจะทำสมรสกับหญิงที่ต้องหาว่ามีชู้

ข้อห้ามในกระบวนนี้เป็นข้อห้ามเกี่ยวกับความสงบราบคาบของประชาชน ฉะนั้น ถ้ากฎหมายในอาณาเขตมีข้อห้ามเช่นว่านี้ แต่กฎหมายแห่งชาติของผู้ที่จะทำสมรสไม่มีบัญญัติดังนั้น สมรสที่ทำขึ้นย่อมไม่สมบูรณ์

ข้อห้ามเกี่ยวกับการศาสนา

ข้อห้ามเกี่ยวกับการศาสนามีอยู่หลายประการ เช่นกฎหมายออสเตรียนห้ามสมรสระหว่างผู้ที่ถือคริสต์ศาสนากับผู้ที่ไม่ถือคริสต์ศาสนา และกฎหมายเซอรเบียห้ามสมรสระหว่างพวกคริสตังกับพวกจู (Jew) อนุสัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๙๐๒ ว่าด้วยสมรส บัญญัติไว้ว่ากฎหมายในท้องที่อาจจะอนุญาตให้คนต่างด้าวทำสมรสระหว่างกัน ถึงแม้ว่ากฎหมายแห่งชาติของตนจะมีข้อห้ามสมรสนั้น หากว่าข้อห้ามนั้นมีลักษณะเกี่ยวกับการศาสนา ตามนี้พระกาโตลิกจะทำสมรสกับหญิงสาวในกรุงอังกฤษก็ได้ แต่เมื่อในกรุงสยามศาสนาเราไม่ยอมให้พระไทยทำสมรสกับสตรี ฐานะของพระกาโตลิกก็ไม่น่าจะขัดกับความสงบราบคาบของประชาชนในกรุงสยาม แต่ถ้าชาวออสเตรียนผู้ถือคริสต์ศาสนา อยากจะมาทำสมรสกับคนไทยในพระราชอาณาจักรแล้ว กฎหมายไทยย่อมจะไม่รับรู้บทบัญญัติของกฎหมายออสเตรียนซึ่งห้ามสมรสระหว่างบุคคลต่างศาสนา

ข้อห้ามระหว่างคนผิวขาวกับคนผิวดำ

กฎหมายในบางรัฐในสหปาลีรัฐอเมริกา เช่นรัฐเวอร์จินเนียเป็นต้น มีข้อห้ามเช่นนี้ กฎหมายไทยย่อมไม่รับรู้บทบัญญัติที่ว่านี้

แบบพิธี

คนต่างด้าวในอาณาเขตต่างๆ พึงทำสมรสโดยใช้แบบพิธีที่กฎหมายในท้องที่กำหนดไว้ หรือแบบพิธีแห่งชาติของตนต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลแห่งชาติของตน

อนุโลมตามหลักกฎหมายที่ว่านิติกรรมที่ทำขึ้นย่อมต้องกระทำให้ถูกต้องตามกฎหมายในท้องที่ locus regit actum ซึ่งแปลตรงตัวว่าท้องที่บังคับนิติกรรม สมรสที่ทำขึ้นถูกต้องตามแบบพิธีที่กฎหมายในท้องที่กำหนดไว้ย่อมเป็นสมรสที่สมบูรณ์ แต่แบบพิธีสมรสพึงแยกออกเป็นสองประเภท คือแบบพิธีที่ไม่มีส่วนพาดพิงถึงการศาสนา และแบบพิธีที่มีส่วนพาดพิงถึงการศาสนา เมื่อหลักการว่าด้วยแบบพิธีมีลักษณะผิดแผกกันดังนี้ จำจะต้องพิจารณาว่าสมรสที่ทำขึ้นถูกต้องตามแบบพิธีในท้องที่และนับว่าสมบูรณ์ในอาณาเขตนั้น จะมีผลเป็นอันสมบูรณ์ในประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาติหรือในประเทศอื่น ๆ ด้วยหรือไม่

ประเทศที่ถือว่าสมรสไม่มีส่วนพาดพิงถึงการศาสนา

ประเทศที่ถือหลักการดังนี้ เป็นต้น ประเทศฝรั่งเศส เยอรมัน เนเดร์ลันด์ อิตาเลีย สวิตเซอร์แลนด์ ย่อมถือว่าสมรสที่คนพื้นเมืองของตนได้ทำขึ้นนอกอาณาเขตถูกต้องตามแบบพิธีในท้องที่ ย่อมเป็นสมรสอันสมบูรณ์ ทั้งนี้ไม่ว่าแบบพิธีนั้นจะเป็นแบบพิธีที่มีส่วนพาดพิงถึงการศาสนาหรือไม่ ตามนี้สมรสที่ชนชาวฝรั่งเศสกระทำขึ้นในประเทศสเปญโดยใช้แบบพิธีสเปญซึ่งมีส่วนพาดพิงถึงการศาสนา ย่อมเป็นสมรสอันสมบูรณ์ในอาณาเขตฝรั่งเศส

บางประเทศถือหลักว่า สมรสจะต้องทำกันเป็นการเปิดเผย ถ้าแบบพิธีในท้องที่มีลักษณะเป็นการเปิดเผยด้วยแล้ว สมรสที่ทำขึ้นตามแบบพิธีนั้น ย่อมมีผลเป็นสมรสอันสมบูรณ์ในประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาติ แต่ถ้าแบบพิธีในท้องที่ไม่มีลักษณะเป็นการเปิดเผย เช่นถือว่าบุคคลพึงเป็นสามีภรรยากันด้วยความยินยอมระหว่างกันเท่านั้นแล้ว สมรสที่ทำขึ้นเช่นนั้นย่อมไม่มีผลเป็นสมรสที่สมบูรณ์ในประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาติ

นอกจากกำหนดให้ทำสมรสกันเป็นการเปิดเผยแล้ว บางประเทศยังมีบทบัญญัติบังคับให้พลเมืองของตนประกาศโฆษณาสมรสที่ดำริจะทำขึ้น ณ ต่างประเทศให้ประชาชนในอาณาเขตของตนทราบล่วงหน้าเสียก่อน ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีส่วนได้เสียเสนอข้อขัดข้อง กฎหมายฝรั่งเศส เบลเยี่ยม อิตาเลียน ฮอลันดา ฮังการี สเวเดน ถือหลักการตามนี้ บางทีบทบัญญัตินี้อาจจะไม่ขัดกับกฎหมายท้องที่ เช่นตามกฎหมายสเปญ คนต่างด้าวที่อยู่ในอาณาเขตไม่เกินกว่า ๒ ปี ถ้าใคร่จะทำสมรสจำต้องนำหลักฐานมาแสดงว่าได้จัดการประกาศโฆษณาการที่จะทำการสมรสนั้นในประเทศของตนแล้ว

สมมตว่าคนฝรั่งเศสมากระทำสมรสถูกต้องตามแบบพิธีไทย แต่มิได้ประกาศโฆษณาการที่จะทำสมรสนั้นในอาณาเขตฝรั่งเศส สมรสนั้นเป็นอันสมบูรณ์ในพระราชอาณาจักร แต่ย่อมไม่สมบูรณ์ในประเทศฝรั่งเศส อนุสัญญากรุงเฮกข้อ ๕ วรรค ๓ บัญญัติว่า สมรสที่ทำขึ้นโดยไม่ได้มีประกาศแจ้งความตามกฎหมายของประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาตินั้น จะเป็นโมฆะก็แต่เฉพาะในประเทศที่สมรสนั้นได้ฝ่าฝืนบทบัญญัติ

ประเทศที่ถือว่าสมรสมีส่วนพาดพิงถึงการศาสนา

บางประเทศย่อมรับรู้สมรสที่พลเมืองของตนได้ทำขึ้นนอกอาณาเขตตามแบบพิธีในท้องที่ ไม่ว่าแบบพิธีนั้นจะมีลักษณะพาดพิงถึงการศาสนาหรือไม่ เช่นประเทศอาร์เยนไตน

บางประเทศไม่ยอมรับรู้สมรสที่พลเมืองของตนได้ทำขึ้นนอกอาณาเขต เว้นไว้แต่จะได้กระทำพิธีต่อหน้าพระตามกฎหมายของตนด้วย เช่นประเทศกรีก เซอร์เบีย บุลกาเรีย เป็นต้น อนุสัญญากรุงเฮก ข้อ ๕

วรรค ๒ บัญญัติว่า ประเทศที่กฎหมายของตนบังคับให้มีพิธีในทางศาสนาพึงไม่รับรู้สมรสที่พลเมืองของตนได้ทำขึ้นนอกอาณาเขต โดยไม่มีพิธีเช่นนั้น

สมรสต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุล

นอกจากแบบพิธีที่กำหนดไว้ในท้องถิ่นแล้ว คนต่างด้าวอาจจะทำสมรสกันตามแบบพิธีแห่งประเทศของตนต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลที่มีหน้าที่

ตามหลักนิยมที่ใช้กันอยู่นั้น นานาประเทศมักจะอนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลเป็นผู้กระทำพิธีสมรสระหว่างพลเมืองของตน ประเทศที่ไม่อนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลของตนกระทำพิธีสมรสดังกล่าวนี้มี คือประเทศออสเตรียและสหปาลีรัฐอเมริกา ส่วนประเทศที่ถือว่าสมรสมีลักษณะพาดพิงถึงการศาสนา เช่น กรีก เซอร์เบีย และบุลกาเรีย ย่อมจะให้อนุญาตเช่นนั้นไม่ได้ เพราะสมรสจะต้องทำต่อหน้าพระในศาสนาของเขา

ถ้าจะถือเคร่งครัดตามหลักการแล้ว เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลจะพึงได้รับอนุญาตให้กระทำพิธีสมรสก็แต่เฉพาะในกรณีที่คู่สมรสเป็นคนพื้นเมืองของตนทั้งสองฝ่าย เพราะประเทศหนึ่งประเทศใดจะให้สิทธิแก่เจ้าพนักงานของตนครอบงำคนต่างด้าวนอกอาณาเขตไม่ได้ แต่เพื่อความสะดวกแก่บุคคล บางประเทศมักจะอนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลกระทำพิธีสมรสในเมื่อคู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นคนพื้นเมืองของตน ประเทศอังกฤษ เยอรมัน สวิตเซอร์แลนด์ ถือหลักการดังกล่าวนี้ ประเทศฝรั่งเศสอนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลฝรั่งเศสกระทำพิธีสมรสระหว่างชายฝรั่งเศสกับหญิงต่างชาติในอาณาเขตต่างประเทศ ซึ่งประธานาธิบดี

แห่งเรปุบลิคฝรั่งเศสจะได้กำหนดไว้ กฎหมายลงวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๐๑ อนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลฝรั่งเศส กระทำพิธีสมรสประเภทนี้ได้ในกรุงสยาม

แต่การขยายอำนาจเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลให้กระทำพิธีสมรสได้ระหว่างคนพื้นเมืองกับคนต่างสัญชาตินั้น ก็ย่อมต้องอาศัยความยินยอมของประเทศเจ้าของอาณาเขต ในกระบวนนี้อนุสัญญากรุงเฮกข้อ ๖ บัญญัติไว้ว่าในส่วนแบบพิธีสมรสที่ทำขึ้นต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลตามกฎหมายแห่งประเทศของเขาย่อมเป็นสมรสอันสมบูรณ์ หากว่าประเทศเจ้าของอาณาเขตไม่ขัดข้อง ถ้าผู้ที่จะทำสมรสเป็นคนพื้นเมืองของตนแล้วประเทศเจ้าของอาณาเขตย่อมจะไม่อนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลต่างประเทศกระทำพิธีสมรสดังว่านั้น เช่นสมรสระหว่างชาวฝรั่งเศสกับชาวอังกฤษที่ทำต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลอังกฤษในอาณาเขตฝรั่งเศสนั้นศาลฝรั่งเศสย่อมจะไม่รับรู้ว่าเป็นสมรสที่สมบูรณ์ แต่ถ้าผู้ที่จะทำสมรสระหว่างกันเป็นคนต่างด้าวทั้งสองฝ่าย และฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นคนพื้นเมืองของประเทศที่เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลเป็นผู้แทนประเทศ เจ้าของอาณาเขตอาจจะอนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลนั้นกระทำพิธีสมรสก็ได้ แต่ทั้งนี้ถ้ากฎหมายของประเทศของคู่สมรสอีกฝ่ายหนึ่งไม่รับรู้สมรสเช่นนี้แล้วสมรสนั้นก็ย่อมไม่สมบูรณ์ในประเทศนั้น

สมรสต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลมีข้อไขผิดแผกกันกับสมรสตามแบบพิธีที่กฎหมายท้องถิ่นกำหนดไว้ คือเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลนั้นเมื่อเป็นข้าราชการแห่งประเทศของตน จำจะต้องปฏิบัติการให้ถูกต้องตามกฎหมายแห่งประเทศของตนทุกประการ รวมทั้งบทบัญญัติที่มีส่วนพาดพิงถึงการศาสนาด้วย ตามนี้พระไทยจะทำสมรสต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือ

กงสุลสยามในอาณาเขตต่างประเทศไม่ได้ กฎหมายในท้องถิ่นจะห้ามสมรสประเภทนั้นหรือไม่ก็ตาม

ในส่วนสมรสต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลนั้น กฎหมายไทยไม่มีบทบัญญัติไว้โดยเจาะจงประการใด แต่เมื่อกฎหมายไทยถือว่าบุคคลพึงเป็นสามีภรรยากันโดยยินยอมกันเท่านั้น และไม่บังคับให้มีแบบพิธีประการใดแล้ว สมรสที่คนต่างด้าวได้ทำต่อหน้าเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลของตนก็ย่อมเป็นสมรสที่สมบูรณ์ พระราชบัญญัติว่าด้วยสมรสของคนต่างด้าว พ.ศ. ๒๔๔๑ (Marriage Act 9 Jan. 1898) เป็นแต่ชี้ทางที่คนต่างด้าวจะพึงประกอบหลักฐานพิสูจน์สมรส ส่วนกงสุลไทยไม่ได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่กระทำสมรสระหว่างคนไทยนอกพระราชอาณาจักร อัครราชทูตสยามก็ไม่ได้รับมอบหมายหน้าที่ในกระบวนนี้ด้วย แต่เมื่อเป็นผู้แทนรัฐบาลสยามในกิจการทั่วไปแล้ว จึงเห็นว่าศาลไทยควรจะรับรองสมรสที่คนไทยทั้งฝ่ายชายฝ่ายหญิงได้ทำต่อหน้าทูตสยามถูกต้องตามกฎหมายไทย

ผลของการสมรส

ความเกี่ยวพันเฉพาะตัวสามีภรรยา

คนต่างด้าวสองคนทำงานสมรสในกรุงสยามและมีเคหสถานอยู่ในพระราชอาณาจักร ผลของการสมรสนี้จะควรเป็นไปตามกฎหมายของประเทศไหน ? เมื่อสมรสพึงนับว่าเป็นสัญญาชนิดหนึ่ง ก็อาจจะชักชวนให้เห็นว่าผลของสมรสควรจะเป็นไปตามใจสมัครของคู่กรณี แต่สมรสเป็นสัญญาที่มีลักษณะผิดแผกกับสัญญาอย่างอื่น เพราะพาดพิงถึงความมั่นคงของครอบครัว และความสงบราบคาบของประชาชน ฉะนั้นจึงจำต้องมีข้อจำกัดในการกระทำของบุคคล ประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมาย

ย่อมมีบทบัญญัติให้ผลในส่วนความเกี่ยวพันเฉพาะตัวสามีภรรยานั้นเป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาติ หากมีเงื่อนไขไว้ว่า การใช้กฎหมายต่างประเทศจะไม่ขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน อนุสัญญากรุงเฮกฉบับลงวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ มีบทบัญญัติดังนี้ ตามธรรมดาเมื่อบุคคลได้ทำสมรสระหว่างกันแล้ว ภรรยามักจะเปลี่ยนสัญชาติตามสามี แต่ในกรณีพิเศษที่ภรรยาไม่เปลี่ยนสัญชาติตามสามีนั้น ความเกี่ยวพันเฉพาะตัวสามีภรรยาก็ควรจะเป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติด้วย เพราะสามีมีหน้าที่รับผิดชอบมากกว่าภรรยาและเป็นหัวหน้าแห่งครอบครัว

ทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา

ผลของการสมรสในกระบวนนี้ย่อมเป็นไป ตามความประสงค์ของคู่สมรส คือสามีภรรยาพึงตกลงระหว่างกันได้ว่า ทรัพย์สินระหว่างกันนั้นจะให้เอากฎหมายของประเทศไหนบังคับใช้

กรณีที่มีสัญญาระหว่างกัน

ชาวฝรั่งเศสสองคนทำสัญญาระหว่างกันว่าในส่วนทรัพย์สินนั้นให้เอากฎหมายฝรั่งเศสบังคับใช้ ผลของการสมรสในส่วนทรัพย์สินก็ย่อมจะเป็นไปตามกฎหมายฝรั่งเศส แต่ถ้าสัญญาที่ทำกันนั้นไม่มีถ้อยคำให้ใช้กฎหมายของประเทศไหนโดยเจาะจงแล้ว ศาลจะต้องสันนิษฐานว่าคู่สัญญามีความเจตนาอย่างใด กฎหมายที่จะพึงเอามาบังคับใช้มี คือ ๑. กฎหมายในท้องที่ที่คู่สัญญาได้ทำสัญญาระหว่างกัน โดยมากมักเป็นประเทศที่ได้ทำสมรสระหว่างกันด้วย ๒. กฎหมายของประเทศที่สามีภรรยามีภูมิลำเนา ๓. กฎหมายของประเทศของสามีซึ่งมักจะเป็นประเทศของภรรยา

ต่อไปด้วย เห็นว่าเมื่อตามธรรมดาสตรีที่ทำสมรสย่อมได้รับสัญชาติของสามี และความเกี่ยวพันเฉพาะตัวสามีภรรยาก็ย่อมเป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติแล้ว ควรจะสันนิษฐานว่าคู่สัญญาสมัครใช้กฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติ

กรณีที่ไม่มีสัญญาระหว่างกัน

กฎหมายคอมมอนลอให้ใช้กฎหมายของประเทศที่สามีมีภูมิลำเนาในขณะที่ได้ทำสมรส แต่กฎหมายทางคอนติเนนต์ให้ใช้กฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติ เว้นไว้แต่จะแสดงเจตนาเป็นอย่างอื่น อนุสัญญากรุงเฮกฉบับลงวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ ว่าด้วยความเกี่ยวพันเฉพาะตัวสามีภรรยาและในส่วนทรัพย์สิน ข้อ ๒ วรรค ๑ บัญญัติไว้ว่า ถ้าไม่มีสัญญาระหว่างกัน ผลของการสมรสในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพย์สิน จะเป็นสังหาริมทรัพย์หรืออสังหาริมทรัพย์ก็ตาม ให้เป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติในขณะที่ได้ทำสมรส

เมื่อชายหญิงได้ทำสมรสและอยู่กินด้วยกันเป็นที่เรียบร้อย และภายหลังสามีภรรยาเปลี่ยนสัญชาติ การกระทำทั้งนี้จะไม่เปลี่ยนระเบียบการในส่วนทรัพย์สินประการใด อนุสัญญากรุงเฮกฉบับลงวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ ข้อ ๒ วรรค ๒ บัญญัติไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงสัญชาติของสามีภรรยา ย่อมไม่กระทบกระเทือนถึงระเบียบการในส่วนทรัพย์สินตามกฎหมายอังกฤษซึ่งใช้หลักภูมิลำเนาของสามีเป็นเกณฑ์ การเปลี่ยนแปลงภูมิลำเนาของสามี ก็ไม่เปลี่ยนแปลงระเบียบการในทรัพย์สินดุจกัน

การหย่ากันระหว่างสามีภรรยา

การหย่ากันระหว่างสามีภรรยามีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) การหย่ากัน a vinculo แปลตรงตัวว่า "จากเครื่องมัด" มีผลทำลายสมรสที่ได้ทำกันขึ้น

(๒) การหย่ากัน a mensa et toro แปลตรงตัวว่า "จากการร่วมโต๊ะร่วมเตียง" คือจากการกินอยู่ร่วมกัน มีผลแต่เพียงทำให้สามีภรรยากินอยู่กันต่างหาก โดยมิได้ทำลายสมรสประการใดเลย การหย่ากันชนิดที่สองนี้ บัดนี้เรียกเสียว่า การแยกกินอยู่ร่วมกัน judicial separation

กฎหมายในประเทศต่าง ๆ พึงแยกออกได้เป็น ๓ ประเภท

(๑) ประเทศที่ใช้ประเพณีให้สามีภรรยาพึงอย่าร้างกันได้และพึงแยกกินอยู่ร่วมกันได้ด้วย เช่น ฝรั่งเศส อังกฤษ เบลเยียม สหปาลีรัฐอเมริกา

(๒) ประเทศที่ใช้แต่ประเพณีให้สามีภรรยาอย่าร้างกันเท่านั้น เช่น สยาม ญี่ปุ่น เยอรมนี

(๓) ประเทศที่ใช้ประเพณีให้สามีภรรยาแยกกินอยู่ร่วมกันเท่านั้น เช่น ประเทศอิตาเลียกับสเปญ

ตามนี้จะเห็นได้ว่าในส่วนการอย่าร้างระหว่างสามีภรรยานั้น นานาประเทศยังถือหลักเกณฑ์ผิดแผกกัน ประเทศที่ถือว่าสมรสเมื่อทำขึ้นแล้วจะทำลายลงไม่ได้ ก็ไม่ยอมให้พลเมืองของตนทำการอย่าร้างกันได้ ประเทศที่ถือว่าสมรสแม้จะได้ทำขึ้นแล้ว จะทำลายเสียก็ได้ ย่อมอนุญาตให้พลเมืองของตนทำการอย่าร้างกันได้

แต่ในส่วนประเทศที่ยอมให้พลเมืองของตนทำการอย่าร้างกันได้นั้น ยังมีบทบัญญัติผิดแผกกันว่าด้วยเหตุผลที่ควรอนุญาตให้สามีภรรยาทำการอย่าร้างระหว่างกัน กามมิจฉาจาร (adultery) ของฝ่ายภรรยาย่อมเป็นเหตุผลที่สามีจะพึงร้องขอให้ศาลสั่งอย่าร้างกันได้ สำหรับประเทศที่ถือสมรสภรรยาเดียวนั้น กามมิจฉาจารของฝ่ายสามีอาจจะเป็นเหตุผลให้ภรรยาร้องขออย่าร้างกันก็ได้ ในบางประเทศเช่นประเทศอังกฤษ กามมิจฉาจารของสามีโดยเฉพาะ

ไม่เป็นอันเพียงพอ ส่วนในประเทศญี่ปุ่นกามมิฉาจารของสามีไม่เป็นเหตุผลที่ภรรยาจะร้องขออย่าร้างกันได้ แต่นอกจากกามมิฉาจารแล้ว บางประเทศยังมีบทบัญญัติให้สามีภรรยาพึงอย่าร้างกันโดยอ้างเหตุผลอื่น ๆ ด้วย

กฎหมายขัดกันพึงเกิดขึ้นได้ ๒ ประการ

(๑) เมื่อสามีภรรยามีสัญชาติเดียวกัน และร้องขอทำการหย่ากันต่อศาลในอาณาเขตต่างประเทศ

(๒) เมื่อสามีภรรยามีสัญชาติต่างกัน และกฎหมายของประเทศที่แต่ละฝ่ายมีสัญชาติมีบทบัญญัติผิดแผกกัน

สามีภรรยามีสัญชาติเดียวกันและขอร้องอย่าร้างกันต่อศาลที่คนทั้งสองนี้มีเคหสถาน

(ก) ในปัญหาที่ว่าสามีภรรยาจะอย่าร้างกันได้หรือไม่นั้น จะควรเอากฎหมายของประเทศไหนบังคับใช้ อนุสัญญากรุงเฮกฉบับลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๐๒ ว่าด้วยการอย่าร้างระหว่างสามีภรรยา ข้อ ๑ บัญญัติไว้ว่า สามีภรรยาจะร้องขอทำการอย่าร้างกันได้ ก็แต่เมื่อกฎหมายของประเทศของตน *และกฎหมายในท้องที่* ยินยอมดังนั้น ตามนี้ถ้ากฎหมายของประเทศของตนไม่ยอมให้ทำการอย่าร้างกันแล้ว ถึงแม้ว่ากฎหมายในท้องที่จะยินยอมดังนั้น สามีภรรยาจะทำการอย่าร้างกันไม่ได้ ชนชาวอิตาเลียหรือชนชาวสเปญที่เป็นสามีภรรยากัน จึงทำการหย่ากันไม่ได้ ไม่ว่าจะอยู่ในอาณาเขตของประเทศไหน กฎหมายเยอรมันกับกฎหมายญี่ปุ่นมีบทบัญญัติไว้โดยเจาะจงเช่นนี้ และกฎหมายฝรั่งเศสกับกฎหมายเบลเยี่ยม ก็ถือหลักการตามนี้โดยปริยาย บางประเทศเช่นประเทศอังกฤษกับสหปาลีรัฐอเมริกาให้ใช้กฎหมายของประเทศที่รับพิจารณาคดี คือตามกฎหมายคอมมอนลอ ศาล

ที่มีอำนาจชำระคดีคือศาลในประเทศที่สามีภรรยามีภูมิลำเนาในขณะที่ร้องขอทำการอย่าร้างกัน และเมื่อรับพิจารณาคดีตามนี้แล้ว ก็ย่อมเอากฎหมายในอาณาเขตบังคับใช้ กฎหมายของประเทศของสามีภรรยาจะมีบทบัญญัติอย่างใดก็ตาม ก่อนใช้ประมวลกฎหมายแพ่งนั้น ประเทศเยอรมันได้เคยใช้หลักการเช่นนี้เหมือนกัน

การรับใช้กฎหมายต่างประเทศย่อมมีเงื่อนไขว่า จะไม่ขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ประเทศที่ไม่ยอมให้สามีภรรยาทำการอย่าร้างกันนั้น ย่อมถือว่าการอย่าร้างกันนั้นเป็นการขัดกับศีลธรรมอันดีของประชาชน ฉะนั้นถึงแม้ว่ากฎหมายในประเทศของตนจะยอมให้ทำการอย่าร้างกันได้ สามีภรรยาจะทำการอย่าร้างกันในประเทศที่ไม่ยอมให้บุคคลทำการอย่าร้างกันไม่ได้ ตามนี้ศาลในประเทศสเปญจึงจะไม่ยอมสั่งการอย่าร้างระหว่างคนต่างด้าวที่กฎหมายในประเทศของตนอนุญาตให้ทำการอย่าร้างกันได้

(ข) สมมตว่า กฎหมายของประเทศของบุคคลกับกฎหมายในท้องที่อนุญาตให้ทำการอย่าร้างกันได้ ในส่วนเหตุผลที่สามีภรรยาจะทำการหย่ากันนั้น จะควรเอากฎหมายของประเทศไหนบังคับใช้

ในปัญหาข้อนี้ Institute of International Law ในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ แนะนำว่าควรจะเอากฎหมายของประเทศที่คดีเกิดขึ้น lex fori บังคับใช้ กฎหมายในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ถือหลักการดังนี้ แต่เมื่อถือหลักสัญชาติเป็นเกณฑ์แล้ว ความสามารถของบุคคลย่อมต้องเป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ หากมีเงื่อนไขว่าจะไม่ขัดกับความสงบราบคาบหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ฉะนั้นในที่นี้เห็นควรถือว่าในส่วนเหตุผลที่ควรอนุญาตให้บุคคลทำการอย่าร้างกันนั้น ควรจะเอากฎหมายของประเทศ

ที่บุคคลมีสัญชาติบังคับใช้จึงจะถูก หากมีเงื่อนไขไว้ว่าบทบัญญัติต่างประเทศนั้นจะไม่ขัดกับความสงบราบคาบหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน แต่ถ้ากฎหมายต่างประเทศบัญญัติให้ใช้ประเพณีซึ่งกฎหมายในอาณาเขตไม่รับรู้แล้ว ศาลในอาณาเขตย่อมไม่รับใช้ประเพณีที่ว่านี้

สามีภรรยามีสัญชาติต่างกันก่อนสมรส

ตามธรรมดาภรรยามักจะเปลี่ยนสัญชาติตามสามีในเมื่อได้ทำสมรสระหว่างกันแล้ว แต่กฎหมายในบางประเทศยอมให้สตรีที่ได้ทำสมรสกับคนต่างด้าวพึงมีสัญชาติเดิมอยู่ต่อไป ถ้ากฎหมายในประเทศของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยอมให้ทำการอย่าร้างกันได้ แต่กฎหมายของอีกฝ่ายหนึ่งไม่ยอมดังนั้นแล้ว ก็ย่อมไม่มีเหตุผลประการใดที่จะทำให้ลำเอียงไปทางหนึ่งทางใด ในกรณีเช่นนี้กฎหมายเยอรมันกับกฎหมายญี่ปุ่นบัญญัติให้ใช้กฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติ ทั้งนี้ทำให้การอย่าร้างกันนั้นมีผลแต่ถ่ายเดียว เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่มีสิทธิที่จะทำการอย่าร้างได้แล้ว ก็น่าจะถือว่าการอย่าร้างกันนั้นจะทำกันไม่ได้ แต่เนื่องจากศาลในอาณาเขตต่าง ๆ มักจะหาอุบายใช้กฎหมายของตน ถ้าผู้ร้องขอทำการหย่ากันนั้นเป็นพลเมืองของตนแล้ว ศาลมักจะเอากฎหมายในอาณาเขตบังคับใช้ ตามกฎหมายไทยภรรยาย่อมเปลี่ยนสัญชาติตามสามี ศาลเราก็คงจะใช้หลักเช่นเดียวกับกฎหมายเยอรมันและกฎหมายญี่ปุ่น เฉพาะอย่างยิ่งถ้าสามีเป็นคนไทย

สามีภรรยาเปลี่ยนสัญชาติภายหลังสมรส

ก) สามีภรรยาเปลี่ยนสัญชาติทั้งคู่

กฎหมายที่ควรใช้พิจารณาว่าสามีภรรยาจะพึงทำการอย่าร้างกันได้หรือไม่ คือกฎหมายของประเทศที่คนทั้งสองมีสัญชาติในขณะที่ร้องขอจะ

ทำการอย่าร้างกันนั้น ทั้งนี้ เป็นสิ่งที่ชักชวนให้บุคคลซึ่งกฎหมายของตนไม่ยอมให้ทำการอย่าร้างกันไปแปลงชาติในประเทศที่อนุญาตให้สามีภรรยาทำการอย่าร้างกันได้ แต่ถ้าการแปลงชาตินั้นไม่เป็นไปโดยสุจริต คือบุคคลแปลงชาติเพื่อประสงค์จะหย่ากันเท่านั้น โดยไม่คิดจะสละสัญชาติเดิมของตนจริง ๆ แล้ว ศาลในประเทศเดิมอาจจะไม่รับรู้ซึ่งการหย่ากันที่ได้ทำขึ้นเนื่องจากการแปลงชาตินี้ก็ได้

ตามความในอนุสัญญากรุงเฮกฉบับลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๐๒ ข้อ ๔ การกระทำในขณะที่สามีภรรยายังมีสัญชาติเดิมนั้น หากไม่เป็นเหตุผลที่จะร้องขออย่าร้างกันได้ตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติในเวลานั้นแล้ว จะมาหยิบยกขึ้นใช้เป็นเหตุผลร้องขอทำการอย่าร้างกันภายหลังเมื่อสามีภรรยาได้แปลงชาติแล้วไม่ได้ กฎหมายในประเทศสวิตเซอร์แลนด์มีบทบัญญัติตามทำนองนี้ กฎหมายญี่ปุ่นซึ่งใช้กฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติเป็นเกณฑ์ในการอย่าร้างระหว่างสามีภรรยา ก็อนุโลมตามหลักเกณฑ์เช่นเดียวกัน

ข) สามีภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเปลี่ยนสัญชาติ

ในขณะที่ทำสมรสระหว่างกันนั้น สามีภรรยาเป็นคนสัญชาติเดียวกันหรือภรรยาได้เปลี่ยนสัญชาติตามสามีเนื่องจากสมรส ถ้าหากภายหลังสามีหรือภรรยาเปลี่ยนสัญชาติแต่ฝ่ายเดียว จะควรเอากฎหมายของประเทศไหนบังคับใช้

กฎหมายในประเทศต่าง ๆ ยังมีบทบัญญัติแตกต่างกัน กฎหมายเยอรมันบัญญัติว่าการเปลี่ยนแปลงสัญชาติของภรรยาจะไม่กระทบกระเทือนถึงระเบียบการใช้กฎหมายประการใดเลย แต่ถ้าสามีเปลี่ยนสัญชาติเป็นคนเยอรมัน ในส่วนร้องขอทำการอย่าร้างกันนั้นให้เอากฎหมายเยอรมันบังคับใช้

ถ้าสามีได้แปลงชาติเป็นคนต่างด้าว แต่ภรรยายังคงถือสัญชาติเยอรมันอยู่ตามเดิมแล้ว ก็ให้เอากฎหมายเยอรมันบังคับใช้ดุจกัน

ส่วนกฎหมายญี่ปุ่นมีบทบัญญัติให้ใช้กฎหมายของประเทศที่สามีมีสัญชาติโดยไม่ต้องคำนึงถึงกฎหมายของประเทศของภรรยาเลย แต่ในที่นี้ก็ไม่มีเหตุผลประการใดที่จะชักชวนให้ลำเอียงไปทางกฎหมายของประเทศของสามี หลักการที่ควรใช้นั้นควรจะให้เป็นการเสมอภาคสำหรับคู่กรณีทั้งสองฝ่าย น่าจะถือหลักการตามอนุสัญญากรุงเฮกฉบับลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๐๒ ว่าด้วยการอย่าร้างระหว่างสามีภรรยา ข้อ ๘ แห่งอนุสัญญานี้บัญญัติให้ใช้กฎหมายของประเทศที่สามีภรรยามีสัญชาติเป็นสามัญครั้งสุดท้าย ถ้ากฎหมายที่ว่านี้ห้ามมิให้สามีภรรยาทำการอย่าร้างระหว่างกัน การเปลี่ยนสัญชาติของสามีหรือภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ทำให้คนผู้นั้นมีสิทธิที่จะร้องขอทำการอย่าร้างกันได้ ถ้าแลกฎหมายที่ว่านี้อนุญาตให้สามีภรรยาทำการอย่าร้างกันได้แล้ว สามีภรรยาคู่นั้นพึงทำการอย่าร้างกันได้ ทั้งนี้ไม่ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะแปลงชาติเป็นคนสัญชาติอื่นหรือไม่ อนุสัญญากรุงเฮกนี้ ณ บัดนี้ก็ใช้อยู่เฉพาะแต่ในประเทศที่เป็นภาคีแห่งอนุสัญญา ประเทศอื่น ๆ มักจะถือหลักเช่นเดียวกับกฎหมายเยอรมันซึ่งเป็นอุบายที่จะเอากฎหมายในอาณาเขตบังคับใช้

ศาลที่มีหน้าที่พิจารณาการอย่าร้างระหว่างสามีภรรยา

ศาลที่มีหน้าที่รับพิจารณาคดีว่าด้วยการหย่ากัน คือศาลในอาณาเขตที่สามีภรรยามีภูมิลำเนา ถ้าสามีภรรยาไม่มีภูมิลำเนาแห่งเดียวกัน ศาลในอาณาเขตที่จำเลยมีภูมิลำเนา แต่ถ้ากฎหมายในอาณาเขตที่สามีภรรยามีภูมิลำเนาถือว่าสามีภรรยาจะทำการอย่าร้างกันไม่ได้ คู่กรณีก็จำต้องร้องขออย่าร้างกันในประเทศของตน

ที่ว่าศาลในอาณาเขตที่สามีภรรยามีภูมิลำเนาหรือที่จำเลยมีภูมิลำเนา ย่อมเป็นศาลที่มีหน้าที่พิจารณาคดีนั้น ไม่แปลว่าศาลอื่นจะไม่มีหน้าที่พิจารณาเลย กฎหมายในอาณาเขตต่าง ๆ พึงมีบทบัญญัติให้ศาลของตนมีหน้าที่พิจารณาคดีระหว่างพลเมือง ไม่ว่าจะมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตหรือไม่ ตามความในกฎหมายฝรั่งเศสชนชาวฝรั่งเศสย่อมอยู่ใต้อำนาจศาลฝรั่งเศส ไม่ว่าจะมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตฝรั่งเศสหรือไม่ ฉะนั้น ถ้าจำเลยเป็นคนสัญชาติฝรั่งเศสแล้ว ศาลฝรั่งเศสย่อมมีหน้าที่รับพิจารณาคดี และเฉพาะกฎหมายฝรั่งเศสนั้นถ้าหากโจทก์เป็นคนสัญชาติฝรั่งเศสแล้ว ศาลย่อมมีหน้าที่รับพิจารณาด้วย ไม่ว่าจำเลยจะเป็นคนต่างด้าวหรือมีภูมิลำเนานอกอาณาเขตฝรั่งเศสหรือไม่ ตามกฎหมายเยอรมันศาลที่มีหน้าที่พิจารณาคดีเกี่ยวกับการอย่าร้างกันนั้น คือศาลของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ แปลว่าตามกฎหมายเยอรมัน ถ้าสามีภรรยาเป็นคนสัญชาติเยอรมันแล้ว การอย่าร้างกันต้องร้องขอต่อศาลเยอรมัน กฎหมายฮังการีถือหลักการเช่นเดียวกัน กฎหมายอังกฤษถือว่าศาลที่มีหน้าที่รับพิจารณาคดีอย่าร้างกันนั้น คือศาลในอาณาเขตที่สามีภรรยามีภูมิลำเนาแต่ในเฉพาะประเทศอังกฤษ ถ้าสามีมีภูมิลำเนาหรือเพียงแต่เคหสถานในประเทศอังกฤษแล้ว ศาลอังกฤษจะรับพิจารณาคดีก็ได้

ถ้าจะพูดตามหลักนิยมทั่วไปแล้ว ศาลของประเทศที่สามีภรรยามีสัญชาติย่อมมีหน้าที่พิจารณาคดีอย่าร้างระหว่างสามีภรรยา ไม่ว่าคู่กรณีจะมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตหรือไม่ ถ้าสามีภรรยามีสัญชาติต่างกันแล้ว ศาลที่รับพิจารณาคดีควรจะต้องเป็นศาลในประเทศที่จำเลยมีสัญชาติ ถ้าในที่นี้โจทก์ร้องขอทำการหย่าร้างกันต่อศาลในประเทศของตน และศาลนั้นยอมรับพิจารณาคดีเพราะถือตามหลักกฎหมายฝรั่งเศสแล้ว การอย่าร้าง

กันนั้น จะไม่มีผลในประเทศที่จำเลยมีสัญชาติ และไม่ควรมีผลในประเทศอื่นด้วย

นอกจากศาลในประเทศที่สามีภรรยามีสัญชาติแล้ว ศาลในอาณาเขตที่สามีภรรยามีภูมิลำเนา หรือที่จำเลยมีภูมิลำเนา จะรับพิจารณาคดีอย่าร้างกันก็ได้ อนุสัญญากรุงเฮก ฉบับลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๐๒ ข้อ ๕ ก็อนุโลมตามหลักการที่ว่านี้ คือศาลที่มีหน้าที่รับพิจารณาคดีมี (๑) ศาลที่มีหน้าที่ตามกฎหมายของประเทศที่สามีภรรยามีสัญชาติ (๒) ศาลที่มีหน้าที่ในอาณาเขตที่สามีภรรยามีภูมิลำเนา ถ้าสามีภรรยามีภูมิลำเนาต่างกัน ศาลที่มีหน้าที่ในอาณาเขตที่จำเลยมีภูมิลำเนา

ถ้ากฎหมายในประเทศที่สามีภรรยามีสัญชาติบัญญัติให้ศาลในอาณาเขตมีหน้าที่พิจารณาคดีแต่ฝ่ายเดียว แต่กฎหมายในประเทศที่สามีภรรยามีภูมิลำเนาบัญญัติให้ศาลในอาณาเขตนั้นมีหน้าที่พิจารณาด้วยแล้วจะควรปฏิบัติอย่างใด? ในปัญหาข้อนี้อนุสัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๙๐๒ ข้อ ๕ บัญญัติให้ศาลในประเทศที่สามีภรรยามีสัญชาติมีหน้าที่แต่ฝ่ายเดียว กฎหมายเยอรมันถือหลักการตามนี้ ถ้าคนต่างด้าวร้องขอทำการอย่าร้างกันต่อศาลเยอรมันแล้ว ศาลจะรับพิจารณาคดีก็แต่เมื่อตามกฎหมายของประเทศของสามีศาลเยอรมันมีหน้าที่ดังนั้น ในประเทศที่ไม่มีบทบัญญัติไว้โดยเจาะจงดังนี้แล้ว ควรจะถือตรงกันข้ามว่าศาลในประเทศที่สามีภรรยามีภูมิลำเนาเป็นศาลที่มีหน้าที่รับพิจารณาคดีอย่าร้างกันได้ ถึงแม้ว่าศาลในประเทศที่สามีภรรยามีสัญชาติจะไม่รับรู้ซึ่งคำพิพากษานั้น ศาลในประเทศอื่นก็ควรจะรับรู้ เพราะเป็นการกระทำถูกต้องตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

อสังหาริมทรัพย์

๑. อำนาจศาล

อสังหาริมทรัพย์เป็นส่วนของอาณาเขต ฉะนั้นอาศัยหลักอิสรภาพส่วนอาณาเขต กฎหมายที่ใช้บังคับคดีความเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ คือกฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่ ตามนี้การซื้อขายหรือการโอนกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ในพระราชอาณาจักร จำต้องเป็นไปตามกฎหมายไทย (ดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๔๕๖) เมื่ออสังหาริมทรัพย์เป็นส่วนของพระราชอาณาจักร กรุงสยามก็ย่อมมีอิสระสิทธิวางระเบียบการว่าด้วยลักษณะการในกระบวนนี้ และเมื่อเป็นทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในอาณาเขตสยามเป็นนิตย์ การบังคับบัญชาก็ตกอยู่แก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามเสมอไป

ในเฉพาะคดีเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์หรือการปกครองอสังหาริมทรัพย์นั้นไม่ใช่แต่จะต้องเอากฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่บังคับใช้เท่านั้น คดีในกระบวนนี้จำต้องฟ้องร้องต่อศาลในประเทศนั้นด้วย คดีเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินในกรุงสยามจำต้องฟ้องร้องกันต่อศาลไทย ศาลนอกพระราชอาณาจักร ไม่มีหน้าที่รับพิจารณาคดีเช่นนี้ ศาลไทยก็ไม่มีหน้าที่รับพิจารณาคดีว่าด้วยกรรมสิทธิ์ที่ดินนอกพระราชอาณาจักรดุจกัน แต่ถ้าจำเลยอยู่ในพระราชอาณาจักรในขณะที่คดีเกิดขึ้นแล้ว ในกรณีอันสมควรศาลอาจจะใช้อำนาจบังคับให้จำเลยกระทำสิ่งใด ๆ เกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์เพื่อความยุติธรรมก็ได้ หากว่าการกระทำเช่นนั้นจะไม่ขัดกับระเบียบการว่าด้วยอสังหาริมทรัพย์ในประเทศที่ทรัพย์นั้นตั้งอยู่ กรณีที่ศาลจะพึงใช้อำนาจเช่นนี้ย่อมเป็นกรณีที่คู่ความได้ทำสัญญาไว้และฝ่ายจำเลยไม่ยอม

ปฏิบัติตามสัญญา หรือเป็นกรณีที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งปฏิบัติการเป็นการอยุติธรรมแก่อีกฝ่ายหนึ่ง

อุทาหรณ์ :

ก. นายเสงกับนายสอต่างคนต่างอ้างว่าตนเป็นเจ้าของบ้านหลังหนึ่งในประเทศฝรั่งเศส นายเสงขายบ้านหลังนั้นให้แก่นายจัง นายเสงกับนายสออยู่ในพระราชอาณาจักร นายสอฟ้องนายเสงต่อศาลไทยขอเรียกเงินที่ได้รับจากนายจัง ศาลไทยไม่มีหน้าที่รับพิจารณาคดี เพราะจะต้องพิจารณาถึงกรรมสิทธิ์ที่ดินนอกพระราชอาณาจักร

ข. นายมากับนายมีอยู่ในกรุงสยามและทำสัญญาระหว่างกันว่าด้วยอสังหาริมทรัพย์ในประเทศอังกฤษ นายมาร้องขอต่อศาลไทยให้บังคับนายมีกระทำตามสัญญา ศาลไทยย่อมมีหน้าที่พิจารณาคดี

ค. นายจันมีอสังหาริมทรัพย์อยู่ในประเทศอังกฤษ นายสมิทเจ้าหนี้ของนายจันปฏิบัติการในทางทุจริต กระทำให้ศาลในท้องที่สั่งขายอสังหาริมทรัพย์ของนายจัน แล้วนายสมิทก็ซื้ออสังหาริมทรัพย์นั้นไว้ นายสมิทเข้ามาในพระราชอาณาจักร ศาลไทยมีอำนาจออกคำสั่งบังคับให้นายสมิทยกอสังหาริมทรัพย์นั้นกลับคืนให้นายจัน

๒. ลักษณะและสิทธิในอสังหาริมทรัพย์

เมื่อกฎหมายที่ใช้บังคับอสังหาริมทรัพย์นั้น คือกฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่ การแยกทรัพย์ออกเป็นอสังหาริมทรัพย์และสังหาริมทรัพย์ ก็ย่อมต้องเป็นไปตามกฎหมายของประเทศนั้นด้วย รังผึ้งตามกฎหมายฝรั่งเศสนับเป็นส่วนหนึ่งของอสังหาริมทรัพย์ ตามกฎหมายฮอลันดานับว่าเป็นสังหาริมทรัพย์ ฉะนั้น รังผึ้งในดินแดนฝรั่งเศสนับรวม

อยู่ในอสังหาริมทรัพย์ (Civil Code Art. 524) แต่รังผึ้งในดินแดนฮอลันดาเป็นสังหาริมทรัพย์ (Dutch Code Art. 953) สิทธิในอสังหาริมทรัพย์คิดเป็นจำนวนปีหรืออีกนัยหนึ่ง สิทธิในอสังหาริมทรัพย์เนื่องจากสัญญาว่าเช่านั้น กฎหมายอังกฤษตามธรรมดาถือว่าเป็นสังหาริมทรัพย์ (Chattels real) แต่ในเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลว่าเป็นอสังหาริมทรัพย์

เมื่อลักษณะของอสังหาริมทรัพย์ เป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่แล้ว สิทธิเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ก็ย่อมต้องเป็นไปตามกฎหมายของประเทศนั้นด้วย

กำหนดอายุความที่เกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ก็ย่อมต้องเอากฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่บังคับใช้ ในกระบวนนี้ควรจะแยกกำหนดอายุความออกเป็นสองประเภท ๑. กำหนดอายุความที่ทำให้ผู้ปกครองมีกรรมสิทธิ์ คือทำลายกรรมสิทธิ์ของเจ้าของเดิม และให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้ปกครอง ๒. กำหนดอายุความที่เป็นแต่ห้ามมิให้ฟ้องร้องกันได้ กำหนดอายุความประเภท ๑ นั้น มีความมุ่งหมายชัดแจ้งทำลายกรรมสิทธิ์ของเจ้าของเดิม ฉะนั้น ศาลนอกอาณาเขตย่อมต้องรับรู้เพราะเป็นสิทธิที่มีขึ้นโดยชอบธรรม กำหนดอายุความประเภท ๒ นั้น เป็นแต่ห้ามมิให้ฟ้องร้องต่อศาล พึงตีความว่าไม่ได้ทำลายกรรมสิทธิ์ของเจ้าของเดิมก็ได้ แท้จริงเมื่อห้ามมิให้เจ้าของเดิมฟ้องร้องต่อศาลแล้ว ผลของการห้ามนี้ก็เท่ากับทำลายสิทธิของเจ้าของเดิม และให้สิทธิแก่ผู้ปกครองเหมือนกัน ผู้ที่ศาลของตนไม่ยอมให้โต้แย้งกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น ก็ไม่พึงนับว่ามีกรรมสิทธิ์ในที่ดินรายนั้น ตามธรรมดากำหนดอายุความประเภทที่ ๒ มักมีผลดังนั้น และในพฤติการณ์เช่นนี้ ก็ควรเอากฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์

ตั้งอยู่บังคับใช้ แต่ถ้ากำหนดอายุความนั้นมีไว้สำหรับระเบียบการพิจารณา คือนับเป็นส่วนของวิธีพิจารณาแล้ว ถ้าคดีเกิดขึ้นนอกอาณาเขต ศาลที่ชำระคดีไม่จำต้องปฏิบัติการตามนั้น ตามธรรมดาศาลที่ชำระคดีก็คือศาลในประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่นั้นเอง เพราะศาลในประเทศนั้นย่อมเป็นศาลที่มีหน้าที่ชำระคดีที่เกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ เว้นไว้แต่ในกรณีพิเศษที่ศาลนอกอาณาเขตรับพิจารณาคดี โดยใช้อำนาจบังคับให้จำเลยกระทำกิจการเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

๓. การโอนกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ inter vivos

ความสามารถของบุคคลนั้น สำหรับประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมายต้องอนุโลมตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ (Pillet & Niboyet p. 469; Weiss p. 522) แต่กฎหมายอังกฤษในที่นี้บัญญัติให้ใช้กฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่ (Foote p. 250; Westlake p. 220; Dicey p. 543)

ส่วนแบบพิธีการโอนกรรมสิทธิ์นั้น ย่อมต้องเอากฎหมายในประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่บังคับใช้ นายจังใคร่จะโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินในกรุงสยามให้แก่นายสมิท นายจังต้องปฏิบัติการให้ถูกต้องตามกฎหมายไทยทุกประการ แต่ในส่วนสัญญาที่เกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์นั้น ถ้าหากไม่มีผลโอนกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์นั้นแล้ว ควรจะใช้แบบพิธีในถิ่นที่ที่คู่สัญญาได้ทำสัญญาระหว่างกัน (Dicey P. 545; Pillet & Niboyet p. 469) ส่วนการซื้อขายอสังหาริมทรัพย์ในกรุงสยามมาตรา ๔๕๖ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บัญญัติว่า ถ้ามิได้ทำถูกต้องตามกฎหมายและกฎข้อบังคับในการนี้แล้ว การซื้อขายนั้นเป็นโมฆะ

๔. การรับมรดกทางพินัยกรรม

กฎหมายในบางประเทศถือเคร่งครัดว่า นิติกรรมเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์นั้นจำต้องอนุโลมตามกฎหมายในท้องที่ที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่ทุกประการ จึงบังคับให้ใช้แบบพิธีพินัยกรรมตามระเบียบกฎหมายในประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่ กฎหมายอังกฤษถือหลักการตามนี้ พินัยกรรมว่าด้วยอสังหาริมทรัพย์ในประเทศอังกฤษนั้น แม้จะทำขึ้นนอกอาณาเขตอังกฤษก็ย่อมต้องอนุโลมตามแบบพิธีอังกฤษด้วย แต่ประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมายถือว่า นิติกรรมที่ทำขึ้นถูกต้องตามแบบพิธีในท้องที่ที่นิติกรรมเกิดขึ้นย่อมเป็นนิติกรรมที่สมบูรณ์ แต่ผู้ที่ทำนิติกรรมนั้นจะใช้แบบพิธีของประเทศของตนก็ได้ ศาลของตนย่อมรับรู้พินัยกรรมอันทำขึ้นดังนั้น

ส่วนบทบัญญัติในพินัยกรรมนั้น ตามหลักนิยมระหว่างประเทศย่อมต้องอนุโลมตามกฎหมายในท้องที่ที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่ นายเจมส์คนสัญชาติอังกฤษมีอสังหาริมทรัพย์ในประเทศฝรั่งเศส นายเจมส์ทำพินัยกรรมในประเทศสยาม บทบัญญัติว่าด้วยอสังหาริมทรัพย์ในอาณาเขตฝรั่งเศสนั้นจะต้องไม่ขัดกับกฎหมายฝรั่งเศส

๕. การรับมรดกโดยไม่มีพินัยกรรม

ระเบียบการว่าด้วยการรับมรดกในที่นี้ย่อมต้องเอากฎหมายในท้องที่ที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่บังคับใช้ นายเสงคนไทยมีอสังหาริมทรัพย์ในประเทศอังกฤษ นายเสงถึงแก่กรรม อสังหาริมทรัพย์นั้นได้แก่ทายาทของนายเสงตามกฎหมายอังกฤษ (คำพิพากษาฎีกาที่ ๕๓๐ พ.ศ. ๒๔๖๘ และที่ ๔๐ พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นคดีก่อนสัญญาฉบับใหม่ทั้งสองคดี)

สังหาริมทรัพย์

สังหาริมทรัพย์เป็นทรัพย์ที่ไม่อยู่คงที่ มักจะติดตามเจ้าของอยู่เสมอ จึงทำให้เกิดมีหลักกฎหมายว่า mobilia sequuntur personam ฉะนั้นถึงแม้สังหาริมทรัพย์จะตกอยู่นอกอาณาเขตที่เจ้าของมีเคหสถาน กฎหมายที่ใช้บังคับก็คือกฎหมายของประเทศที่เจ้าของมีภูมิลำเนา เว้นไว้แต่ในส่วนการโอนกรรมสิทธิ์ inter vivos ซึ่งจักต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมายของประเทศที่สังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่ในอาณาเขต โดยนิตินัยสังหาริมทรัพย์นับว่าอยู่ในท้องที่ที่เจ้าของมีภูมิลำเนา เฉพาะอย่างยิ่งในคดีที่เกี่ยวกับการแบ่งมรดกผู้มรณภาพ นายจังคนสัญชาติฝรั่งเศสมีสังหาริมทรัพย์ในประเทศเยอรมัน นายจังมรณภาพโดยมิได้ทำพินัยกรรมในระหว่างที่ยังมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอังกฤษ มรดกของนายจังที่เป็นสังหาริมทรัพย์นั้นไม่ว่าจะอยู่ในประเทศไหน ย่อมเอากฎหมายอังกฤษบังคับใช้ เพราะในขณะที่มรณภาพนั้น นายจังมีภูมิลำเนาในอาณาเขตอังกฤษ ถ้านายจังทำพินัยกรรมไว้ พินัยกรรมนั้นจำต้องเป็นพินัยกรรมที่มีบทบัญญัติถูกต้องตามกฎหมายอังกฤษด้วย ในที่นี้แม้บทบัญญัติในพินัยกรรมจะขัดกับระเบียบการว่าด้วยการแบ่งมรดกในสังหาริมทรัพย์ ในประเทศฝรั่งเศสก็ดี ถ้าหากไม่ขัดกับกฎหมายอังกฤษแล้ว พินัยกรรมนั้นนับว่าเป็นอันสมบูรณ์

การโอนกรรมสิทธิ์ inter vivos นั้น มีลักษณะพาดพิงถึงระเบียบการในอาณาเขตอยู่มาก จึงจำต้องเอากฎหมายของประเทศที่ทรัพย์นั้นตั้งอยู่บังคับใช้ ทั้งนี้เพราะเหตุผลสองประการ (๑) การโอนกรรมสิทธิ์มีผลเปลี่ยนแปลงเจ้าของ ถ้าเจ้าของเก่ากับเจ้าของใหม่มีภูมิลำเนาแตกต่างกันจะเอาภูมิลำเนาของเจ้าของไหนเป็นเกณฑ์ในการเลือกใช้กฎหมาย (๒) กฎหมายที่ควรยกขึ้นบังคับการปกครองทรัพย์นั้นก็ควรจะเป็นกฎหมายที่จะ

พึงให้ความปกครองนั้นได้ และกฎหมายที่จะพึงให้ความปกครองนั้นได้ ก็คือกฎหมายของประเทศที่ทรัพย์นั้นอยู่ในอาณาเขต

อุทาหรณ์ :

๑) นายเสงคนไทยมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยาม นายเสงถูกขโมยไม้เท้าที่อ๊อกซฟอร์ด และไม้เท้านั้นได้มีคนขายทอดตลาดให้แก่นายสมิทในกรุงอังกฤษ ตามกฎหมายอังกฤษนายสมิทได้รับกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของไม้เท้า นายเสงจะร้องขอไม้เท้านั้นคืนไม่ได้

๒) นายสมิทคนสัญชาติอังกฤษมีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยาม เรือนายสมิทล่มลงที่ประเทศญี่ปุ่น นายเรือได้ขายสินค้าในเรือนั้นให้แก่นายโซกีคนสัญชาติญี่ปุ่นในพฤติการณ์อันขัดกับกฎหมายอังกฤษและกฎหมายไทย ถ้าการซื้อขายนั้นเป็นอันถูกต้องตามกฎหมายญี่ปุ่นแล้ว นายโซกีย่อมมีกรรมสิทธิ์ในสินค้าที่ตนได้ซื้อไว้

สัญญา

หลักการอันสำคัญคือ ภายในข่ายความอนุญาตแห่งกฎหมาย คู่สัญญาพึงตกลงกันได้ตามใจสมัคร แม้ในการเลือกใช้กฎหมายก็พึงตกลงกันได้

"ข่ายความอนุญาตแห่งกฎหมาย" มีนัยสองประการ (๑) จะไม่ขัดกับกฎหมายที่จะใช้บังคับสัญญา (๒) จะไม่ขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนในประเทศที่ศาลพิจารณาคดี

เมื่อตกลงกันว่าจะใช้กฎหมายของประเทศนั้น ๆ บังคับตัวสัญญาแล้ว บทบัญญัติในสัญญานั้นก็จำเป็นต้องมีลักษณะถูกต้องตามกฎหมายของประเทศนั้น นายสอทำสัญญากับนายสมิทว่าจะนำสุราเข้าไปในอาณา

เขตอเมริกัน และตกลงกันว่าสัญญานี้ ให้เอากฎหมายอเมริกันใช้บังคับ กฎหมายอเมริกันห้ามไม่ให้นำสุราเข้าไปในอาณาเขตอเมริกัน สัญญาระหว่างนายสอกับนายสมิทจึงเป็นโมฆะ

ในเรื่องสัญญานั้น กฎหมายในบางประเทศเช่นประเทศอังกฤษและสหปาลีรัฐอเมริกา ถือหลักการทั่วไปว่า สัญญาจะสมบูรณ์ย่อมต้องมีสินจ้าง แต่ประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมายเช่นประเทศฝรั่งเศสและสยามในเวลานี้ไม่กำหนดให้ต้องมีสินจ้าง ฉะนั้นถ้าจะตกลงใช้กฎหมายของประเทศที่ถือหลักสินจ้างบังคับสัญญาแล้ว สัญญาที่ทำขึ้นย่อมต้องมีสินจ้างจึงจะสมบูรณ์

แม้สัญญาที่ทำขึ้นจะสมบูรณ์ตามกฎหมายที่คู่สัญญาตกลงจะใช้บังคับ ถ้าขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนในประเทศที่ศาลพิจารณาคดี ศาลในประเทศนั้นย่อมจะถือว่าสัญญานั้นไม่สมบูรณ์ นายสมิทกับนายจอนคนสัญชาติอังกฤษ มีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอังกฤษ ทำสัญญาระหว่างกันว่าจะลักนำฝิ่นเถื่อนเข้ามาในพระราชอาณาจักร นายสมิทไม่ปฏิบัติตามสัญญา ถ้านายจอนร้องฟ้องต่อศาลไทย ศาลย่อมจะถือว่าสัญญานั้นไม่สมบูรณ์ เพราะขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชนในกรุงสยาม

อนึ่ง บทบัญญัติในตัวสัญญาสละสิทธิที่จะฟ้องร้องต่อศาลซึ่งมีหน้าที่นั้น ศาลนั้นย่อมจะไม่รับรู้ โดยถือว่าเป็นการขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชน คนชาวอิตาเลียนสองคนทำสัญญากันนอกอาณาเขตอิตาเลีย สัญญานั้นมีบทบัญญัติว่าคู่สัญญาตกลงจะฟ้องร้องต่อศาลต่างประเทศนอกอาณาเขตอิตาเลียน คือสละสิทธิที่จะฟ้องร้องต่อศาล

อิตาเลียน ศาลอิตาเลียนถือว่าบทบัญญัติที่ว่านี้ไม่สมบูรณ์ (Bulletin de l'Institut Intermédiaire International Oct. 1928 p. 258)

ในการทำสัญญากันนั้น ถ้าคู่สัญญาแสดงเจตนาไว้อย่างชัดแจ้งว่าให้เอากฎหมายของประเทศนั้น ๆ ใช้บังคับแล้วก็ย่อมไม่พึงมีปัญหาได้ แต่ตามธรรมดาคู่สัญญามักจะไม่กล่าวถึงกฎหมายที่จะใช้บังคับสัญญาเลยจึงตกเป็นหน้าที่ของศาลที่จะต้องชี้ขาดว่า ตามพฤติการณ์แวดล้อมกรณีนั้นควรจะสันนิษฐานว่า คู่สัญญาตกลงจะให้เอากฎหมายของประเทศไหนใช้บังคับ

นายจอนกับนายโจนชนชาวอเมริกัน มีภูมิลำเนาอยู่ในสหปาลีรัฐอเมริกา มาเที่ยวรอบโลกโดยเรืออเมริกัน และพักอยู่ที่กรุงสยามอาทิตย์หนึ่ง ในระหว่างอยู่กรุงสยามนายจอนกับนายโจนไปเที่ยวอาบน้ำที่หัวหิน นายโจนว่ายน้ำไม่เป็น ถูกคลื่นซัดออกไปนอกฝั่ง นายจอนช่วยไว้ได้ รุ่งขึ้นนายโจนคิดถึงบุญคุณนายจอน จึงทำหนังสือสัญญาว่าจะให้เงินนายจอน ๑,๐๐๐ เหรียญอเมริกัน ดังนี้ เมื่อนายจอนกับนายโจนเป็นชาวอเมริกัน มีภูมิลำเนาอยู่ในสหปาลีรัฐอเมริกา กับทั้งมาพักอยู่กรุงสยามเป็นการชั่วคราวเพื่อท่องเที่ยวเท่านั้น และเงินที่จะจ่ายก็แสดงเป็นเงินอเมริกัน จึงควรสันนิษฐานว่าตามพฤติการณ์ดังกล่าวนี้ นายโจนกับนายจอนมีเจตนาจะให้เอากฎหมายอเมริกันใช้บังคับ กฎหมายอเมริกันถือหลักว่าสัญญาต้องมีสินจ้าง เมื่อสัญญานี้ไม่มีสินจ้างจึงไม่สมบูรณ์ตามกฎหมายอเมริกัน นายจอนจะเรียกร้องเงิน ๑,๐๐๐ เหรียญจากนายโจนไม่ได้

ถ้าสัญญาไม่มีข้อความแจ่มแจ้งว่า ให้ใช้กฎหมายของประเทศไหนบังคับแล้ว ควรจะสันนิษฐานว่าคู่สัญญาสมัครใช้กฎหมายของประเทศ

ที่ได้ทำสัญญากันในอาณาเขต (lex loci contractus) เฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าการปฏิบัติตามสัญญานั้น กำหนดให้ทำกันในประเทศนั้นด้วย นายสอคนไทยมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามไปเที่ยวที่เมืองปีนัง และในระหว่างอยู่ที่ปีนังไปตัดเสื้อที่ร้านตัดเสื้อ สัญญาระหว่างนายสอกับร้านตัดเสื้อที่เมืองปีนังนั้นต้องสันนิษฐานว่าคู่สัญญาสมัครใช้กฎหมายเมืองปีนัง

ถ้าสัญญานั้นทำกันในประเทศหนึ่ง แต่การปฏิบัติตามสัญญาจะต้องทำหรือมีส่วนต้องทำในอีกประเทศหนึ่งแล้วไซร้ ควรจะสันนิษฐานว่าคู่สัญญาสมัครใช้กฎหมายของประเทศหลังนี้คือ lex loci solutionis เฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตามสัญญา นายแดงเป็นหนี้นายสมิทที่กรุงปารีส โดยมีความตกลงกันว่านายแดงจะใช้หนี้นายสมิทที่กรุงเทพ ฯ ดังนี้ควรสันนิษฐานว่าคู่สัญญาสมัครให้เอากฎหมายไทยใช้บังคับสัญญาที่ทำขึ้น ถึงแม้จะไม่ใช้บังคับตัวสัญญาทั่วไป ก็ย่อมให้ใช้บังคับวิธีที่จะใช้หนี้ตามสัญญา

คำพิพากษาของศาลต่างประเทศ

เพื่อความสะดวกและความยุติธรรม นานาประเทศย่อมจะรับรู้ซึ่งคำพิพากษาที่ศาลนอกอาณาเขตได้ตัดสินไปโดยชอบธรรม

วิธีที่จะรับรู้คำพิพากษานี้มีอยู่ ๓ ประการ

๑. โดยศาลในอาณาเขตบังคับให้มีผลดุจเดียวกันกับคำพิพากษาของตน

๒. โดยถือว่าคำพิพากษานั้นเป็นหลักฐานแห่งกำเนิดของหนี้

๓. โดยถือว่าคำพิพากษานั้นเป็นหลักฐานแห่งหนี้เดิมที่เป็นมูลโต้เถียงกัน

ประเทศทางคอนติเนนต์มักจะใช้วิธีที่ ๑ ซึ่งเรียกกันว่า exequatur ประเทศอังกฤษและสหปาลีรัฐอเมริกาใช้วิธีที่ ๒ บางประเทศเช่น สเปญ สเวเดนและนอรเวย์ ใช้วิธีที่ ๓ ประเทศสยามแม้จะเริ่มใช้ประมวลกฎหมายแล้วก็ยังคงใช้วิธีที่ ๒ ในเวลานี้ ด้วยเหตุนี้ถ้าผู้ใดใคร่จะให้ศาลไทยรับรู้คำพิพากษาของศาลนอกพระราชอาณาจักรแล้ว ก็ย่อมต้องฟ้องร้องกันในโรงศาล อ้างว่าจำเลยเป็นหนี้โจทก์เนื่องจากคำพิพากษาของศาลประเทศนั้น ๆ คำพิพากษาของศาลต่างประเทศนั้นมักถือกันว่า ถึงแม้จะทำให้เกิดมีหนี้ขึ้นใหม่ ก็ไม่เป็นอันลบล้างหนี้เดิมซึ่งเป็นมูลแห่งความพิพาทกัน ฉะนั้น โจทก์จะฟ้องจำเลยเช่นเดียวกับในคดีเดิมโดยไม่กล่าวถึงคำพิพากษาของศาลต่างประเทศเลยก็ได้

คำพิพากษาของศาลต่างประเทศที่สมบูรณ์ หรืออีกนัยหนึ่งที่จะมีผลให้ศาลนอกอาณาเขตรับรู้ ย่อมต้องประกอบด้วยข้อความดังกล่าวนี้คือ

๑. ศาลต่างประเทศนั้น เป็นศาลที่มีอำนาจพิจารณาคดีรายที่พิพากษาไปนั้น ตามนี้คำพิพากษาของศาลฝรั่งเศสว่าด้วยกรรมสิทธิ์ที่ดินในกรุงสยามย่อมไม่สมบูรณ์

๒. คำพิพากษานั้นเป็นการชี้ขาดระหว่างคู่ความ ไม่จำเป็นต้องเป็นคำพิพากษาของศาลสูงสุด

๓. คำพิพากษานั้นไม่ขัดกับหลักการว่าด้วยความสงบราบคาบของประชาชน เช่นไม่ใช่คำพิพากษาคดีอาญา หรือคำพิพากษาที่ได้บังเกิดขึ้นโดยคู่ความใช้กลฉ้อฉลชักจูงให้ศาลพิพากษาไปดังนั้นเป็นต้น

THE REVOLUTION OF 1932

After His Majesty's return from the United States of America, His Highness Prince Devawongs Varodhya, the Minister for Foreign Affairs informed Mr. Raymond B. Stevens, a former Congressman of the United States of America, who was then Adviser in Foreign Affairs, and Phya Srivisar, Under-Secretary for Foreign Affairs, that by royal command they were to make a study of this matter and submit their opinion thereon. It had been the desire of His Majesty King Prajadhipok to grant a constitution to the Thai people, who would be given the right to vote for their own representatives in Parliament. Mr. Raymond B. Stevens and Phya Srivisar were of the opinion that the grant of a constitution was praiseworthy and would constitute a step forward in the right direction. Such a step would, however, have to be carefully studied to ensure final success. Although there might have been a movement for the establishment of a constitutional monarchy, the majority of the Thai people at that time did not really understand the responsibility involved in exercising their right of vote. It was felt that an immediate grant of parliamentary suffrage without previous instruction of the people as to the objective of the suffrage and of the parliamentary system would not yield proper result. There should be a period of transition, during which the people might be taught the true meaning of parliamentary suffrage. At that time, the law on municipality was already promulgated. It was suggested that this law should be extended throughout the country to enable the people to familiarise themselves with the method of voting and with the principle of the parliamentary system. In the meantime a sort of temporary House of Representatives should be set up. At that time it was customary for the King to nominate officials who had served the country with distinction to be Privy Councillors. The position was rather honorary and has no particular duties attached to it. King Prajadhipok wanted to make use of the Privy Councillors. He chose 40 of them to become what was called a Committee of the Privy Council. Since the Committee of the Privy Council represented the intelligentsia of the country, it should become the nucleus of the temporary House of Representatives. Representation on the Committee should be enlarged so as to include representatives from the various business and professions. When the people, through practical experience, became ready for parlia-

mentary government, then the Committee of the Privy Council as enlarged to constitute a temporary House of Parliament should be dissolved, to be replaced by an elective House of Parliament. These suggestions were submitted to His Majesty King Prajadhipok through the intermediary of His Highness Prince Devawongs Varodhya, the Minister for Foreign Affairs.

His Majesty was in agreement with the suggestion made and indicated that representative government on the lines suggested might be inaugurated on the 6th April 1932, the date of the 150th anniversary of the foundation of the Chakri Dynasty. Unfortunately, the plan met with certain objections from certain quarters. In the circumstances, His Majesty postponed the date of the granting of the constitution in order to make a further study of the matter. While the King was at Hua Hin making his plan for the grant of the constitution, an event of far-reaching importance occurred the Revolution of June 24, 1932. The gradual introduction of representative government as planned by His Majesty King Prajadhipok never materialised. The old institution of the Privy Councillors was subsequently abolished by the new regime.

Prelude to the Revolution

Just before the Revolution of 1932 the country was hard hit by the world economic depression. The government soon found itself encountering serious economic difficulties. Conditions became worse when the government decided to stay on the gold standard until May 11, 1932, while many other countries, especially those in the sterling area which were Thailand's chief buyers of rice, had already abandoned it. This made Thai rice, the chief export, too expensive in the sterling market, and accordingly, government revenues were further reduced. In the face of a large deficit in the budget, the King had to make a drastic reduction of government expenditures. The Financial Adviser to the Government, advised that the budget of all the ministry should be cut by 25% and this advice was accepted by the government. The King voluntarily reduced the allowance for royal expenses from six million baht to five million baht in 1931, and to three million baht in 1932. As a result of this drastic retrenchment, a large number of officials—both civilian and military—had to leave the government service. This accentuated the discontent of the

people and raised a storm of criticism against the government. It helped to precipitate the impending revolution.

The Inauguration of the Constitutional Era

The Revolution of June 24, 1932, put an end to absolute monarchy. During the first few days of the revolution, the country was governed by a military junta, composed of Colonel Phya Phahol Pholphayuhasena, Colonel Phya Song Suradej, and Colonel Phya Ritthi Akaney.

On June 27, 1932, a provisional constitution was promulgated. The document opened with a statement in Article I that "the highest power of the country belongs to the people." It designated the following individuals and groups of individuals to exercise the power on behalf of the people: namely, the Monarch, the National Assembly, the Commissariat of the People, and the Law Courts. Although the King was recognized as "the highest personality of the country." The Constitution (Article 7) declared that every action of the monarch had to be countersigned by at least one member of the Commissariat of the People. The Crown was also given limited veto over legislation. According to the Constitution, the King could send back to the National Assembly for reconsideration any act with which he disagreed, but the Assembly could override his disapproval by a simple majority vote. The Constitution stipulated that the accession to the throne was to be in accordance with the law on Succession to the Throne with a proviso that it must be approved by the Assembly. In addition, Article 6 of the Constitution declared that the monarch, though he could not be prosecuted in the ordinary law courts for a criminal offence, could in certain circumstances be subject to trial by the Assembly.

The Provisional Constitution designated the National Assembly as the highest legislative organ of the state with authority to legislate in matters of national importance and to dismiss any government officials it deemed unfit. Apart from its exclusive authority to make laws, the National Assembly also had the authority to appoint and dismiss the Commissariat of the People, who were responsible to it in conducting the general affairs of the country. The Commissariat of the People while representing the highest level of decision-making and the centre of initiative in the governmental hierarchies, left the real tasks of conducting the administration to the

cabinet ministers, who were held responsible to them. According to the Constitution, the Commissariat of the People could appoint and dismiss cabinet ministers by its recommendations to the monarch. As to the judicial power, the courts were to be independent deciding all legal matters in accordance with existing laws.

The Constitution stipulated that a truly representative government would be achieved through three successive stages. During the first stage, the Assembly would be composed of seventy members who were to be appointed by the Military Controllers of the country. They were "to exercise power on behalf of the people." The first stage would end within a peroid of six months or "when the affairs of the country were properly in order." Under the second stage, the Assembly was to be composed of two categories of members viz (1) those who were to be elected by the people from provinces with a population of 100,000 or more, and (2) members of the original National Assembly. The members of these two categories were to be equal in number. The election of the first category members would be based on a system of indirect voting. People in each village were to choose a first representative, who would meet with other village representatives to choose district representatives. The district representatives would then elect the member or members of the National Assembly for their own province. The Constitution stipulated that candidates for first-category membership must pass an examination on politics, according to syllabus of the Assembly. They must also have the recommendation of the original members of the Assembly so that "there will be no doubt as to their behaviour."

In the third stage, the Assembly would then be entirely composed of members directly elected by the people. The Constitution stipulated that this final stage would begin at a time when more than half of the population of the country had completed their primary education, and within a period not exceeding ten years after the Constitution came into force.

The new National Assembly, composed of seventy appointed members, not on June 28, 1932, to choose the President and fourteen other members of the Commissariat of the People. Phya Manopakorn Nitithada was voted President of the Commissariat of the People and upon his recommendation fourteen other committee members were also appointed.

Among these Committee members were Phya Phahol Pholphayuhasena, Phya Song Suradej, Phya Ritthi Akaney, Phra Prasas Pitthayayudh, Luang Pradit Manudharm, Luang Pibul Songgram, Luang Sinthu Songgramchai, Nab Phaholyothin, Tua Laphanukrom, Luang Dej Sahakorn, Phya Pricha Cholyudh, Phya Pramuan Wichapoon, and Phya Srivisarvacha. The Committee then recommended to the King the appointment of cabinet ministers.

In the meanwhile a committee was appointed to draft a permanent constitution, and on December 10, 1932, the new Constitution, was promulgated. According to the new Constitution, the King was Chief of State and was given certain prerogatives. He was declared to be the head of the armed forces and the upholder of religion. He could issue royal decrees, proclaim martial law, declare war, make peace, conclude treaties with foreign states, and was vested with the right to grant pardons. He could appoint members of the state council, the new executive body, as well as second-category members of the National Assembly. He could convoke and prorogue regular sessions of the Assembly; and he also had the right to dissolve it. Article 2 of the Constitution stipulated that the King was to exercise sovereign power "in conformity with the provisions of this Constitution;" and Article 57 of the Constitution provided that every law, Royal Script and Royal Command relating to affairs of state must be countersigned by a member of the State Council, who would thereby assume responsibility. The appointment of the President of the State Council and the convocation of extraordinary meetings of the Assembly had to be countersigned by the Speaker of the Assembly.

The character of the legislative body, now call the National Assembly remained basically unaltered. But, the name of the executive body, was changed from the Commissariat of the People to "State Council," and the previous cabinet ministers were also merged in the new executive body. The State Council not only constituted the highest policy-making body, but its members also took charge of all ministries themselves. According to this Constitution, the King appointed the President of the State Council, who in turn selected another fourteen to twenty-four State Councillors, and the State Council was made responsible to the Assembly for the administration of the country. The President and at least fourteen State Council-

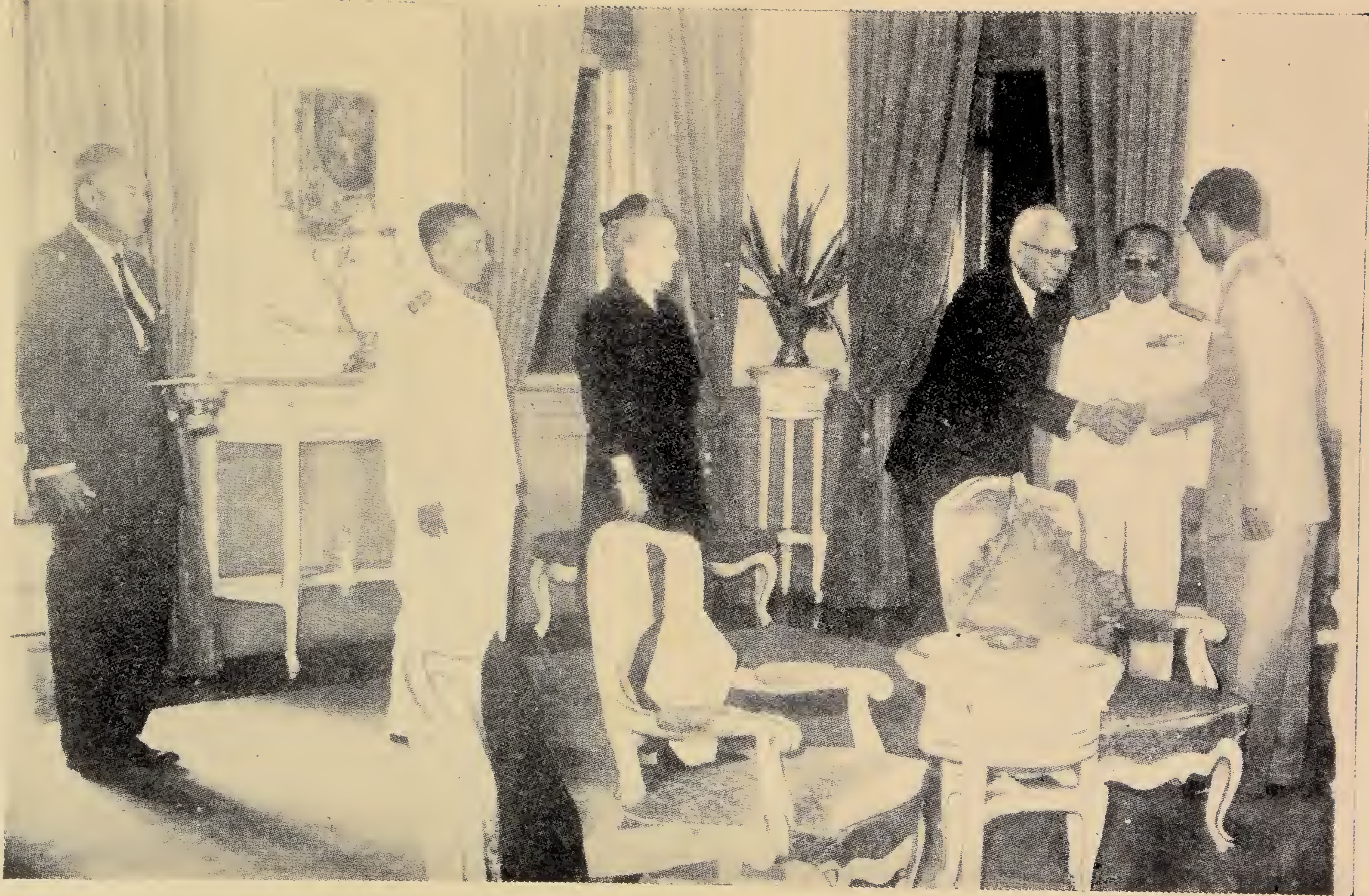
lors had to be selected from among the members of the Assembly, while the rest might be chosen from among persons who possessed special knowledge or experience.

The functions of the State Council and of the National Assembly were similar to those in western parliamentary system. While the Assembly, as the highest organ of the government, was given with the right to dismiss the State Council by a vote of non-confidence. The King on the advice of the State Council had the power to prorogue the regular session of the Assembly as well as to dissolve it for new election. But this provision was to apply only when the Assembly had passed from the first to the second stage of political development. Nevertheless, the dissolution of the Assembly during the second stage, in which there would be two categories of members, would apply only to the first category members who were elected by the people; the second category members would retain their seats throughout the transitional period, regardless of the term of the legislature. At the time when the said Constitution was promulgated, the Assembly was still in the first phase of the revolution, in which there were only appointed members in the Assembly. But the second stage of the revolution in which the Assembly would be composed of two categories of members—half appointed and half elected—was to begin soon after the government could arrange an election throughout the country.

Finally, this Constitution also provided for the declaration of certain rights of the people. Article 12 of the Constitution declared that all citizens were equal before the law, regardless of their social classes. In addition, according to Articles 13 and 14, every citizen was guaranteed freedom of religion and full liberty of his person, abode, property, speech, writing, publication, education, public meeting, association, or vocation.

After the Constitution of December 10, 1932, came into force, the members of the People's Committee resigned to allow for the formation of the State Council. Again, Phya Manopakorn Nitithada was appointed President of the State Council i.e. Prime Minister. This Council was composed of nineteen more cabinet members, including fourteen former members of the People's Committee. During the early period of the revolution, the new regime attempted to introduce some reforms, as evidenced by numerous laws and decrees. In the political and adminis-

trative fields, the former Supreme Council of State and the Privy Council were abolished, and some changes and readjustments in the reorganization of the army were made. A new civil service law was passed to insure a strict functioning of competitive examinations for government service, as well as to draw a distinct line between permanent civil servants and political appointees. The press was given full freedom to make "constructive but not destructive" criticism of the new government. In the economic field, the retrenchment scheme of the former government was continued. To help poor farmers, the land and capitation taxes were abolished, and a law was enacted to forbid landlords to seize the farmers' tools and rice reserved for food and planting as payment of their debts. The salary tax was replaced by a new progressive income tax. In addition, the salary scale of government officials was readjusted in favour of minor officials, whose salaries were now increased, while those of senior officials were relatively reduced. Such was the inauguration of the Constitutional era.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีวิสารวาจา กับ
หลวงสิทธิสยามการ นำนาย โยเซฟ เอ. เอปเบ ประธานโรตารี่สากล
ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๔–๒๕๐๕ และภริยา เข้าเฝ้าที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

การปฏิบัติงาน

ของ

ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจา

ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี

และประธานคณะที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี

โดย

นายชิน ชุมรุม

ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ หลังจากที่ ฯพณฯ หลวงวิจิตรวาทการ อดีตปลัดบัญชาการ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้ถึงแก่อนิจกรรมไป เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๐๕ อดีต ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์) ก็ได้แต่ใคร่ครวญที่จะหาบุคคลผู้สมควรมาแทน ฯพณฯ หลวงวิจิตรวาทการ เพราะเห็นว่างานของปลัดบัญชาการในขณะนั้นมีปริมาณมาก นอกจากนั้นจะต้องเป็นบุคคลที่มีความรอบรู้ เปรียบเสมือน "เสนาธิการ" และเป็นบุคคลที่ไว้วางใจได้ เพราะจะต้องสั่งราชการแทน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ซึ่ง ฯพณฯ หลวงวิจิตรวาทการ ก็ได้พิสูจน์ความสามารถให้เห็นแล้ว ตั้งแต่เริ่มร่วมการปฏิวัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ จนกระทั่งได้ถึงอนิจกรรม ฉะนั้น ตำแหน่งปลัดบัญชาการนี้จึงมีความสำคัญมาก ทางด้านจิตใจของอดีต ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ก็ยังอาลัยในตัว ฯพณฯ หลวงวิจิตรวาทการอยู่ ถึงแม้ว่างานจะมีอยู่อย่างมากมาย เพราะว่าไม่มีคนสั่งราชการแทน แต่ก็ได้ทราบตัวบุคคลที่จะมาสั่งราชการแทน ฯพณฯ

หลวงวิจิตรวาทการไว้แล้วว่า บุคคลผู้นั้นคือใคร เพราะ ฯพณฯ หลวงวิจิตร-วาทการได้เคยกราบเรียนไว้ว่า ถ้าท่านเป็นอะไรไป ก็ขอได้โปรดขอร้อง ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจาได้รับหน้าที่แทนเถิด เพราะ ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจาเป็น "ทั้งนายผู้ที่มีความเที่ยงธรรม เป็นมิตรที่ประเสริฐ และเป็นผู้ที่มีอุปการคุณที่ยิ่งใหญ่แก่ผู้ที่คุ้นเคย" ซึ่ง ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจาในขณะนั้น ดำรงตำแหน่งองคมนตรีอยู่ ย่อมเป็นเรื่องยากลำบากมาก ไม่ทราบว่าจะทรงพระมหากรุณาต่อรัฐบาลหรือไม่ในการที่จะขอพระราชทานยืมตัว ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจามา ในที่สุดอดีต ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีก็ได้ตัดสินใจ มีหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทาน ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจาเพื่อให้มาปฏิบัติงานในหน้าที่ปลัดบัญชาการเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ และก็ได้รับพระราชหัตถเลขาในเดือนเดียวกันนั้นเอง พระราชทานพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ฯ ให้ ฯ พณ ฯ พระยาศรีวิสารวาจา ไปช่วยราชการในสำนักนายกรัฐมนตรี

ในตอนแรก ที่ ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจา มาปฏิบัติราชการ ณ สำนักนายกรัฐมนตรีนั้น อดีต ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ก็ได้ขอพระราชทานแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งประธานที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีก่อน เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ และแต่งตั้งที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี อีก ๓ ฝ่าย มีฝ่ายต่างประเทศ ฝ่ายเศรษฐกิจและการคลัง และฝ่ายวัฒนธรรมประวัติ-ศาสตร์ และโบราณคดี การปฏิบัติงานก็ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย แล้วอดีต ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ก็มาพิจารณาเห็นว่า ถ้าแต่งตั้งให้ ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจา ดำรงตำแหน่งปลัดบัญชาการ อีกตำแหน่งแล้ว นอกจากจะเป็นการแบ่งเบาภาระการสั่งราชการลงได้มาก และการบริหารราชการแผ่นดิน ก็คงจะก้าวหน้าไปอีกมากเช่นเดียวกัน จึงได้ขอพระราชทาน

แต่งตั้งให้ ฯ พณ ฯ พระยาศรีวิสารวาจา ดำรงตำแหน่งปลัดบัญชาการอีกตำแหน่งหนึ่ง ในเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ นั้นเอง

หลังจากที่อดีต ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรี ได้ขอพระราชทานแต่งตั้งให้ ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจา ดำรงตำแหน่งปลัดบัญชาการแล้ว ก็ได้มอบความไว้วางใจให้อย่างเต็มที่ งานที่อดีต ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรีห่วงใยมากที่สุด และได้ขอร้องเป็นพิเศษแด่ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการคนใหม่ ก็คืองานของสำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ และงานของมหาวิทยาลัย ส่วนตำแหน่งต่าง ๆ ที่ ฯ พณ ฯ หลวงวิจิตรวาทการ ได้ดำรงอยู่อย่างไรแต่เดิมก็ได้มอบให้หมด และยังได้แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งใหม่ ๆ อีก คือ

๑. รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ
๒. ประธานคณะที่ปรึกษาส่วนองค์การของรัฐ
๓. ประธานกรรมการสร้างโรงละคอนแห่งชาติ
๔. ประธานกรรมการเพื่อพิจารณากำหนดวางแผนพัฒนาเขาใหญ่
๕. เป็นหัวหน้าผู้แทนไทย ต้อนรับนายกัสซิง ผู้แทนของเลขาธิการสหประชาชาติ ที่เดินทางมาประเทศไทย เพื่อพิจารณาปัญหาการขัดแย้งกันระหว่างไทย – กัมพูชา
๖. ประธานกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย
๗. ประธานกรรมการจัดทำรายงานประจำปีของประเทศ
๘. ประธานกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
๙. ประธานบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรม

ฯลฯ

งานที่ ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการคนใหม่ ได้ปรับปรุงเป็นอันดับแรก ตามที่ได้รับมอบหมายนโยบายจากอดีต ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรีไว้ก็คือ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ เพราะปรากฏว่า ตั้งแต่ได้มี พ.ร.บ. สภาความมั่นคงแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้ออกมาแล้ว "ให้สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ มีหน้าที่พิจารณาเสนอคณะรัฐมนตรี ในเรื่องนโยบายภายใน นโยบายต่างประเทศ และนโยบายการทหารกับการเศรษฐกิจและอื่น ๆ อันเกี่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติให้สอดคล้องต้องกัน เพื่อให้กิจการทหาร และกระทรวงทบวงกรมและองค์การอื่น ๆ ของรัฐ สามารถประสานกันได้อย่างใกล้ชิดเป็นผลดีต่อความมั่นคงแห่งชาติ"

เมื่อ พ.ร.บ. สภาความมั่นคงแห่งชาติ ได้ออกมาเช่นนี้ ทางสำนักงาน ฯ ก็จะต้องมีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานให้เป็นไปตาม พ.ร.บ. สภาความมั่นคงแห่งชาติ จึงได้ทำการขอยืมตัวเจ้าหน้าที่จากกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ให้มาช่วยปฏิบัติงาน มีข้าราชการกระทรวงกลาโหม กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย รวม ๒๑ ท่าน ส่วนเจ้าหน้าที่ฝ่ายธุรการ ก็ได้ยืมตัวมาจาก สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีกองวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ และกรมศิลปากร รวม ๑๓ ท่าน เพื่อให้การปฏิบัติงานให้เป็นไปตาม พ.ร.บ. สภาความมั่นคงแห่งชาติทุกประการ

สำหรับการประชุมใหญ่ของสภาความมั่นคงแห่งชาตินั้น ฯ พณ ฯ หลวงวิจิตรวาทการก็ได้ดำริที่จะให้มีการประชุมกันในเดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๓ แต่ อดีต ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรี ไม่ว่าง ในที่สุดการประชุมก็ต้องเลิกล้มไป และไม่มีการประชุมกันเลยจนกระทั่ง ฯ พณ ฯ หลวงวิจิตรวาทการได้ถึงแก่อนิจกรรม ฉะนั้น เมื่อ ฯ พณ ฯ พระยาศรีวิสารวาจา ได้รับมอบหมายงานนี้ ก็ได้จัดให้มีการประชุมใหญ่ สภาความมั่นคงแห่งชาติ

ขึ้นในเดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ การประชุมก็สำเร็จสมประสงค์ตามที่ต้องการทุกประการ ส่วนในด้านการปรับปรุงเจ้าหน้าที่ฝ่ายธุรการ ที่สำนักงาน ฯ ได้ยืมตัวมาจากกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ นั้น ก็ได้หาทางรับโอนมาเป็นข้าราชการของสำนักงาน ฯ จนหมดสิ้น พร้อมทั้งปรับปรุงผู้ช่วยปฏิบัติงานที่ยืมตัวมาจากกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ นั้น เสียใหม่ให้เหมาะสมกับความสามารถของแต่ละบุคคล และให้เข้ากับงานของสำนักงาน ฯ อีกด้วย นอกจากนั้นก็ได้หาทางขยายอัตรากำลังเพื่อให้เจ้าหน้าที่พอเพียงกับการปฏิบัติงานที่นับวันจะมีปริมาณมากขึ้น และแต่งตั้งผู้ช่วยเลขาธิการ สภาความมั่นคงแห่งชาติเพิ่มขึ้นจากเดิม ซึ่งมีแต่ผู้ช่วยเลขา-ธิการฝ่ายบริหารโดยแต่งตั้งผู้ช่วยเลขาธิการ ฯ ฝ่ายนโยบาย และผู้ช่วยเลขาธิการ ฯ ฝ่ายประสานงาน ทั้งนี้เพื่อให้สำนักงาน ฯ มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งเรื่องแต่ละเรื่องที่สำนักงาน ฯ ได้พิจารณาผ่านคณะกรรมการร้อยกรองงานสภาความมั่นคงแห่งชาติและสภาความมั่นคงแห่งชาติ และเสนอคณะรัฐมนตรีไปแล้ว ส่วนใหญ่ก็จะได้รับความเห็นชอบ นับได้ว่า ฯพณฯ พระยาศรีวิสารวาจา ได้ดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบายที่ได้รับมอบหมายจากอดีต ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรี ได้ผลสมตามความมุ่งหมายทุกประการ

สำหรับด้านการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย อดีต ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรี ก็ได้มอบหมายให้ ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในตอนแรกที่จะมีการเปิดมหาวิทยาลัยก็มีการขลุกขลักบ้าง เพราะว่าเครื่องมือที่จะต้องใช้ในการสอนมีไม่ครบ ก็จำต้องจะหยิบยืมจาก คณะวิทยาศาสตร์การแพทย์ จึงทำให้การเปิดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย เมื่อ ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการได้รับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่แล้ว ก็ได้พยายามที่จะปรับปรุง

ให้มหาวิทยาลัยเชียงใหม่มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ซึ่งได้ตั้งมาเป็นเวลานานจนเป็นที่รู้จักของชาวไทยทั่วไป โดยได้เจียดเวลาจากจังหวัดพระนครลง ไปปฏิบัติงานที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประมาณเดือนเศษ ๆ ต่อครั้ง ทั้งนี้เพื่อเป็นกำลังใจแก่บรรดาครูบาอาจารย์ ให้ความเป็นกันเอง ตลอดจนเยี่ยมเยียนทุกข์สุขอาจารย์เหล่านั้นอีกด้วยที่ต้องเดินทางมาปฏิบัติราชการ ณ จังหวัดเชียงใหม่ พร้อมทั้งหาทางสนับสนุนในการเลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่งและร่วมในการทำบุญร่วมกับบรรดาอาจารย์ด้วยทุกครั้ง สุดแต่โอกาสจะอำนวยให้

โดยเฉพาะในด้านสวัสดิการ ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการ ก็หาได้ทอดทิ้งไม่ ได้พยายามบอกบุญไปยังผู้ที่มีฐานะดีและใจบุญทั้งหลาย ก็ได้รับความอนุเคราะห์จากผู้มีใจบุญทั้งหลายด้วยดี จึงทำให้ บรรดาอาจารย์ ได้รับการช่วยเหลือในด้านสวัสดิการจาก ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการด้วยดี ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อตอนเปิดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ดร. บัวเรศ คำทอง รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ยังมิได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ปถมาภรณ์มงกุฎไทย เพราะว่าการติดต่อไม่ดีพอ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็ได้กราบบังคมทูล ขอพระกรุณาพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวแด่ ดร. บัวเรศ คำทอง ในวันเปิดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นั้นแด่ ดร. บัวเรศ คำทอง ทั้งนี้ นำความปลาบปลื้มมาสู่ข้าราชการมหา-วิทยาลัยเชียงใหม่ อย่างสุดหาที่เปรียบมิได้

อนึ่ง การสร้าง โรงละคอนแห่งชาติ ซึ่ง ฯพณฯ ปลัดบัญชาการได้รับโอนงานมาจาก ฯพณฯ หลวงวิจิตรวาทการนั้น ฯพณฯ ปลัดบัญชาการไม่ค่อยจะสู้ชำนาญในเรื่องนี้นัก แต่ถึงกระนั้นก็ได้พยายามไปตรวจดูความ

เรียบร้อยอยู่เสมอมิได้ขาด จนกระทั่ง ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ได้ล้มป่วยลงด้วยโรคหัวใจ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ และหมอแนะนำให้พักรักษาตัวอยู่ที่บ้าน งานสร้างโรงละคอนก็ใกล้จะเสร็จ เพื่อให้ทันกับการรับแขกเมือง ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็ดำริที่จะให้มีการประชุมคณะกรรมการ ฯ ที่บ้านพัก แต่คณะกรรมการฯมีความเห็นว่าควรจะได้ประชุมคณะกรรมการฯที่โรงละคอนแห่งชาติ จะเป็นการเหมาะสมกว่า เพราะจะได้ตรวจดูความเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง ก่อนที่โรงละคอนจะเสร็จเรียบร้อย และส่งมอบให้กระทรวงศึกษาธิการไป งานสร้างโรงละคอนแห่งชาติก็สำเร็จไปด้วยดี ทันกับการต้อนรับแขกเมือง

งานชำระประวัติศาสตร์ไทย เป็นงานที่ยากลำบากมาก เพราะหลักฐานต่าง ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาแตก ได้ถูกเผาเกือบหมด ฉะนั้นพระราชพงศาวดารที่เขียนกันไว้แต่ก่อน ตลอดจนได้มีการชำระกันใหม่ไปแล้วครั้งหนึ่งเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็ตาม ก็อดที่จะคลาดเคลื่อนไปจากความจริงไม่ได้ และคณะกรรมการ ฯ ก็มีนโยบายที่จะรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ จากต่างประเทศ ที่ได้ทำขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา มาเปรียบเทียบกับพระราชพงศาวดารไทย เพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริงอยู่ แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่ ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการ ได้มาด่วนถึงแก่อสัญกรรมเสียก่อน แต่คณะกรรมการฯก็จะพยายามดำเนินการต่อไป ส่วนผลงานของคณะกรรมการฯนี้ก็ได้ออกแถลงตามหนังสือ "แถลงงาน ประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี" (ป.อ.บ.) ขณะนี้ได้ออกมาสู่มือประชาชนหลายเล่มแล้ว เพื่อเป็นการเผยแพร่ และให้ผู้ที่ศึกษาและค้นคว้าวิชาเหล่านี้ได้ซื้ออ่านในราคาย่อมเยา

เฉพาะงานจัดทำรายงานประจำปีของประเทศ ก็เป็นเรื่องที่มีความยากลำบาก เพราะว่าเป็นการเขียนเรื่องของประเทศไทยในสาขาต่าง ๆ ให้

ต่างประเทศได้ทราบ ว่าประเทศไทยอยู่ที่ไหน มีความเป็นไปอย่างไร และมีการปกครอง การบริหารงานประเทศอย่างไร แต่ก็ได้รับความร่วมมือจากหน่วยราชการเป็นอย่างดี จึงทำให้หนังสือ Thailand Official Year Book 1964 ออกมาสู่มือประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศเป็นครั้งแรก ปรากฏว่าได้รับการสนใจจนไม่มีจะจำหน่าย ส่วนเล่มที่ ๒ เป็นฉบับภาษาไทย ก็ได้มีการปรับปรุงต่อเติมให้ทันสมัยขึ้น และก็ได้ออกมาสู่มือประชาชนชาวไทยแล้วเช่นเดียวกัน ขณะนี้กำลังดำเนินการพิมพ์ Thailand Official Year Book 1968 เล่ม ๓ อยู่ การสูญเสีย ฯพณฯ ปลัดบัญชาการไปเช่นนี้ จึงทำให้คณะกรรมการ ฯ ขาดประธาน ฯ และที่ปรึกษาที่ดีไป แต่คณะกรรมการ ฯ ก็หาได้ย่อท้อไม่ ยังช่วยกันดำเนินการต่อไป

ส่วนงานจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดีนี้ ก็มีความยากลำบากมากเช่นกัน เพราะบางเรื่องจะต้องเดินทางไปต่างจังหวัด เพื่อถ่ายทำภาพ เช่นศิลาจารึกภาค ๓ บางเรื่องจะต้องอาศัยเอกสารจากต่างประเทศ ซึ่งมีความเก่าแก่ และมีอายุหลายร้อยปี เพื่อนำมาแปลเป็นภาษาไทย เช่น จารึกน่านเจ้า ส่วนผลงานของคณะกรรมการ ฯ นี้ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือออกมาสู่มือประชาชน เพื่อเป็นการเผยแพร่เช่นเดียวกับงานของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยแล้ว ยังเป็นการรักษาของเก่ามิให้สูญสิ้นไปอีกด้วย หนังสือที่คณะกรรมการ ฯ ได้พิมพ์แล้ว คือ

๑. ประชุมพระราชหัตถเลขาภาค ๑
๒. ประชุมพระราชหัตถเลขาภาค ๒
๓. ประชุมศิลาจารึกภาค ๓
๔. ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค ๑
๕. ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยาภาค ๑
๖. จารึกอาณาจักรน่านเจ้า พ.ศ. ๑๓๐๙

งานในหน้าที่ประธานกรรมการบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยนั้น มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกับงานคณะกรรมการ ฯ อื่น ๆ เพราะนอกจากจะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการเจรจาแล้ว ยังจะต้องเป็นที่เชื่อถือของ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และ ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย เพราะว่าจะต้องรับทราบนโยบายของทั้งสองท่านดังกล่าวแล้ว แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ จะต้องเป็นบุคคลที่ธนาคารโลกเขาเห็นชอบด้วย งานจึงดำเนินไปด้วยดี ซึ่ง ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการ ก็ได้กรุยทางไว้และได้พิสูจน์ความสามารถให้ทางฝ่ายไทยและต่างประเทศทราบแล้วเป็นอย่างดี ขณะนี้บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมกำลังก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว แต่น่าเสียดายที่ ฯ พณ ฯ ปลัดบัญชาการ ได้มาถึงอสัญกรรมโดยกระทันหันเช่นนี้ แต่ก็เข้าใจว่าคณะกรรมการ ฯ และบรรดาเจ้าหน้าที่ในบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมก็คงจะรักษาความเจริญไว้ได้ และช่วยกันส่งเสริมความเจริญให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

งานในหน้าที่ของหัวหน้าผู้แทนไทยต้อนรับนายกัสซิง ผู้แทนเลขาธิการสหประชาชาติ ที่เดินทางมาประเทศไทย เพื่อพิจารณาปัญหาการขัดแย้งระหว่างไทย – กัมพูชา หน้าที่นี้ค่อนข้างจะเหน็ดเหนื่อยหน่อย เพราะจะต้องนำผู้แทนสหประชาชาติไปตรวจดูสถานที่เกิดเหตุต่าง ๆ เช่น บริเวณเขาพระวิหาร จังหวัดศรีสะเกษ บริเวณหาดเล็ก จังหวัดตราด และบริเวณอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี การเดินทางแต่ละครั้งก็ต้องเดินทางด้วยเครื่องบินเฮลิคอปเตอร์ ซึ่งเสี่ยงต่ออันตรายและเหน็ดเหนื่อยมาก

ตำแหน่งคณะกรรมการฯ ต่างๆ ที่ได้รับการแต่งตั้งในสมัย ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (จอมพลถนอม กิตติขจร) ก็มีมากหมือนกัน คือ

๑. ประธานกรรมการเจรจารายละเอียด เกี่ยวกับการจัดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียง ๑,๐๐๐ กิโลวัตต์

๒. ประธานกรรมการยกร่าง พ.ร.บ. การตรวจเงินแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๐๖

๓. ประธานกรรมการสินเชื่อการเกษตรแห่งชาติ

๔. ประธานกรรมการพิจารณาปรับปรุงระเบียบว่าด้วยการให้รางวัลแก่ผู้คิดค้น หรือประดิษฐ์ของใหม่ขึ้นใช้ในราชการ

๕. ประธานกรรมการองค์การคุริยางนาฏศิลป์

๖. กรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติ

๗. กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยต่าง ๆ

ฯลฯ

งานในหน้าที่ประธานกรรมการพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการจัดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียง ๑,๐๐๐ กิโลวัตต์ ซึ่งมีความยากลำบาก เพราะว่าการจัดตั้งนี้ ทางสหรัฐอเมริกาได้วางเงื่อนไขไว้หลายประการ จำเป็นจะต้องมีการเจรจาต่อรองกันตามอัธยาศัย ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็ได้พยายามเจรจาจนเป็นผลสำเร็จ ทั้ง ๆ ที่ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ได้ป่วยเป็นโรคหัวใจอยู่ที่โรงพยาบาล แต่เพื่อให้งานที่ได้รับมอบหมายได้ผลสมความมุ่งหมาย จึงได้นัดประชุมคณะกรรมการ ฯ ที่โรงพยาบาล ฯ และสถานีวิทยุกระจายเสียงก็ได้ทำการเปิดเมื่อเดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ นี้เอง

งานในหน้าที่ของประธานกรรมการยกร่าง พ.ร.บ. ตรวจเงินแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๐๖ ซึ่งมีความละเอียดมาก เพราะจะต้องพิจารณาทั้งในด้านการปกครอง และด้านอำนาจต่าง ๆ ซึ่งร่างก็ได้พิจารณาเสร็จสิ้นไปแล้ว

งานในหน้าที่ของประธานกรรมการสินเชื่อการเกษตรแห่งชาติ งานของคณะกรรมการฯ นี้มีความมุ่งหมายที่จะรวบรวมบรรดาสินเชื่อการเกษตรที่อยู่ตามกระทรวงทบวงการต่าง ๆ ให้มารวมเสียแห่งเดียว โดยจัดตั้งเป็นธนาคารใหม่โดยใช้ชื่อว่า "ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร" ขึ้นอยู่กับกระทรวงการคลังโดยยุบธนาคารสหกรณ์เดิม และได้ติดต่อกับกระทรวงการคลังของบประมาณสำหรับดำเนินการเป็นประเดิม ๑๐๐ ล้านบาท เมื่อคณะกรรมการ ฯ นี้ได้ดำเนินการเรียบร้อยแล้ว ก็ได้มอบเรื่องทั้งหมดให้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ได้ดำเนินการต่อไปจนปัจจุบันนี้

งานในหน้าที่ประธานกรรมการพิจารณาปรับปรุงระเบียบว่าด้วยการให้รางวัลแก่ผู้คิดค้นหรือประดิษฐ์ของใหม่ขึ้นใช้ในราชการ ซึ่งได้พิจารณาให้รางวัลแก่ผู้คิดค้นของใหม่ไปหลายรายด้วยกัน

งานในหน้าที่ประธานกรรมการองค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ กรรมการคณะนี้ถึงแม้ว่าจะมีการประชุมกันน้อยครั้งก็จริงอยู่ แต่รองประธาน ฯ คือท่านอธิบดีกรมศิลปากร ก็ได้ให้เด็กนักเรียน ร.ร. นาฏศิลป์ กรมศิลปากรมาช่วยงานขององค์การนี้ ทำให้องค์การได้ยืนหยัดมาได้ด้วยความเรียบร้อย

ส่วนงานในหน้าที่ของกรรมการ ฯ ต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่อีกมากมาย ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็มิได้ทอดทิ้ง คงสนใจและไปประชุมด้วยเสมอมิได้ขาด

โดยเฉพาะตำแหน่งปลัดบัญชาการนั้น นอกจากจะต้องสั่งราชการแทน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีในหน่วยราชการดังต่อไปนี้แล้ว คือ

๑. สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี

๒. สำนักงานคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน

๓. สำนักงานคณะกรรมการตรวจสอบการปฏิบัติเกี่ยวกับภาษีอากร

๔. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสินค้าขาออก

๕. สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๖. สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ

๗. สำนักงานสถิติแห่งชาติ

๘. กรมอุตุนิยมวิทยา

ซึ่งเป็นงานประจำ ตลอดจนหน้าที่ประธานกรรมการฯ กรรมการฯ อีกมากมายดังได้กล่าวแล้ว ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ยังมีงานพิเศษที่นอกเหนือไปจากนี้อีก เช่น

๑. เป็นที่ปรึกษากฎหมายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๒. เป็นเลขาธิการสภากาชาดไทย

๓. เป็นเลขาธิการมูลนิธิอานันทมหิดล

๔. เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

งานในหน้าที่ของเลขาธิการสภากาชาดไทย ซึ่งทุกครั้งที่มีการประชุมใหญ่ มิใช่เป็นการประชุมระดับเจ้าหน้าที่ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็ได้สละเวลาไปประชุมทุกครั้งมิได้ขาด นอกเสียจากจะป่วย หรือติดราชการจำเป็นจริงๆ

งานในหน้าที่ของเลขาธิการมูลนิธิอานันทมหิดล นอกจากจะเป็นผู้พิจารณากลั่นกรองบุคคลที่เข้าหลักเกณฑ์ที่จะได้รับพระราชทานทุน หลังจากที่ได้ผ่านคณะกรรมการแต่ละฝ่ายได้พิจารณาแล้ว งานของมูลนิธิฯ ในด้านอื่นๆ เช่น แก้ไขระเบียบให้รัดกุม รวมทั้งการแปลภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษ ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวต่างประเทศรู้จักทุนนี้ดีขึ้น เพราะในขณะนี้เป็นที่รู้กันแต่เฉพาะคนไทยเท่านั้น ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็ได้ช่วยแก้ไขและแปลให้จนเป็นที่เรียบร้อย

งานของสภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งสภาร่างรัฐธรรมนูญได้พิจารณาเห็นว่า ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ นอกจากจะเป็นผู้ที่รู้เรื่องรัฐธรรมนูญดีเพราะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีบทบาทรู้เห็นในเรื่องนี้มาและประกอบเป็นบุคคลที่มีความรอบรู้ในเรื่องของตัวบทกฎหมายเป็นอย่างดีอีกด้วยแล้ว จึงได้ขอร้องให้ไปเป็นตัวแทนของรัฐสภาไทยไปประชุมที่ประเทศญี่ปุ่น การเดินทางไปประชุมในครั้งนั้นทางสภาร่างรัฐธรรมนูญมิได้ให้คนติดตามไปด้วย จึงทำให้ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ต้องเหน็ดเหนื่อยมาก เมื่อกลับมาเมืองไทยต้องพักรักษาตัวอยู่หลายวัน

งานในสำนักงานเทพศรีหริศ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็มิได้ทอดทิ้ง ได้หมั่นไปดูและเยี่ยมเยียนถามทุกข์สุขบรรดาเจ้าหน้าที่ในสำนักงานอยู่เสมอ เพราะว่าอาจจะมีปัญหา หรือเรื่องราวในสมัยก่อนที่จะมาดำรงตำแหน่งปลัดบัญชาการเกิดขึ้น

งานประชุมที่ต้องรับผิดชอบในฐานะประธานกรรมการ ฯ ตลอดจนกรรมการต่าง ๆ และงานพิเศษดังได้กล่าวแล้ว ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ได้พยายามไปประชุมด้วยทุกครั้งเท่าที่สามารถจะทำได้ ถึงแม้ว่า ฯพณฯ ปลัด-บัญชาการจะได้มีประสพการณ์มาในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เป็นอดีตผู้แทนราษฎร เป็นทนายความและเป็นองคมนตรี นอกจากนั้นยังมีความรู้ทางโหรและดูลายมืออีกด้วยแล้วก็ตาม แต่ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ ก็มีอายุค่อนข้างจะสูง คือ ๗๒ ปี และมีภารกิจของทางราชการที่มีปริมาณมากซึ่งจะต้องรับผิดชอบ ฯพณฯ ปลัด-บัญชาการ เป็นบุคคลที่ปฏิบัติงานด้วยความรวดเร็ว และไม่อยากให้งาน

ต้องมาคั่งค้างอยู่ จึงได้อุทิศเวลาให้แก่ราชการในการปฏิบัติราชการให้ลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อยเป็นผลดีแก่ทางราชการ ฉะนั้น กว่าจะสั่งงานในหน่วยต่าง ๆ ดังได้กล่าวแล้วเสร็จเรียบร้อย ก็กินเวลาถึง ๑๙.๓๐ น. หรือบางวันก็ถึง ๒๐.๐๐ น. บางวันก็ถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. เศษแทบทุกวัน เป็นเวลาถึง ๕ ปีเศษ ก็เป็นของธรรมดาอยู่เอง ที่ร่างกายไม่สามารถที่จะต้านทานการเจ็บป่วยได้ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการได้ล้มป่วยลงเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๕๐๘ และต้น พ.ศ. ๒๕๐๙ นายแพทย์ได้ลงความเห็นว่า เป็นโรคหัวใจ และโรค Gout ควรจะได้พักผ่อน เพราะถ้าขืนทำไปก็จะเป็นการบั่นอายุอย่างแน่นอน ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ จึงได้ขอลาออกจากราชการ แต่ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ก็หาคนแทนไม่ได้ เพราะหน้าที่ของปลัดบัญชาการในขณะที่ดำรงตำแหน่งอยู่ นอกจากจะช่วยงานของรัฐบาลแล้ว ยังมีหน้าที่พิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือทำหน้าที่ประสานงานระหว่างรัฐบาลกับองค์พระ-บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี จึงอนุญาตให้ลาออกจากประธานบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมและอธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่เท่านั้น เพราะทั้ง ๒ หน่วยนี้ตั้งอยู่นอกบริเวณทำเนียบรัฐบาล โดยเฉพาะอธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จะต้องเดินทางไปปฏิบัติราชการที่เชียงใหม่ย่อมไม่เป็นการสะดวก และอนุญาตให้มาปฏิบัติราชการเพียงครึ่งวัน ส่วนการพิจารณาให้ลาออกจากราชการเลยมิได้มีการพิจารณากัน

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๐–๒๕๑๑ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการแข็งแรงขึ้น ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี จึงได้แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง ประธานบรรษัทเงิน-ทุนอุตสาหกรรม และ อธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่ง ฯพณฯ ปลัดบัญชาการได้ถึงแก่อสัญกรรม

ห้องพระของพระยาศรีวิสารวาจา มีตะเกียงแก้วตามประทีป
อยู่ตลอดเวลา และพระยาศรีวิสารวาจา ได้จุดธูปเทียน พุทธบูชา
สวดมนต์ทุกค่ำเช้าเป็นกิจวัตร

สำหรับเรื่องการทำบุญกุศลนั้น ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ มิได้ละเลยแม้แต่น้อย ทั้งนี้เพราะจิตของ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ เป็นกุศลอยู่แล้ว ฉะนั้น เมื่อมีผู้ใดมาขอความอนุเคราะห์ในเรื่องเหล่านี้แล้ว ฯพณฯ ปลัดบัญชาการก็ได้อนุเคราะห์แก่ผู้มาร้องขอทุกราย เช่น

๑. เป็นผู้อุปการะวัดวชิรธรรมสาธิต อำเภอพระโขนง จังหวัดพระนคร ซึ่งเป็นวัดของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์

๒. สมทบทุน สร้างวัดวชิราลงกรณ์ อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นวัดของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์

๓. เป็นผู้อุปการะวัดโสมนัสวรวิหาร โดยเฉพาะได้บริจาคเงินซื้อลูกแก้วซึ่งทำจากประเทศญี่ปุ่น สำหรับไว้บนยอดเจดีย์วัดโสมนัสวรวิหาร

๔. สร้างพระอุโบสถ วัดโพนทองใหญ่ อำเภอโพนทอง จังหวัดร้อยเอ็ด

๕. สร้างโรงเรียนประถมศึกษาบ้านกุดชุม อำเภอกุดชุม จังหวัดอุบลราชธานี

๖. สร้างโรงเรียนประถมศึกษา ที่วัดวิหารแดง อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี

๗. บริจาคเงินซื้อแท๊งน้ำให้เป็นสาธารณกุศล ที่อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

๘. สร้างวัด ศรีวิสารวาจา ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

ส่วนการทำบุญรายเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็มีอยู่เสมอเป็นประจำ ทั้งนี้ ก็เพราะ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ เป็นผู้ที่ประกอบด้วยความเมตตา และยึดถือธรรมเป็นหลัก

ฉะนั้นในการสูญสิ้น ฯพณฯ ปลัดบัญชาการ (พระยาศรีวิสารวาจา) ไปในครั้งนี้ ก็เท่ากับเป็นการสูญสิ้นบุคคลที่มีคุณความดีต่อประเทศชาติและต่อประชาชนอย่างเอนกอนันต์ รวมทั้งในวงการต่างประเทศด้วย สำหรับองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ก็คงจะเศร้าสลดพระราชหฤทัย เพราะว่าได้ขาดข้าราชบริพารที่จงรักภักดีและเคยรับใช้ใกล้ชิดไป

ที่สุดนี้ ผลบุญที่ ฯพณฯ ปลัดบัญชาการได้สร้างสมไว้ทั้งในทางโลกและทางธรรม คงจะช่วยให้ดวงวิญญาณที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ได้ขึ้นไปสู่ยังสรวงสวรรค์ด้วยเทอญ.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร นางสนิทวรรณ บุญยศิริพันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา

๒๕๑๑